

TIMO RÄIKKÖNEN

Työtä luonnon ehdoilla?

Resilienssiajattelu ja kestävä työ

Acta Universitatis Tamperensis 2162
Tampere University Press
Tampere 2016

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla
Tampereen yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti.

Copyright ©2016 Tampere University Press ja tekijä

Kannen suunnittelu

Mikko Reinikka

Myynti:

verkkokauppa@juvenesprint.fi

<https://verkkokauppa.juvenes.fi>

Acta Universitatis Tamperensis 2162

ISBN 978-952-03-0105-7 (nid.)

ISSN-L 1455-1616

ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1661

ISBN 978-952-03-0106-4 (pdf)

ISSN 1456-954X

<http://tampub.uta.fi>

Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2016

Kiitokset

Pitkä hitaan ajattelun jakso on nyt tutkimukseni osalta päättymässä. Arvostamani tiedetoimittaja Jani Kaaro on monissa eri yhteyksissä korostanut huolellisen ja pohdiskelevan ajattelun merkitystä nykyisenä some-aikana. Aikana, jona huomio kiinnittyy etenkin niihin, joilla on nopeat ajatukset ja jotka ensimmäisinä kirjoittavat parhaat kommentit kulloinkin ajankohtaisiin tapahtumiin. Minulla on ollut hieno mahdollisuus työskennellä antoisasti ja syvällisesti hitaan tutkimuksen parissa. Toisin välillä työskentely on tuntunut turhankin hitaalta. Toivon kuitenkin, että Kaaro on oikeassa todetessaan, että ”tunnit, päivät, viikot tuijottaen tyhjää paperia, ne eivät mene hukkaan”. Hänen mukaansa monimutkaisiin ongelmiin tarttumisen edellyttää, että meillä on riittävästi aikaa tuijotella seiiniin, aikaa hukkaa kysymyksen, aikaa kokeilla vicateitä ja aikaa olla nielaisematta ensimmäistä vastausta ja jatkaa etsimistä. Näitä ohjeita olen toteuttanut myös omassa tutkimuksessani, joka on nyt vihdoinkin valmis.

Työterveyslaitokselta haluan kiittää nyt jo monta nimenmuutosta läpikäyneen Työ ja yhteiskunta -tiimin jäseniä. Kiitokset Ilkka Pirttilälle tutkimukseni osajulkaisujen korjausehdotuksista sekä Alice Lehtiselle englanninkielisten artikkelien kielenhuollosta. Erityisesti haluan kiittää pitkäaikaisesta tuesta ja yhteistyöstä Kestävän työn kehittäminen Suomessa -hankkeen vetäjää, vanhempaa tutkijaa Antti Kasviota, joka on toiminut myös tutkimukseni ohjaajana.

Haluan kiittää myös väitöskirjani toista ohjaajaa, professori Jouko Nättiä tarkoista korjausehdotuksista sekä työni virallisia esitarkastajia, dosentti Raija Julkusta sekä professori emerita Marja Järvelää. Lämpimät kiitokset Marja Järvelälle myös vastaajaksi suostumisesta sekä kattavista ja yksityiskohtaisista korjausehdotuksista, jotka paransivat olennaisesti työni laatua. Kelan tutkimusosaston johtavan tutkijan Tuula Helneen kannustava palaute on ilahduttanut minua tutkimusta viimeistellesäni, kuten myös Työsuojelurahaston osoittama taloudellinen tuki.

Erytiskiitoksen ansaitsee Laura Kangasluoma, joka on suomenkielisten artikkelien sekä yhteenveto-osion osalta huolehtinut tekstin sujuvuudesta ja oikeinkirjoituksesta. Olen sisäistänyt hänen oppinsa tarkasti, ja kirjoitusprosessin kielelliset haasteet ratkeavatkin usein jo siihen, että mietin, miten Laura olisi asian ilmaissut.

Herttoniemen ruokaosuuskunnan Kaupunkilaisten oma pelto -hanke käynnistyi suunnilleen samoihin aikoihin, kun aloin syventyä resilienssiajattelun eri osa-

alueisiin. Työni kannalta on ollut valaisevaa olla mukana hankkeessa, jossa resilienssiajattelun keskeiset periaatteet saavat konkreettisen muodon ja viitoittavat tietä kohti resilienttiä tulevaisuutta. Kiitokset Olli ja muut aktiivit ”juurruttavista” kokemuksista, jotka ovat toimineet vastapainona teoreettiselle pohdiskelulle!

Vanhemmilleni ja veljilleni kiitos kaikesta tuesta ja kannustuksesta vuosien saatossa. Omat poikani Elias, Aatos ja Mauno, kiitos siitä, että olette olemassa ja tuotte mittaamatonta iloa ja onnea elämäni! Kaisa, kiitän onneani siitä, että olen saanut sinut vaimokseni. Olet pitänyt minut järjissäni ja kärsivällisesti tukenut minua työni kaikissa vaiheissa. Olet kaikkea sitä ja paljon enemmän kuin voisin ikinä toivoa! Omistan kiitollisena ja onnellisena tämän työni teille Kaisa ja pojat.

Herttoniemessä 15.1.2016

Tiivistelmä

Tutkimuksen lähtökohtana on tilanne, jossa ihmiskunta koettelee omalla toimeliaisuudellaan luonnon kantokyvyn rajoja ja vaarantaa maapallon elinkelpoisuuden. Mitä pidempään jatkamme luonnonvarojen ylikulutusta ja kuormitamme kohtuuttomasti ympäristöä, sitä voimallisemmin ympäristökriisin seuraukset heijastuvat yhteiskuntien toimintaan. Ympäristöongelmien kärjistyminen haastaa ihmisten ja yhteiskuntien resilienssin eli kyvyn sopeutua ja uusiutua muutostilanteissa. Resilienssin vahvistaminen onkin noussut yhdeksi kestäväen kehityksen keskeiseksi tavoitteeksi.

Suomen kaltaiset kehittyneet teollisuusmaat ovat luonnon kantokyvyn heikkenemisen sijaan huolissaan talouden tilasta ja työttömyyden kasvusta. Näitä yhteiskuntia voidaan luonnehtia ”työyhteiskunniksi”, sillä niiden keskeiset rakenteet, käytänteet ja arvostukset suuntautuvat lähinnä korkean työllisyyden ja talouskasvun varmistamiseen. Työyhteiskunnissa työ – erityisesti palkkatyö – on merkittävä arjen ja yhteiskunnallisen osallistuminen osa-alue. Tästä syystä on välttämätöntä, että myös työelämän eri toimijat saadaan mukaan edistämään ekologista kestävyyttä.

Tutkimuksen tavoitteena on tuottaa uutta tietoa ja ymmärrystä ekologisesti kestävästä työstä ja siihen liittyvistä kehittämistarpeista. Ekologisesti kestävässä työssä on tässä tutkimuksessa kyse työstä aiheutuvan ympäristökuormituksen sopeuttamisesta luonnon kantokyvyn rajoihin, mutta myös varautumisesta ympäristömuutosten ekologisiin ja yhteiskunnallisiin vaikutuksiin.

Tutkimuksessa tarkastellaan resilienssiajattelun viitekehystä ekologisesti kestäväen työn nykytilaa, tavoiteltavaa tulevaisuuden tilaa sekä tarvittavia toimenpiteitä näiden tilojen lähentämiseksi. Kyse on normatiivisesta tutkimuksesta, joka tuottaa nykytilan kuvauksen lisäksi myös resilienssiajattelun mukaisia valintavaihtoehtoja kestäväen työn kehittämiseen. Tutkimuksen aineistona käytetään kahdenkymmenen työpolitiikan avaintoimijan haastatteluja sekä kirjallista lähdemateriaalia.

Resilienssiajattelun mukaisessa työelämässä on tutkimuksen mukaan kyse aktiivisesta sopeutumisesta ja uusiutumisesta kasvavan epävakauden ja ennakoimattomuuden oloissa. Se edellyttää muun muassa nykyistä kriittisempää otetta vallitsevien työn tekemisen tapojen ympäristövaikutusten käsittelyyn, työn monimuotoistamista eli esimerkiksi palkkatyöriippuvuuden vähentämistä ja monipuolisten arki-

elämän taitojen kehittämistä sekä uusien ekologisesti kestävien elämisen ja työn tekemisen muotojen kokeilemistä, konkretisointia ja käytäntöön viemistä.

Tutkimus osoittaa, että luonnon kantokyvyn rajoissa toimivan työelämän saavuttamiseksi tarvittavat suunnitelmat ja toimenpiteet ovat vielä monilta osin lähtökuopissaan. Kun otetaan huomioon tulevien ympäristöhaasteiden mittasuhteet, olisi perustelua, että resilienssiajattelun edustama näkökulma huomioitaisiin nykyistä laajemmin työelämän tulevia kehitystarpeita pohdittaessa.

Avainsanat: resilienssi, kestävä työ, antroposeeni, luonnon kantokyky, planetaariset rajat, työn monimuotoistaminen

Abstract

The starting point of the study was an observation that the state of the environment is deteriorating rapidly, and so is the resilience of societies and ecosystems, that is, their ability to absorb and adapt to adverse disturbances. This has resulted in a growing interest in resilience thinking and its potential use as an analytical frame for addressing issues related to sustainability.

Building more sustainable work cultures and institutions will be an essential part of the move toward sustainable and resilient societies. However, for this transition to take place, environmental concerns need to gain more exposure and recognition within the world of work. To date, wage-earning societies such as Finland have primarily concentrated their efforts on maintaining economic growth and high employment, while leaving aside questions of environmental sustainability.

The study produces new information and insight on the subject of ecologically sustainable work and its future challenges: learning how to more effectively manage our interaction with natural systems, while adapting and transforming in the face of change. More concretely, the study examines whether the current sustainability measures established by the key working-life actors are adequate from the perspective of resilience thinking, and further, addresses what is needed to better confront the environmental and social challenges ahead. To answer these questions the study uses interview data from key working-life actors and relevant literature and scientific reports.

The study shows that, from a resilience perspective, the current sustainability measures fall short of providing the degree of adaptability and transformability needed to negotiate the consequences of environmental change and uncertainty. The study then applies the basic principles of resilience thinking to the context of work and presents several concrete guidelines and examples with the potential to enhance the resilience of current work life practices. From a resilience perspective, sustainable work is, for example, about putting environmental sustainability and resilience at the core of all activities, identifying alternative conceptions of wealth (other than monetary resources, e.g., time or social ties) and promoting experimental culture with an aim at innovative solutions to living and working more sustainably.

Given the gravity of the environmental challenges facing the world, and the fact that our societies remain dependent on ecosystems to support life, it is all the more obvious that cultivating resilience needs to be considered more seriously within future employment policy discussions and decisions.

Keywords: resilience, sustainable work, Anthropocene, Earth's carrying capacity, planetary boundaries, alternative conceptions of wealth

Sisällys

Tiivistelmä	5
Abstract	7
Luettelo alkuperäisjulkaisuista	11
1 Johdanto	13
2 Antroposeeni: sosioekologinen haaste työelämän tutkimukselle?	19
2.1 Antroposeeni: uusi maailmanlaajuisten ympäristömuutosten aikakausi	19
2.2 Resilienssiajattelun lähtökohdat	23
Resilienssiajattelun nousu kestävyyskeskustelujen valtavirtaan.....	23
Resilienssin monet kasvot.....	24
Resilienssi ja kestävä kehitys.....	26
Resilienssi ja hyvinvointi.....	28
2.3 Ympäristöongelmat, työelämän tutkimus ja sosiaalipolitiikka.....	30
3 Tutkimusasetelma	33
3.1 Tutkimuskysymykset.....	36
3.2 Aineistot ja menetelmät.....	37
4 Tulokset	41

4.1	Nykytila: ekologisesti kestävä työ kehittäminen on jäänyt talouskriisin varjoon.....	41
	Kolme esimerkkiä työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamiseksi.....	41
	Työelämän kehittämisen avaintoimijoiden näkemykset kestävästä kehityksestä	43
4.2	Tavoitetila: antroposeenin oloihin soveltuvan työelämän keskeiset peruspilarit ja esimerkkitaipaukset.....	46
4.3	Askelmerkit työelämän resilienssin vahvistamiseksi	52
5	Pohdinta	58
5.1	Heikon ja vahvan resilienssin tarkastelukehys työelämän kehittämiseen ...	58
	Heikko vs. vahva resilienssi: muutosvastarintaa ja hienosäätöä vai avoimuutta perustavanlaatuisille muutoksille ja epävarmuudelle?	59
5.2	Tutkimusprosessin arviointi ja jatkotutkimusaiheet	62
	Tutkimusstrategiset valinnat ja rajaukset.....	62
	Tutkimuksen tieteelliset ja yhteiskunnalliset tavoitteet	64
	Ehdotukset jatkotutkimukselle	67
5.3	Lopuksi: ”Ei työpaikkoja kuolleella planeetalla”	69
	Kirjallisuus	71

Luettelo alkuperäisjulkaisuista

- I Räikkönen Timo (2011) The Greening of Work: How Green is Green Enough? *Nordic Journal of Working Life Studies* 1:1, 117–133.
- II Räikkönen Timo (2014) Sustainability as an emerging employment-policy issue? Perspectives from Finland. *Sustainability: Science, Practice, & Policy* 10:2, 1–10.
- III Räikkönen Timo (2013) Kestävä työn tulevaisuus resilienssiajattelua hyödyntämällä? Tehokkuusajattelusta selviytymiskyvyn vahvistamiseen. *Futura* 1/2013, 34–45.
- IV Räikkönen Timo (2013) Askelmerkkejä ekologisesti kestävään työn tulevaisuuteen. *Työelämän tutkimus* 11:2, 99–112.

Artikkelit julkaistaan osana väitöskirjaa kustantajien suostumuksella.

1 Johdanto

Suoritin vuosituhatosen vaihteessa ensimmäiset ympäristöpolitiikan yliopisto-opintoni, ja siitä asti olen seurannut aktiivisesti sekä luonnontieteellisen että yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen kehitystä. Varsinaisen työurani aloitin kuitenkin työelämän tutkimuksen parissa, ja muutaman vuoden ajan ympäristöteemat jäivät taka-alalle. Väitöstutkimustani edeltävissä työn tulevaisuutta käsittelevissä tutkimushankkeissa palasin jälleen tuttuun teemojen pariin ja lähdin kartoittamaan työn ja kestävä kehityksen välisiä yhteyksiä (esim. Räikkönen 2007; 2008). Tutkimustyötä tehdessäni huomasin usein hämmästeleväni, kuinka pintapuolisesti ja jäsentymättömästi ympäristökysymyksiä käsiteltiin työelämän tutkimuksen piirissä. Talouden globalisaatiosta, väestön ikääntymisestä, teknis-tieteellisestä kehityksestä ja ihmisten arvomuutoksista sekä näiden ilmiöiden potentiaalisista työelämävaikutuksista löytyi runsaasti tutkimuskirjallisuutta, mutta ympäristökysymysten osalta tutkimuksellinen aukko oli, ja on edelleen, huomattava. Ympäristöpolitiikan koulutukseni, kiinnostukseni ympäristökysymyksiä kohtaan sekä työskentelyni työelämä-tutkijana toimivat kimmokkeina lähteä kuromaan umpeen tätä tutkimuksellista aukkoa.

Tutkimukseni toteuttamisajankohtana (2010–2015) työpoliittisen päätöksenteon ja koko yhteiskunnallisen keskustelun ydinkysymys niin Suomessa kuin maailmalla-kin oli se, miten talouskriisistä selvitään. Monet yhteiskunnalliset ja taloudelliset toimijat alkoivat kuitenkin herätä siihen, että syöksykierteen uhka ei koskenut pelkästään taloutta vaan myös luonnon ekosysteemejä (esim. World Bank 2012). Toimeliaisuutemme seurauksena kulutamme luonnonvaroja ja saastutamme ympäristöä yhä nopeammalla tahdilla, mikä vaarantaa maapallon ekosysteemien häiriöttömän toiminnan (esim. Dittrich ym. 2012; Renner 2015). Näin ollen on vaikea nähdä, miten esimerkiksi hyvinvointivaltion kulta-aikojen kaltaiseen täystyöllisyyteen voitaisiin pyrkiä yksioikoisesti lisäämällä tuotannon ja kulutuksen määriä (Kasvio 2012, 83). Tutkimuksessani lähestyn ja avaan *kestävän työn* problematiikkaa juuri tästä näkökulmasta, eli siitä, miten ”kasvun ja työllisyyden eetos” on ajautunut törmäyskurssille luonnon kantokyvyn edellytysten kanssa.

Lähdin tutkimuksessani liikkeelle siitä, että Suomi ja muut teollistuneet länsimaat ovat ennen kaikkea työyhteiskuntia. Työyhteiskunnissa työ¹ – erityisesti palkkatyö – on hyvinvoinnin kannalta ratkaiseva tekijä: toimeentulon ja hyvän elämän keskeinen lähde, oman identiteetin ja sosiaalisen aseman määrittäjä sekä niin hyvinvointipalvelujen kuin ympäristönsuojelunkin riittävien resurssien turvaaja. Kaikki keskeiset rakenteet, käytänteet ja arvostukset suuntautuvat näissä yhteiskunnissa korkean työllisyyden ja talouskasvun varmistamiseen ja tätä kautta hyvinvoinnin säilymiseen ja yhteiskunnan eheydestä huolehtimiseen (esim. VNK 2015; 2014; ks. myös Koistinen 2014, 248–249). Näiden tavoitteiden näkökulmasta kaikki työ on arvokasta. Käytännössä tämä näkyy esimerkiksi siten, että eri työtehtävien tarkempi arvottaminen niiden ekologisten (tai sosiaalisten) vaikutusten mukaan on työyhteiskunnissa harvinaista: maksetun palkan ja työn tuottaman yhteiskunnallisen hyödyn välillä ei ole nykypäivänä kiinteää suhdetta (Lawlor ym. 2009).

Toinen lähtökohta tutkimukselleni oli näkemys siitä, että työyhteiskuntien nykyinen kehityssuunta uhkaa vakavasti luonnon kantokykyä ja on pidemmän päälle kestävä. Työyhteiskuntien on ennemmin tai myöhemmin keksittävä, miten irtautua luonnonvarojen liikkakäytöstä (esim. Wiedmann ym. 2013) ja opittava tekemään töitä luonnon ehdoilla – ei sitä vastaan. On toki totta, että luonto on aikaisemminkin määrittänyt inhimillisen toimeentulon ehtoja, mutta nyt tilanne on monilta osin kärjistymässä: ”Mitä voimaperäisemmin ihmiset puuttuvat luonnon prosesseihin, sitä riippuvaisemmaksi heidän toimeentulonsa tulee luonnon valmiudesta ja halusta tehdä yhteistyötä – ja kääntäen, sitä tuhoisampia seuraukset ovat, mikäli luonto kieltäytyy yhteistyöstä” (Haila & Lähde 2003, 34). Esimerkiksi Hvidin ja Lundin (2002) mukaan ihmisen ja luonnon välinen sidos tai yhteistyön luonne määrittyy pitkälti juuri työn kautta, joka on varsinkin työyhteiskunnissa keskeisin arjen elämän sekä yhteiskunnallisen osallistumisen ja vaikuttamisen osa-alue. Tosin yhteistyön sijaan ihmisen ja luonnon välistä sidosta pitäisi ehkä tarkastella pikemminkin vastakkainasetteluna, jossa ihminen on ”asettunut työn välityksellä luonnonvoimana luonnonainetta vastaan ja saattanut sen tarpeitaan vastaavaan muotoon” (Marx 1968; ks. Kasvio 2014, 39).

Kolmantena lähtökohtana tutkimukselleni toimivat ympäristötutkijoiden varoitukset siitä, että edellä kuvattu vastakkainasettelu on edennyt kriittiseen pisteeseen, jonka jälkeen luonnon kantokyvyn rajat laajamittaisesti ylittyvät. Nämä ”planetaariset rajat”, joiden sisäpuolella ihmiskunnan on turvallista toimia, ovat useiden arvi-

¹ Aspin ja Peltosen (1991) *Työelämän sosiologia* -kirjassa esitellään tutkimukseni kannalta käyttökelpoinen määritelmä työstä suunnitelmallisena ja kestäväluonteisena tavoitteellisena toimintana, jolla pyritään luomaan, säilyttämään tai edistämään taloudellisia, sosiaalisia tai muita arvoja.

oiden mukaan ylittyneet jo ainakin ilmastonmuutoksen, luonnon monimuotoisuuden, maankäytön muutosten sekä typen ja fosforin kiertokulkujen osalta (Rockström ym. 2009; Steffen ym. 2015). Rajojen ylittymisen on puolestaan ennakoitu laukaisevan monilta osin peruuttamattomia muutoksia ihmisille elintärkeissä ekosysteemeissä jo lähivuosisikymmenien aikana (Barnosky ym. 2012).

Näistä lähtökohdista käsin lähdin kartoittamaan tutkimukseni kannalta relevanttia aikaisempaa tutkimustietoa. Ymmärsin melko nopeasti, että minun olisi rajattava valitsemani aihepiirin tarkastelua tutkimuksellisesti hallittavampaan muotoon, jotta voisin sen käytännössä toteuttaa. Tämän rajaustyön kannalta oli ratkaisevaa, että tutustuin ensimmäisen artikkelini kirjoitusprosessin yhteydessä kestävyyskeskustelujen valtavirtaa haastavaan ajattelumalliin, jota kutsutaan *resilienssiajatteluksi*.² Resilienssiajattelu vaikutti tarjoavan ratkaisuehdotuksia, jotka olivat lähemmän tarkastelun arvoisia. Päätin törmäyttää kestäväen työn pohdinnat resilienssiajattelun kanssa ja katsoa, millaisia uusia näkökulmia tästä mahdollisesti syntyy. Tällaisen ”harjoituksen” onnistumiselle ei luonnollisesti ollut mitään takeita, ja olikin mielenkiintoista päästä kokeilemaan ja arvioimaan resilienssiajattelun ja sen käsitteistön soveltuvuutta työelämäkysymysten pohdinnassa.

Päädyin tutkimusasetelmaan, jossa tarkastelen resilienssiajattelun viitekehyksestä ekologisesti kestäväen – tai pikemminkin kestävättömän – työn nykytilaa, tavoiteltavaa tulevaisuuden tilaa sekä tarvittavia toimenpiteitä näiden tilojen lähentämiseksi. Kyse on näin ollen normatiivisesta tutkimuksesta (esim. Turner 2014), jossa pyrin nykytilan kuvauksen lisäksi tuottamaan resilienssiajattelun mukaisia valintavaihtoehtoja kestäväen työn kehittämiseen. Tutkimuskysymykseni oli kolmiosainen: 1) Mitä mahdollisia ongelmia tai puutteita resilienssiajattelun näkökulmasta liittyy siihen, miten ympäristökysymykset sisällytetään nykyisin osaksi työelämän kehittämistä? 2) Minkä tekijöiden varaan resilienssiajattelun mukainen työelämä rakentuu? 3) Mitä ovat ne konkreettiset toimenpiteet, joiden avulla työelämän nykykehitystä voidaan ohjata resilienssiajattelun suuntaan?

Tutkimuksessani viitataan ekologisella kestävyydellä toimiin, jotka mahdollistavat elämää ylläpitävien prosessien jatkuvuuden (Eisto 2009, 62). Ekologisesti kestäväen työn tavoittelussa on vastaavasti kyse työstä aiheutuvan ympäristökuormituksen sopeuttamisesta luonnon kantokyvyn rajoihin, mutta myös varautumisesta mahdollisiin ylilyönnteihin ja romahdukseen liittyviin riskeihin. Hyödynnän yhteiskuntatieteilijänä luonnontieteellisiä lähteitä, mutta samalla tiedostan, että esimerkiksi juuri

² Ekologisen modernisaation diskurssi (esim. Dryzek 1997) edustaa vallitsevaa kestäväen kehityksen tulkintaa, jossa korostuvat kasvun, työllisyyden ja ympäristön toisiaan vahvistavat ”rajattomat” kehitysnäkymät, kuten luonnonvarojen tehokkaaseen käyttöön perustuvan liiketoiminnan ja työllisyyden edistäminen.

luonnon kantokyvyn kannalta elintärkeisiin kynnysarvoihin kohdistuva tutkimustieto kehittyy ja uudistuu jatkuvasti. Yksittäisistä kynnysarvoista ja tutkimuksista käydään luonnollisesti jatkuvaa tieteellistä keskustelua, mutta kokonaiskuva ympäristön tilasta ja muutosten laaja-alaisuudesta (ks. luku 2.1.) antaa mielestäni vankat perusteet lähestyä ”ympäristöhuolta” merkittävänä yhteiskuntapoliittisena tekijänä. Olennaista on myös huomioida, että luonnon taloutta tutkivana tieteenä ekologia ei tarjoa välitöntä perustaa yhteiskunnallisille ohjelmille, jotka ovat tosiasiansa aina ideologioita ja poliittisia (Haila & Levins 1992, 8).

Tutkimukseni otsikossa esiintyvä ”luonto” on moniselitteinen käsite. Olen samaa mieltä Nygrenin (2013, 36) kanssa siitä, että luontoa ei tulisi nähdä niinkään staattisena kokoelmana luontoelementtejä, jotka ihminen joko tuhoaa tai suojelee, vaan ”jatkuvana materiaalisena, monimittakaavaisena vuorovaikutuksena, johon ihminenkin sisältyy”. Omassa tutkimuksessani kyse ei ole niinkään ihmisen ja luonnon välisen optimaalisen tasapainotilan ylläpitämisestä tai tavoittelusta, vaan alati muuttuvassa toimintaympäristössä toimimisesta (ks. Botkin 2012; Taleb 2012).

Tutkimukseni artikkelit muodostavat jatkumon, jossa liikkeelle lähdetään ekologisesti kestävänsä työn nykytilasta (artikkelit I ja II). Tämän jälkeen edetään kohti resilienssijattelun mukaista tavoitetilaa (artikkeli III) ja päädytään arvioimaan konkreettisia toimenpiteitä nykytilan ja tavoitetilan lähentämiseksi (artikkeli IV).

Tutkimukseni artikkelissa I (*The Greening of Work: How Green is Green Enough?*) arvioin keskeisimpiä aloitteita työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamiseksi, kuten yrityksissä tehtävää vastuutyötä, ns. vihreiden töiden lisäämistä sekä kohtuullistamista eli ”downshiftausta”. Jatkoisin nykytilan arvioimista artikkelissa II (*Sustainability as an emerging employment-policy issue? Perspectives from Finland*), jossa analysoin suomalaisen työpolitiikan ja työelämän kehittämisen avaintoimijoiden näkemyksiä kestävänsä kehityksen nykytilasta ja kehittämistarpeista työelämän kontekstissa. Tarkasteltuani sekä vihreitä aloitteita että avaintoimijoiden näkemyksiä kriittisesti päädyin hyvin samansuuntaisiin tuloksiin: työelämän ekologista kestävyyttä pyritään tällä hetkellä edistämään lähinnä vähittäisin muutoksin. Tämä tarkoittaa, että vaikka nykyisen tilanteen kestävämmä tunnistetaan työelämän toimijoiden keskuudessa jo suhteellisen laajalti, todellisia korjaustoimenpiteitä ei olla valmiita tai halukkaita viemään aktiivisesti ja laaja-alaisesti käytäntöön. Tällä hetkellä ekologiseen kestävyysliikkeen liittyvät kysymykset jäävät selvästi taloudellisten kysymysten varjoon, eikä niillä ole suurtakaan merkitystä esimerkiksi keskeisten työmarkkinajärjestöjen harjoittamassa edunvalvonnassa.

Tutkimukseni artikkelissa III (*Kestävä työn tulevaisuus resilienssijattelua hyödyntämällä? Tehokkuusajattelusta selviytymiskyvyn vahvistamiseen*) jäsenin resilienssijattelun va-

raan rakentuvan työelämän peruspilareita. Ideaalimallin tarkastelun osalta en pitänyt tarkoituksenmukaisena enkä edes mahdollisena lähteä kuvaamaan tarkasti, miltä luonnon kantokyvyn rajoissa toimiva työelämä ”valmiina” näyttää. Staattisen lopputuloksen kuvailun sijaan oli perusteltua kohdistaa huomio resilienssiajattelun mukaisen työelämän peruspilareihin, jotka muodostavat alustan kestävämmän työn tulevaisuuden kehittämiseksi. Resilienssiajattelun näkökulmasta myönteisenä tutkimustuloksena voidaan pitää sitä, että nykypäivänä on jo tunnistettavissa varsin monia tämän ajattelumallin keskeiset periaatteet täyttäviä toiminta- ja ratkaisumalleja, kuten aikapankkitoiminta, yhteiskunnallinen yrittäminen, vertaistuotanto sekä kumppanuusviljely.

Tutkimukseni artikkelissa IV (*Askelmerkkejä ekologisesti kestävään työn tulevaisuuteen*) muodostin viisi keskeistä askelmerkkiä työelämän resilienssin vahvistamiseksi. Näiden askelmerkkien avulla nostan esille yhteiskunnallisia toimijoita ja aloitteita, joiden esimerkkiä seuraamalla työelämän kehitys saataisiin ohjattua resilienssiajattelun viitoittamaan suuntaan. Askelmerkkien seuraaminen on kuitenkin haasteellista nykyisessä tilanteessa, jossa taloudelliset ja yhteiskunnalliset kannustimet ohjaavat kokonaisuutta päinvastaiseen suuntaan: niin kauan kuin Suomen kaltaisten työyhteiskuntien ensisijaisena tehtävänä on jatkuvan talouskasvun ja kilpailukyvyn turvaaminen ja ihmisten työkäyttytyminen suuntautuu etenkin ammattiuralla eteneamiseen sekä aineellisen elintason kohottamiseen, ympäristön kannalta kestävämmille työn tekemisen muodoille tuskin löytyy riittävän laajaa kannatusta.

Tutkimukseni yhteiskuntatieteellisen sekä yhteiskunta- ja työpoliittisen pääviestin tiivistän *heikon* ja *vahvan* resilienssin väliseen erotteluun. Heikon resilienssin mukaisessa toiminnassa nykyisen tilanteen kestävämmä ja tarve suunnanmuutokselle tunnustetaan lähinnä yleisen retoriikan tasolla, mutta todellisiin korjausliikkeisiin ei olla valmiita sitoutumaan. Esimerkiksi juuri työelämää koskevat päätökset ja uudistukset tehdään tässä lähestymistavassa lähinnä taloudellisin perustein, jolloin ekologisen kestävyuden vahvistaminen jää taka-alalle. Vahvan resilienssin mukaisesti toimittaessa korostuvat puolestaan avoimuus perustavanlaatuisille muutoksille sekä epävarmuuden ja ennakoimattomuuden hyväksyminen. Toisin sanoen, nykyistä kehityssuuntaa ollaan valmiita muuttamaan nopeasti ja ketterästi, jos toimintaympäristössä tapahtuvat muutokset – kuten kärjistyvät ympäristöongelmat – sitä edellyttävät.

Tutkimukseni osoittaa, että työelämän ekologista kestävyyttä tavoitellaan tällä hetkellä pitkälti kompromisseihin ja vähittäisiin muutoksiin perustuvan heikon resilienssin mukaisesti. Pidän ongelmallisena, että luonnon kantokyvyn rajoissa toimivan työelämän saavuttamiseksi tarvittavat suunnitelmat ja toimenpiteet ovat vielä

monilta osin lähtökuopissaan. Tulevien ympäristöhaasteiden mittasuhteet huomioiden olisi perusteltua, että tutkimuksessani lähemmän tarkastelun kohteeksi valittu vahvan resilienssin näkökulma huomioitaisiin nykyistä laajemmin työelämän tulevia kehitystarpeita pohdittaessa.

Väitöskirja koostuu neljästä vertaisarvioidusta artikkelista sekä yhteenvedosta. Yhteenvedo etenee siten, että johdannon jälkeen käyn luvussa kaksi läpi tutkimukseni kannalta keskeiset käsitteet ja aikaisemmat tutkimukset. Luvussa kolme esittelen tutkimusasetelman eli tutkimuskysymykset sekä aineistot ja menetelmät, joilla olen näihin kysymyksiin pyrkinyt vastaamaan. Luvussa neljä käyn läpi tutkimukseni keskeisimmät tulokset. Lopuksi luvussa viisi reflektoin tutkimustuloksia, arvioin koko tutkimusprosessin läpivientä sekä esittelen mahdolliset jatkotutkimusaiheet.

2 Antroposeeni: sosioekologinen haaste työelämän tutkimukselle?

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni keskeiset lähtökohdat ja käsitteet. Aluksi luon katsauksen globaaleihin ympäristöongelmiin sekä resilienssiajattelun perusteisiin. Tämän jälkeen tarkastelen, minkälaisia reaktioita ympäristöongelmien syveneminen on tähän mennessä synnyttänyt viimeaikaisessa työelämän tutkimuksessa ja laajemmassa sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa. Tarkastelen ympäristökriisin nykyistä vaihetta *sosioekologisena* haasteena, jossa ekologinen ja sosiaalinen kietoutuvat monin tavoin yhteen ja jossa tavoitteena on löytää uusia näkökulmia ja ratkaisumalleja sekä ihmisen että luonnon selviytymiseen yhä vaikeammaksi käyvissä olosuhteissa.

2.1 Antroposeeni: uusi maailmanlaajuisten ympäristömuutosten aikakausi

Ihmisten toiminta on aiheuttanut ympäristömuutoksia aina maanviljelyksen alkua ajoista lähtien. Viimeisen kahdensadan vuoden teollistumiskehityksen myötä nämä muutokset ovat kuitenkin kasvaneet ennennäkemättömiin mittasuhteisiin (Burger ym. 2012). Ihmisen vaikutus luonnon prosesseihin on kasvanut jo niin suureksi, että olemme yhä laajemman tutkijajoukon mukaan siirtymässä 11 500 vuotta vallinneesta vakaasta ja suotuisasta holoseenikaudesta uuteen maailmankauteen, *antroposeeniin* (Crutzen & Stoermer 2000; Williams ym. 2015; Zalasiewicz ym. 2011). Tällä uudella geologisella aikakaudella ihminen ottaa ohjokset vahvasti käsiinsä ja ohjaa globaalimuutosta omalla toiminnallaan.

Antroposeenin eli ihmisen aikakauden ensimmäisenä vaiheena pidetään yleisesti 1700–1800-lukujen taitteen teollista vallankumousta, jolloin fossiiliset energialähteet valjastettiin tukemaan yhteiskunnallista kehitystä ja ilmakehän kasvihuonekaasupitoisuudet kasvoivat (Steffen ym. 2007; ks. myös Lewis & Maslin 2015; Monastersky 2015). Antroposeenin toisen vaiheen eli maailmansotien jälkeisen ”suuren kiihdytyksen” aikana maailman väkiluku kolminkertaistui ja teollinen tuotanto kasvoi monta kertaa nopeammin, minkä seurauksena ihmiskunnan ekologinen jalanjäl-

ki ylitti ensimmäistä kertaa maapallon luonnonvarojen kestäkyvyn (Westley ym. 2011).

Antroposeenin vaikutukset näkyvät jo kaikkialla maapallolla. YK:n tilaama ja vuosina 2001–2005 toteutettu vuosituhatosen ekosysteemi-arviointi (Millennium Ecosystem Assessment) on tähän mennessä kattavin kuvaus ihmisen ekosysteemeihin kohdistamasta rasituksesta. Yli tuhannen asiantuntijan yhteistyönä valmistuneen arvioinnin tulokset osoittavat, että 60 prosenttia ihmisille elintärkeistä ekosysteemeistä on jo vahingoittunut tai niitä käytetään kestävästi (MEA 2005). Arvioinnin mukaan ihminen on omat tarpeensa täyttääkseen muuttanut tai heikentänyt ekosysteemien toimintaa viimeisen 50 vuoden aikana nopeammin kuin koskaan ihmiskunnan historiassa (emt.).

Ekosysteemi-arvioinnin valmistumisen jälkeen kuva antroposeenin vaikutuksista on edelleen tarkentunut, erityisesti ympäristötieteilijä Johan Rockströmin johtaman tutkimusryhmän ansiosta. Tutkimusryhmä on määrittänyt maapallon biologisille, kemiallisille ja fysikaalisille prosesseille tietyt riskirajat, joiden sisällä pysyminen on mahdollistanut holoseenin suotuisat olosuhteet (Rockström ym. 2009). Tämänhetkisten arvioiden mukaan ilmastonmuutoksen, biodiversiteetin vähenemisen, maankäytön muutosten sekä typen ja fosforin kiertoaallojen riskirajat on jo ylitetty, ja samaan tilanteeseen ollaan nykykurssilla ajautumassa esimerkiksi makean veden käytön sekä valtamerien happamoitumisen osalta (Steffen ym. 2015; UNEP 2013). Yläilmakerroksen otsonikadon osalta tilanne on puolestaan saatu käännettyä viime vuosikymmenien aikana positiiviseksi, ja otsonikerroksella on hyvät mahdollisuudet palautua riskirajoilta ennalleen vuosisadan loppupuolella (WMO 2011).

Antroposeenin alkutaipaleen keskeisimpänä merkkipaaluna voidaan pitää vuotta 1986. Silloin ilmakehän hiilidioksidipitoisuuden riskirajana pidetty 350 ppm (parts per million, tilavuuden miljoonasosa) ylittyi. Seuraava ”haamuraja” eli 400 ppm:n taso ylitettiin maailmanlaajuisesti jo 29 vuotta myöhemmin toukokuussa 2015 (NOAA 2015). Merkittävää näissä ylityksissä on se, että viimeisen 800 000 vuoden aikana hiilidioksidipitoisuus on pysynyt verrattain tasaisesti 180–280 miljoonasosan välillä. Fossiliilisten polttoaineiden polttamisen ja ihmisen muun toiminnan seurauksena hiilidioksidipitoisuus ylittää – ilman merkittäviä korjausliikkeitä – 800 ppm:n tason vuoteen 2100 mennessä, mikä merkitsisi maapallon keskilämpötilan nousua yli 4 celsiusastetta esiteollisesta ajasta (esim. Betts ym. 2011; IPCC 2014; World Bank 2012). Ekosysteemien ja yhteiskuntien sopeuttamista näin korkeaan lämpötilan nousuun pidetään erittäin vaikeana tehtävänä. Esimerkiksi Tyndall Centre for Climate Change Research -tutkimuslaitoksen apulaisjohtaja Andersonin ja hänen kollegojen (2012) mukaan ”neljän asteen tulevaisuus olisi peruuttamattomassa risti-

riidassa yhteiskunnan järjestäytyneen toiminnan edellytysten kanssa” (ks. myös Hansen ym. 2013).

Luonnon monimuotoisuuden eli biodiversiteetin katoa pidetään ilmastonmuutoksen ohella yhtenä merkittävimmistä uhista ekosysteemien vakaalle toiminnalle (esim. Hooper ym. 2012; Pereira ym. 2013). Rockströmin tutkimusryhmän lähestymistavassa biodiversiteettikatoa arvioidaan erityisesti lajien sukupuuttotahdin avulla. Mitä nopeammin lajisto köyhtyy, sitä vaikeampaa ekosysteemien on ylläpitää toimintojaan muuttuvissa olosuhteissa. Pahimmillaan monimuotoisuuden väheneminen ja ekosysteemien toiminnan heikentyminen johtavat ekosysteemin tilanmuutokseen, josta ei ole enää mahdollista palautua alkuperäiselle tasolle (Vihervaara & Toivonen 2013). Lajien sukupuuttonopeus ylittää tällä hetkellä kriittiseksi arvioidun riskirajan vähintään satakertaisesti (Rockström ym. 2009). On arvioitu, että lajien nykyinen sukupuuttonopeus olisi jopa tuhat kertaa nopeampi kuin lajien luontainen sukupuuttonopeus, ja että nykyinen vauhti kiihtyy entisestään (Hanski 2009; Kolbert 2014).

Ihmiskunnasta on edellä kuvatun perusteella tullut luonnonvoimia vastaava geologinen tekijä, joka kykenee omalla toiminnallaan järkyttämään ekosysteemien toimintakykyä. Ilmastonmuutos, biodiversiteettikato sekä näihin kiinteästi liittyvät väkiluvun, energian ja resurssien kulutuksen kasvu ovat keskeisimpiä syitä siihen, että etenemme yhä syvemmälle antroposeeniin (esim. Arrow ym. 2004; Brown ym. 2011; Harte 2007; Wiedmann ym. 2013). Tukholman resilienssikeskuksen tieteellisen johtajan Carl Folken (2013, 37) mukaan tämänkaltaisen eteneminen on ongelmallista erityisesti siksi, että ”ihmiskunta on tehnyt itsensä vaarallisen riippuvaiseksi holoseenin suotuisista oloista ja luonnon yltäkylläisestä tuotantokyvystä”. Ihmiskunnan tähänastisen kehityksen ja hyvinvoinnin on pitkälti mahdollistanut ”ympäristön yhteishyvä” (Lähde 2013, 90) eli luonnon tarjoamat ekosysteemipalvelut, kuten ravinteiden kierrätys, veden puhdistus ja hiilen varastointi. Jos nämä palvelut heikentyvät olennaisesti, lisääntyvät samalla yhteiskunnalliset vaikeudet. Esimerkkinä tästä mainittakoon Venäjän vuoden 2010 kuivuus, joka tuhosi kolmasosan maan vehnäsadosta. Venäjä asetti viljansa vientikieltoon, minkä seurauksena ruoan maailmanmarkkinahinta nousi voimakkaasti. Tutkijat ovat esittäneet arvioita, joiden mukaan huonolla satovuodella olisi ollut osuutensa myös arabikevään kansannoussissa (Johnstone & Mazo 2011; ks. myös Kelley ym. 2015).

Toinen keskeinen ongelma on havaittu viimeaikaisissa tutkimustuloksissa, joiden mukaan jossakin vaiheessa riskirajojen ylittyessä paluutie holoseenin kaltaisiin olosuhteisiin sulkeutuu lopullisesti (esim. Steffen ym. 2007). On arvioitu, että olemme jo muutamassa vuosikymmenessä saavuttamassa tällaisen käännekohdan

tai ”keikahduspisteen” (engl. tipping point), jolloin biosfäärissä tapahtuu nopea ja mahdollisesti peruuttamaton olotilan muutos (Barnosky ym. 2012; Lenton ym. 2008).³ Verrattain äkillisellä olotilan muutoksella olisi merkittäviä haitallisia seurauksia esimerkiksi kalastukselle, maanviljelylle, metsätaloudelle sekä puhtaan veden saannille, mikä heikentäisi olennaisesti ihmiskunnan hyvinvoinnin perustuksia (Barnosky ym. 2012, 55).

Paluuta riskirajoilta pidetään kestäväen kehityksen keskusteluissa ainakin teoriassa vielä mahdollisena, joskin aikaikkuna suunnanmuutokselle on uhkaavasti kaventu-
massa (esim. Ehrlich & Ehrlich 2013; Engelman 2013; Motesharrei ym. 2014). Maailman tila 2013 -raportin epilogin mukaan meillä on jo vähintään toinen jalka jyrkänteen ulkopuolella, ja paremmat ajat tuskin koittavat ennen pahempia (Robinson 2013, 254). Vaarallisen ilmastonmuutoksen ensimmäiset merkit näkyvät jo esimerkiksi arktisella alueella jäätiköiden ja ikiroudan sulamisena. Vastaavasti monet muutkin luonnon kantokykyä heikentävät prosessit ovat edenneet niin pitkälle, ettei vakavilta haittavaikutuksilta voida enää kokonaan välttyä (esim. Anderson & Bows 2011; Duarte ym. 2012; Joughin ym. 2014). Riskirajoilta ajoissa palaamisen todennäköisyyttä heikentävät myös monet yhteiskunnalliset jäykkyydet, kuten nykyisen ympäristöä raskaasti kuormittavan infrastruktuurin pitkä elinkaari sekä poliittisen päätöksentekojärjestelmän hidas reagointikyky nopeita ratkaisuja vaativassa tilanteessa (Diffenbaugh & Field 2013, 489; Oxford Martin Commission for Future Generations 2013, 44–55).

Käytännössä kehityksen suuntaa on vaikea saada kääntymään ennen jonkinasteista ylilyöntiä ja romahdusta.⁴ Haitallisten ympäristövaikutusten hillintää on jatkettava, mutta samalla on myös ryhdyttävä etsimään keinoja, joilla niihin voidaan sopeutua. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen osalta tämä tarkoittaa, että kasvihuonekaasupäästöjen vähentämisen lisäksi yhteiskunnallisia voimavaroja on suunnattava yhä enemmän siihen, että varaudutaan odotettavissa oleviin ilmastollisiin muutoksiin (Parry ym. 2009). Ilmastotutkija James Hansen on Mazurin (2013, 244) mukaan varoittanut, että ”kymmenentuhatta vuotta jatkunut suotuinen säätila on nyt ohi”. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että aiemmissa noin 150 vuoden mit-

³ Maapallonlaajuisia riskirajoja ja mahdollisia keikahduspisteitä kohtaan on esitetty myös jonkin verran kriittisiä kannanottoja, joissa kyseenalaistetaan näiden ilmiöiden olemassaolo, tunnistamisen mahdollisuus sekä hyödynnettävyys kestäväen kehityksen politiikkasuosituksia laadittaessa (esim. Brook ym. 2013; Lewis 2012; Matthews & Boltz 2012; vastakritiikki esim. Galaz 2012).

⁴ Samansuuntaisiin johtopäätöksiin ovat omissa tutkimuksissaan ja pohdinnoissaan päätyneet esimerkiksi McKibben (2010), Ophuls (2012) ja Urry (2013). Optimistisemmin kestäväen kehityksen haasteisiin ja niiden ratkaisemiseen suhtautuvat esimerkiksi Lomborg (2013) ja Lynas (2011).

taustilastoissa poikkeuksellisina pidetyistä sään ilmiöistä on tulossa normaalia säätä jo vuosisadan puoliväliin mennessä (Mora ym. 2013).

Maapallonlaajuisten ympäristöongelmien kärjistyminen linkittyy monin tavoin yhteiskuntien taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Esimerkiksi vuonna 2005 New Orleansiin iskeytyneen hirmumyrsky Katrinan tuhojen laajuuteen vaikuttivat olennaisesti muutkin kuin ympäristölliset tekijät: talouselämä oli vauhdittanut maankäytön muutoksia tulviensuojelun kannalta tärkeillä kosteikkoalueilla, varautumissuunnitelmat olivat puutteellisia, resurssit oli kohdennettu ympäristönsuojelusta terrorismin torjuntaan ja sosiaalinen eriarvoisuus kukoisti (autottomat, köyhät ja muut vähemmistöryhmät olivat yliedustettuina uhrien joukossa) (O'Brien 2006). Antroposeenin epävarmaa ja ennakoimatonta tulevaisuutta ei näin ollen tule lähestyä irrallisena ympäristökysymyksenä, vaan laajempana ongelmakenttänä, jolla ihmisten ja luonnon selviytymiskyky ja hyvinvointi kietoutuvat monin tavoin yhteen (esim. Dryzek 2014; IPCC 2014; Motesharrei ym. 2014).⁵

2.2 Resilienssiajattelun lähtökohdat

Resilienssiajattelun nousu kestävyyskeskustelujen valtavirtaan

Planetaariset rajat ovat ylittymässä, maapallon elokehä eli biosfääri saattaa muuttaa olotilaansa arvaamattomasti, ja samaan aikaan luonnonvaraperusta hupenee kaikkialla maailmassa. Ihmisten ja yhteiskuntien selviytymiskyky asettuu näin ollen kovalle koetukselle. Yhä useammat tutkijat nostavatkin resilienssin – eli kyvyn sopeutua ja uusiutua muutostilanteissa – yhdeksi kestävästä kehityksen avainkäsitteeksi (esim. Fiksel 2003; Mazur 2013; Rees 2010). Suomessa Huoltovarmuuskeskus on esittänyt käyttökelpoisen määritelmän resilienssistä ”tietoisena ja ennakoivana kykynä sopeutua ja toimia joustavasti häiriötilanteissa sekä toipua ja kehittyä niiden jälkeen” (Peltari 2014). Siinä missä perinteinen käsitys kestävästä kehityksestä perustuu ajatukseen luonnon ja ihmisen välisestä ”optimaalisesta tasapainotilasta” tai sen

⁵ Antroposeenin epävarmassa ja ennakoimattomassa tulevaisuudessa on paljon yhtymäkohtia riskiyhteiskunnan ja refleksiivisen modernisaation käsitteiden kanssa (esim. Beck 1990; Beck ym. 1995). Olen itsekin hyödyntänyt edellä mainittua käsitteistöä aikaisemmissa tutkimuksissani (esim. Rääkkönen & Rouhiainen 2003), mutta väitöstutkimukseni osalta tämä olisi mielestäni rikkonut liiaksi kokonaisuutta. Tämän päätöksen taustalla vaikutti myös Ilmo Massan (1995, 10) kanssa jakamani näkemys siitä, että ekologinen kriisi hukkuu helposti refleksiivisen modernisaation pohdinnoissa ”uusien sosiologisten käsitteiden ja uudelleenarviointien ilotulituksessa”.

tavoittelusta, resilienssiajattelu hyväksyy useiden mahdollisten tasapainotilojen olemassaolon. Se pyrkii löytämään keinoja toimintakyvyn ylläpitämiseksi myös poikkeuksellisissa tai ennakoimattomissa olosuhteissa (esim. Holling 2001).

Tämänhetkistä tilannetta, jossa resilienssiajattelu on nousemassa kestävyyskeskustelujen valtavirtaan, voidaan havainnollistaa Zollin ja Healyn (2012) käyttämää esimerkkiä mukaillen: Kaikki ympäristön tilasta huolestuneet toimijat kerätään kuvitteelliseen laivaan, jonka kurssi on suunnattu kohti horisontissa pauhaavaa koskea. Matkan alkutaipaleella vallitsee melko laaja yhteisymmärrys siitä, ettäärkevin strategia olisi hidastaa vauhtia ja kääntää laivan menosuunta. Ilman tarvittavia korjausliikkeitä laiva kuitenkin ylittää ennemmin tai myöhemmin kohdan, jonka jälkeen äkkijarrutuskaan ei voi enää pelastaa sitä pudotukselta. Silloin on parasta varautua sekä törmäykseen että kosken alajuoksulla vallitseviin olosuhteisiin, jotka voivat poiketa merkittävästi nykyisistä (vrt. siirtymä holoseenista antroposeeniin). On kuitenkin erittäin vaikeaa arvioida keikahduspisteen tarkkaa sijaintia. Tämä aiheuttaa väistämättä jännitteitä hillintä- ja sopeutumistoimia kannattavien tahojen välillä: tulisiko väistämättömältä näyttävä putoaminen jo hyväksyä vai olisiko vielä aikaa viimeiselle yritykselle kääntää laivan kurssia? Viime vuosien aikana usko hillintätoimien riittävyteen on heikentynyt ja keinovalikoimaa halutaan laajentaa sopeutumis- ja uusiutumiskyvyn eli resilienssin vahvistamiseen (esim. McKibben 2010; Urry 2013).

Resilienssin monet kasvot

Resilienssin käsitteellä on pitkät perinteet tekniikan alalla, jossa sitä on käytetty kuvaamaan materiaalin kimmoisuutta eli sen kykyä palata alkuperäiseen tilaansa, kun siihen kohdistuva voima poistetaan (esim. Bodin & Wiman 2004). Myös psykologiassa käsite on ollut vakiintuneessa käytössä, kun on tutkittu yksilöiden kykyä selviytyä vakavista traumaista ja elämänmuutoksista (esim. Bonnano 2005).⁶ Kestävän kehityksen teoretisointeihin resilienssiajattelu on kuitenkin levinnyt ekologiasta, jonka piirissä Holling (1973) käytti ensimmäisenä resilienssin käsitettä kuvaamaan ekosysteemien kykyä sopeutua ja uusiutua muutostilanteissa. Hollingin ajatukset edustivat uudenlaista (ja yhä vakiintuneempaa) lähestymistapaa, jonka mukaan ekosysteemien kehityksessä ei ole niinkään kyse vakaan tasapainotilan saavuttamisesta vaan jatkuvasta, syklisesti etenevästä muutoksesta (Folke 2006).

⁶ Resilienssin käsitteen käytöstä eri tieteenaloilla ks. esim. Manyena 2006; Martin-Breen & Anderies 2011; Zolli & Healy 2012.

Kahden viime vuosikymmenen aikana ekologiasta ponnistavaa resilienssiajattelua on ryhdytty soveltamaan laaja-alaisesti myös ihmisten ja ympäristön välisten vuorovaikutussuhteiden tutkimiseen (esim. Berkes & Folke 1998; Walker & Salt 2006). Tässä luonnon- ja yhteiskuntatieteitä yhdistelevässä sosioekologisessa tutkimussuuntauksessa tarkastellaan, miten sosiaalisten järjestelmien ja luonnon ekosysteemien vuorovaikutuksena syntynyt ”kokonaisjärjestelmä” kykenee reagoimaan erilaisissa ajallisissa mittakaavoissa tapahtuviin ekologisiin ja sosioekonomisiin muutoksiin (Eisto & Kotilainen 2010, 15; Gunderson & Holling 2002). Tyypillisesti tässä lähestymistavassa on keskitytty paikallisiin tapaustutkimuksiin, joissa on tarkastelu esimerkiksi alkuperäiskansojen perinnetiedon hyödynnettävyyttä osana luonnonvarojen kestäväää hallintaa tai mangrovemetsistä elantonsa saavien yhteisöjen kykyä sopeutua ja uusiutua muuttuvissa taloudellisissa ja ympäristöllisissä olosuhteissa (esim. Adger 2000; Berkes 1998).

Ekologisen ja sosioekologisen resilienssiajattelun lisäksi viime vuosien aikana on ryhdytty kehittämään kolmatta, sosiaaliseen tai yhteiskunnalliseen resilienssiin (engl. social resilience) keskittyvää ajattelua, jossa pyritään huomioimaan kattavammin juuri yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen liittyviä näkökohtia (Wilson 2012). Tässä tutkimussuuntauksessa luonnon ekosysteemien selviytymiskykyä käsittelevät tutkimustulokset sekä niistä johdetut resilienssiajattelun periaatteet tuodaan – soveltuvin osin – yhteiskuntatieteiden puolelle. Tällöin näitä periaatteita voidaan hyödyntää käsitteellisinä työkaluina, kun pohdintaan keinoja, joilla voitaisiin vahvistaa yhteiskunnallisten järjestelmien kykyä selviytyä joko ympäristöllisistä, taloudellisista tai sosiaalisista muutostilanteista (esim. Adger 2000; Jütersonke & Kartas 2012; Norris ym. 2008).⁷

Neljäkymmentä vuotta sitten alkunsa saaneen ekologisen resilienssiajattelun ja nyt vasta muotoaan hakevan sosiaalisen resilienssiajattelun välillä on luonnollisesti paljon yhtäläisyyksiä, mutta myös tiettyjä olennaisia eroja. Ekologiassa selviytymiskyvyllä on perinteisesti tarkoitettu muutoksiin sopeutuneiden järjestelmien kykyä palautua ennalleen, kun taas sosiaaliseen selviytymiskykyyn liittyy selkeämmin myös mahdollisuus muuttaa rakenteita ja toimintatapoja sekä oppia pois vanhentuneista käytännöistä (Dodman ym. 2009). Aika ja tila vaikuttavat siihen, miten luonnon ekosysteemit sopeutuvat häiriön jälkeen uuteen tilanteeseen. Yhteiskunnallisten järjestelmien osalta näiden tekijöiden lisäksi on huomioitava ihmisten kyky reflektointiin: rakenteita ja vakiintuneita toimintatapoja on mahdollista arvioida kriittisesti

⁷ Sosiaalista resilienssiajattelua edustavan ”työkalupakin” kokoaminen on vielä monilta osin alkuvaiheessa. Esimerkiksi psykologian alalla voidaan puhua jo pitkälle kehittyneestä *resilienssiteoriasta*, mutta sosiaalisen resilienssin osalta kyse on vielä hajanaisemmasta ”ajatusmallien joukosta” (esim. Anderies ym. 2006, 7–8).

ja tehdä niihin tarvittaessa myös muutoksia (Eisto 2009). Ihmisillä on myös muita eliölajeja kehittyneempi kyky tarkastella omaa toimintaansa tulevaisuuteen suuntautuneesti. Sen ansiosta on mahdollista asennoitua selviytymiskyvyn vahvistamiseen ennakoivasti. Juuri tässä kohtaa ekologisen ja sosiaalisen selviytymiskyvyn väliset erot tulevat selkeimmin esille. Yhteiskuntien tasolla selviytymistä ei nimittäin tarvitse nähdä vain iskuista ja paineista toipumisena, vaan pikemminkin sellaisen tilan tavoitteluna, jossa ”iskuja ja paineita voidaan käsitellä tehokkaammin ja menestyksekkäämmin, vähemmän elämälle ja toimeentulolle koituvien vahingoin” (Dodman ym. 2009, 196).

Resilienssijattelun moninaiset, eri tieteenalojen omista lähtökohdista käsin etenevät suuntaukset haastavat myös resilienssin käsitteelliset määrittelyt. Yleisimmät suomenkieliset vastineet englanninkieliselle ilmaisulle ”resilience”, kuten selviytymiskyky, uusiutumiskyky, joustavuus ja palautuvuus, viittaavat kaikki sellaisiin kykyihin ja ominaisuuksiin, joita luonnollinen tai inhimillinen järjestelmä tarvitsee selviytyäkseen suuresta muutoksesta. Resilienssin käsite on myös monella tapaa sidoksissa järjestelmien haavoittuvuuden (vulnerability), muuntuvuuden (transformability), sopeutumiskyvyn (adaptive capacity) ja herkkyyden (sensitivity) kaltaisiin lähikäsitteisiin (Eisto & Kotilainen 2010).⁸ Tässä yhteenvedossa sekä yksittäisissä artikkeleissa olen päätenyt resilienssin ohella käyttämään sen suomenkielistä vastinetta selviytymiskyky, sillä juuri tästä antroposeenissa ja ympäristökriisin syvenemisessä on lopulta kysymys: ihmisen ja luonnon selviytymisestä yhä vaikeammaksi käyvissä olosuhteissa.

Resilienssi ja kestävä kehitys

Resilienssin ja kestävä kehityksen välisestä suhteesta käydään tällä hetkellä monipuolista keskustelua. Joidenkin tahojen mielestä kestävästä kehityksestä on tullut niin ympäröivä käsite, että se tulisi korvata paremmin nykypäivän vaikeaan tilanteeseen soveltuvalla resilienssin käsitteellä; ytimekkäästi ilmaistuna ”resilience is the new sustainability” (Peng ym. 2012, 10). Joissakin yhteyksissä resilienssiä ja kestävä kehitystä käytetään keskenään vaihtokelpoisesti, kun taas toisissa yhteyksissä resilienssiä pidetään keskeisenä kestävä kehityksen edellytyksenä (esim. Common & Perrings 1992; Lebel ym. 2006). Resilienssin ja kestävä kehityksen eroja pohdittaessa on myös tuotu esille, että siinä missä kestävyyttä ja kestävä kehitystä pide-

⁸ Resilienssin, haavoittuvuuden ja muiden lähikäsitteiden keskinäisistä suhteista ks. Gallopin 2006; Manyena 2006; Smit & Wandel 2006.

tään aina lähtökohtaisesti hyvänä ja tavoiteltavana asiana, resilienssillä on myös ”pimeä” puolensa: Stalinin regiimi tai Etelä-Afrikan apartheid-järjestelmä olivat hyvinkin resilienttejä eli kykeneviä jatkamaan toimintaansa sisäisistä ja ulkoisista paineista huolimatta (Derissen ym. 2011; Rees 2010).

Omassa tutkimuksessani suhtaudun resilienssiajatteluun tarpeellisenä päivytyksenä, joka tuo kestävän kehityksen kokonaiskuvan ajan tasalle uudella tilanneanalyysillä ja ratkaisumalleilla. Resilienssiajattelu ei siis niinkään korvaa kestävän kehityksen pyrintöjä, vaan päivittää ne vastaamaan paremmin antroposeenin olosuhteita. Resilienssiajattelun mukaan päivytyksen tarvetta olisi erityisesti siinä, miten kriittömästi vallitseva kestävyysdiskurssi suhtautuu tehokkuusajatteluun ja -vaatimukseen (esim. Ehrenfeld 2008; Walker & Salt 2006).

Tällä hetkellä tehokkuusajattelun korostaminen näkyy ehkä selkeimmin vaatimuksina lisätä ihmisten toiminnan ekotehokkuutta. Ekotehokkuusajattelussa perimmäisenä tavoitteena pidetään sitä, että yhä pienemmästä määrästä materiaaleja tuotetaan suhteellisesti enemmän taloudellista hyvinvointia, joka jakautuu entistä oikeudenmukaisemmin (Hoffrén 2002; Hoffrén & Apajalahti 2008; Huppés & Ishikawa 2005). Tehokkuusvaatimukset eivät nykypäivänä kohdistu kuitenkaan vain materiaalien kulutuksen ja jätteiden synnyn vähentämiseen, vaan kyse on huomattavasti laajemmasta ilmiöstä. Tehokkuudesta on itse asiassa tullut vahvasti lähes kaikkea yhteiskunnallista toimintaa organisoiva periaate, oli kyse sitten hallinnon ”virtaviivaistamisesta”, koulu-, sosiaali- ja terveyspalveluiden kehittämisestä tai perheiden ajankäytön suunnittelusta (Princen 2003). Tehokkuusajattelulle tunnusomaisia piirteitä ovat erityisesti resurssien keskittäminen ja päällekkäisyyksien karsiminen, erikoistuminen sekä keskittyminen niihin asioihin, jotka ovat helposti kaupallistettavissa ja mitattavissa määrällisesti (Walker & Salt 2006).

Resilienssiajattelussa kestävän kehityksen kysymyksiä lähestytään tehokkuusajatteluun verrattuna melko vastakkaisesta suunnasta. Tästä näkökulmasta katsottuna erilaiset päällekkäisyydet, varakapasiteetin ylläpitäminen tai toimintojen hajauttaminen eivät ole ”turhia rönsyjä” vaan pikemminkin vakautta lisääviä mekanismeja (Korhonen & Seager 2008). Yksi esimerkki resilienssiajattelun kritisoinnista yksioikoisesta tehokkuuden tavoittelusta ovat ne kehittyvät maat, joissa siirryttiin ”vihreän vallankumouksen” aikana uusiin satoisiin lajikkeisiin ja monokulttuuriviljelyyn maaperän pidemmän aikavälin köyhtymisen kustannuksella. Tehokkuusajattelun voidaankin katsoa johtavan helposti tämänkaltaiseen osaoptimointiin, joka lyhyellä aikavälillä tuottaa jossakin järjestelmän osassa positiivisia tuloksia, mutta joka pidemmällä aikavälillä kasvattaa kokonaisjärjestelmän haavoittuvuutta ja kyvyttömyyt-

tä reagoida olosuhteiden muutoksiin riittävän nopeasti (Walker & Salt 2006, 142; ks. myös Dahmus 2014).

Resilienssiajattelun ja tehokkuusajattelun kestävyysstrategioiden välistä eroa voidaan havainnollistaa McKibbenin (2010, 103) vertauksella kilpa- ja työhevosesta. Pitkälle jalostettu kilpahevonen on tehokkuuden ja osaoptimoinnin malliesimerkki: sen räjähtävä lähtönopeus, tekniikka ja vauhdin ylläpito on mitoitettu tarkkaan vastaamaan rataolosuhteita. Samainen kilpahevonen on kuitenkin erittäin haavoittuva, sillä pienikin kuoppa radalla saattaa koitua kohtalokkaaksi sen kapeille jaloille. Työhevonen puolestaan soveltuu moniin eri tehtäviin vaihtelevissa olosuhteissa: niin peltotöihin kuin tukkimetsällekin. Työhevosen tärkeimpiä ominaisuuksia ovat myös sen kyky ja halukkuus oppia uusia tehtäviä. McKibbenin (emt.) mukaan selviämme tulevista ympäristöhaasteista vain, jos kykenemme muuttamaan yhteiskuntaraken-
teemme muistuttamaan enemmän monipuolista työjuhtaa kuin erikoistunutta kilpahevosta.

Resilienssi ja hyvinvointi

Resilienssin ja hyvinvoinnin välisiä yhteyksiä on ryhdytty tuomaan esille viime vuosina entistä kattavammin sitä mukaa kun mielenkiinto sosiaalista resilienssiajattelua kohtaan on kasvanut. Onkin esitetty, että juuri hyvinvoinnin käsitteen tiukempi kiinnittäminen osaksi resilienssipohdintoja saattaisi toimia keskeisenä sillanrakentajana ekologisen ja sosiaalisen resilienssiajattelun välillä (Armitage ym. 2012). Resilienssin ja hyvinvoinnin välisen suhteen määrittelyissä ollaan kuitenkin vielä hyvin alussa. Odotettavissa lienee samankaltaisia haasteita kuin edellä kuvatussa resilienssin ja kestävän kehityksen tapauksessa.

Tähän mennessä käydystä keskustelusta voidaan havaita, että joissakin tapauksissa resilienssin ja hyvinvoinnin välille pannaan jokseenkin suorat yhtäläisyysmerkit, kuten Marschke ja Berkes (2006) tekevät tarkastellessaan kambodzalaisten kalastusyhteisöjen kykyä selviytyä muuttuvissa olosuhteissa. Myös vuosituhannen ekosysteemi-arvioinnissa tunnustetaan ekosysteemipalvelujen merkitys ihmisen hyvinvoinnin perustana ja kannustetaan ylläpitämään riittävää sopeutumiskykyä, jotta merkittäviltä inhimillisiltä vahingoilta vältyttäisiin (MEA 2005). Toisaalta esimerkiksi Coulthard (2012) muistuttaa aiheellisesti, että resilienssin vahvistaminen ei automaattisesti johda ihmisten hyvinvoinnin kasvuun, vaan nämä tavoitteet saattavat olla jopa ristiriidassa keskenään. Kyse onkin aina erilaisten valintojen ja kompromissien muodostamasta kokonaisuudesta, jossa yksilöiden, yhteisöjen ja ekosys-

teemien hyvinvointi ja selviytymiskyky saavat erilaisia painotuksia tilanteesta riippuen (esim. Armitage ym. 2012; IPCC 2014).⁹

Yksi mielenkiintoisimmista resilienssi ja hyvinvointi -teemaan liittyvistä uusista avauksista on Raworthin (2012) esille nostama ajatus siitä, että planetaarisille rajoille (Rockström ym. 2009) voitaisiin määritellä sosiaaliset vastineet. Kyse on siitä, että ekologisten rajojen muodostaman katon ja sosiaalisten rajojen muodostaman perustuksen väliin muodostuisi ”turvallinen ja oikeudenmukainen tila”, jossa ihmiskunta voisi vapaasti tavoitella kestävästä hyvinvointia. Sosiaaliset rajat, jotka Raworthin (2012, 10) mukaan voisivat liittyä esimerkiksi ruokaturvaan, säälliseen toimeentuloon, energian ja puhtaan veden saantiin, terveydenhuoltoon, koulutukseen ja tasa-arvoon, ovat luonnollisesti monin tavoin vuorovaikutuksessa ekologisten rajojen kanssa. Esimerkiksi säätilan ääri-ilmiöiden lisääntyminen vaikeuttaa maanviljelyä ja lisää tätä kautta köyhyyttä; satotason jäädessä heikoksi köyhät ovat puolestaan pakotettuja raivaamaan lisää viljelysmaata esimerkiksi sademetsistä.

Jos peilaamme Raworthin (emt.) esittelemää lähestymistapaa nykypäivän todellisuuteen, voimme todeta, että vähemmän kehittyneiden maiden osalta akuutein ongelma ei ole niinkään ekologisten rajojen muodostaman katon tuleminen vastaan vaan pikemminkin sosiaalisten rajojen muodostaman perustuksen heikko kunto. Korkean tulotason maiden (kuten Pohjoismaiden) osalta tilanne on päinvastainen: säällisen elämän perusedellytykset täyttyvät jo melko hyvin, mutta samalla ekologisten rajojen muodostamat kattorakenteet ovat jo pullistuneet ulospäin. YK:n ympäristöjärjestö UNEPin Vihreä talous -raportissa (2011a) rikkaiden maiden keskeiseksi lähitulevaisuuden haasteeksi nostetaankin ekologisen jalanjäljen pienentäminen tavalla, joka heikentäisi mahdollisimman vähän kansalaisten elämänlaatua.

Tuuli Hirvilammen kestävästä hyvinvointia käsittelevä väitöstutkimus (2015) lähestyy edellä kuvattua haastetta kotimaisessa kontekstissa, jossa suomalaiset voivat keskimäärin hyvin, mutta kuormittavat samalla maapallon ekosysteemejä kestävämmällä tavalla. Tutkimuksessa muun muassa arvioidaan perusturvan saajien elintason osatekijöitä ja luonnonvarojen kulutusta ja osoitetaan, että heidän elintonsa on sekä sosiaalisesti että ekologisesti kohtuuton (ks. myös Hirvilampi ym. 2014). Melko odotetusti perusturvan saajien tilanne on sosiaalisen kestävyuden osalta haasteellinen, sillä heidän on vaikea saavuttaa kohtuullisen minimin mukaista kulutustasoa sekä välttämättömäksi määriteltäviä hyödykkeitä ja palveluksia (Hirvilampi

⁹ Esimerkkinä tällaisesta ristiriitatilanteesta voidaan mainita nykyiset ympäristön kannalta kestävämmät kalastusmenetelmät, jotka uhkaavat romahduttaa kalakannat vuosisadan puoliväliin mennessä, mutta joihin puuttuminen uhkaksi erityisesti ammattikalastajien toimeentuloa. Toisaalta ammattikalastuksen hillitseminen helpottaisi olennaisesti pienikalastajien asemaa, parantaisi globaalia ruokaturvaa ja auttaisi köyhyyden vähentämisessä (esim. FAO 2012; Worm ym. 2006).

2015, 173). Ekologisen kestävyuden osalta perusturvan saajien tilanne on puolestaan se, että ”vaikka yksin asuvat perusturvan saajat kuluttavat selvästi vähemmän luonnonvaroja kuin keskivertosuomalaiset, heidän materiaali jälkensä ylittää arviot ekologisesti kestävästä tasosta vähintään puolitoistakertaisesti” (emt., 173). Hirvilammen tutkimus osoittaa näin ollen selvästi, kuinka vaikeaa on tavoitella kestävää hyvinvointia tavalla, joka kykenisi huomioimaan myös luonnon kantokyvyn rajat (ks. myös Helne & Hirvilampi 2015).

2.3 Ympäristöongelmat, työelämän tutkimus ja sosiaalipolitiikka

Kestävän kehityksen kysymykset ja pohdinnat ”kestävästä työstä” ovat viime vuosien aikana levinneet melko vauhdikkaasti yhteiskuntatieteellisen työelämä tutkimuksen kentälle (esim. Hildebrandt ym. 2001; Hvid & Lund 2002; Kasvio 2014). Myös Suomessa on havaittavissa kasvavaa kiinnostusta aihepiiriä kohtaan. Tästä esimerkkejä ovat muiden muassa Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuonna 2012 järjestämä seminaari kestävä kehityksen työpolitiikasta, työelämän kehittämisen erikoislehti Telman kestävyys-teemanumero (2012) sekä saman vuoden Työelämän tutkimuspäivät, jonka keskeinen teema kestävyys oli (esim. Simpura 2012). Laajemmassa nykyajan työelämän muutoksia ja niiden hallintaa koskevassa keskustelussa kestävään työhön ja varsinkin ympäristöongelmien kärjistymiseen kohdistuvat pohdinnat jäävät kuitenkin vähemmälle huomiolle (esim. Donkin 2010; Gratton 2011; Julkunen 2008; Standing 2009).

Kestävään työelämäkehitykseen liittyviä kysymyksiä on tarkasteltu pitkälti taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen ulottuvuuden konseptiona, eli niin sanotun *heikon kestävyysajattelun* puitteissa. Viime vuosina taloudellisesta kestävyudesta käydyissä keskusteluissa on pohdittu erityisesti sitä, kuinka finanssikriisin jälkeiseen nousuun tarvitaan entistä ”kestävämpää” kasvua ja työllisyyttä (esim. G20 Leaders’ Declaration 2011). Samassa yhteydessä on pohdittu ilmastopolitiikan kiristämisen sekä ”vihreään talouteen” siirtymisen mahdollisia työllisyysvaikutuksia (esim. Babiker & Eckaus 2007; Behrens ym. 2014).¹⁰ Saksalaiset yhteiskuntatieteilijät puhuvat ”kestävästä työn muotoilusta” (Brödner & Knuth 2002; Ehnert 2008), kun taas Pohjoismaissa kehittämistyön kohteita ovat olleet ”kestävät työnteon järjestelmät”

¹⁰ Ympäristöministeriön *Vihreä talous suomalaisessa yhteiskunnassa* -raportissa (2013) vihreä talous määritellään talousjärjestelmäksi, jonka rakenteet tukevat niin taloudellisesti, ekologisesti kuin sosiaalisestikin kestävää hyvinvointia. Raportin mukaan vihreän talouden saavuttaminen edellyttää ”systemistä muutosta uudenaikaiseen yhteiskunnalliseen toimintaan, joka tähtää ihmisten hyvinvoinnin lisäämiseen maapallon kantokyvyn rajoissa” (Antikainen ym. 2013, 11).

(Docherty ym. 2009; Sørensen & Wathne 2007). Näissä pohdinnoissa kestävästä työelämäkehityksestä on tarkasteltu lähinnä sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta. Ekologisen kestävyuden ulottuvuudella on keskusteltu erityisesti uusien vihreiden töiden luomisesta (esim. Jones 2008; Renner ym. 2008), organisaatioiden toiminnan ekotehokkuuden parantamisesta ja hiilidioksidipäästöjen vähentämisestä (esim. Honkasalo 2004; 2012) sekä ympäristöä säästävien toimintamallien sisäistämisestä yksittäisillä työpaikoilla (esim. Ramus 2002; Schendler 2009).¹¹ Kestävän kehityksen ”kolmen pilarin ajattelu” näkyy selvimmän yrityksissä tehtävässä vastuutyössä, jossa yhteiskuntavastuu on perinteisesti jaettu ympäristövastuuseen sekä sosiaaliseen ja taloudelliseen vastuuseen (Joutsenvirta ym. 2011, 13).

Järvensivu ryhmineen (2012) on niitä harvoja tutkijoita, jotka nostavat niin sanotun *vahvan kestävyysajattelun* mukaisesti ekologisen kestävyuden työelämäntarkastelujen keskiöön eli kaiken kehitystoiminnan lähtökohdaksi. Heidän työn tulevaisuutta käsittelevät pohdintansa lähtevät siitä, että vakiintuneet tavat arvottaa työtä ennen kaikkea rahapalkan ja verotuoton näkökulmasta eivät kykene huomioimaan riittävän hyvin työn laajempia, ekologiseen ja sosiaaliseen kestävyteen liittyviä hyvinvointivaikutuksia.¹² He ehdottavatkin siirtymistä rahapalkka- ja verotulokeskeisestä työpolitiikasta kohti hyvinvointikeskeistä työpolitiikkaa. Siinä esimerkiksi ”palkaton kansalaisvaikuttaminen ja aktivismi voitaisiin yhä enemmän nähdä yhteiskunnan tärkeänä uudistusvoimana” ja missä ”työn tehokkuutta ei arvioitaisi ensisijaisesti taloudellisuuden tai kustannustehokkuuden perusteella, vaan esimerkiksi työn laadun, kestävyuden tai elinvoimaisuuden näkökulmasta” (Järvensivu ym. 2012, 111).

Vahvaa kestävyysajattelua edustaa myös Kasvion *Kestävä työ ja hyvä elämä* -kirjan yhteenvedossa esitetty näkemys, jonka mukaan ”töiden eri kestävyysvaatimukset eivät ole tavoitteina keskenään samanarvoisia, vaan ekologisen kestävyuden vaatimusten huomioonottaminen toimii perustana kaikille muille työelämän kestävyuden vahvistamispyrkimyksille” (Kasvio 2014, 241). Toisin sanoen, jos ekologiset kestävyysvaatimukset eivät toteudu, ei voida pohtia, miten tehtävät työt voitaisiin järjestää myös inhimillisesti ja sosiaalisesti kestäväällä tavalla. Kasvion kirjan johtoajatus

¹¹ Vihreissä töissä on UNEPin laajan määritelmän mukaan kyse sellaisista töistä, jotka tähtäävät ympäristön laadun parantamiseen, oli kyse sitten energian käytön tehostamisesta, materiaalitehokkuuden lisäämisestä tai päästöjen ja jätteiden vähentämisestä (Renner ym. 2008, 36). Esimerkiksi Honkasalon (2012, 17) mukaan vihreistä töistä puhuttaessa olisi kuitenkin johdonmukaisempaa viitata vain suoraan ympäristöliiketoiminnan piiriin syntyviin työpaikkoihin.

¹² Koistisen (2014, 92–93) mukaan palkkatyö ja yrittäminen näyttävät nykypäivänä ainoilta arvon ja hyvinvoinnin tuottamisen alueilta sen takia, että markkinaperusteisesti toteutuva tuotanto ja vaihto ovat saaneet merkittävän sijan hyvinvoinnin tuottajina ja että merkittävä osa siitäkin työstä, jota perinteisesti on tehty kotitalouden piirissä ja markkinamekanismin ulkopuolella, on siirtynyt julkisten ja yksityisten palvelujen piiriin.

on, että 1700-luvulla alkunsa saaneen valistuksen lupaama, työn välityksellä tapahtuva vapautuminen aineellisen niukkuuden rajoista on kääntymässä vastakohtakseen: modernin työn ekspansioon tarvittavat luonnonresurssit ovat käymässä vähiin, ja samalla tähänastisen kehityksen seuraukset ovat muodostumassa kohtalokkaiksi inhimillisen sivilisaation ohella myös muille elämän muodoille maapallolla (emt., 5).

Ekologisesti kestävänsä työn edellytyksiä on toki pohdittu laaja-alaisesti myös varsinaisen työelämän tutkimuksen ulkopuolella. Tämän tutkimuksen kannalta relevantteja pohdintoja, joita olen käsitellyt tarkemmin yksittäisissä osajulkaisuissa, ovat esittäneet muun muassa Coote ym. (2010), Latouche (2010), Princen (2010), Schor (2010a) sekä Robertson (1983).

Kestävänsä kehityksen kysymykset sekä syvällisempi ymmärrys ekologisen kestävyysden tärkeydestä ovat työelämän tutkimuksen ohella raivaamassa tilaa myös laajemmassa sosiaalipoliittisessa keskustelussa ja tutkimustoiminnassa (esim. Fitzpatrick 2011; Gough ym. 2008; Helne & Silvasti 2012; Helne ym. 2003, 2012; Hirvilammi 2015; Järvelä 2006; Järvelä ym. 2013). Helne ja hänen kollegansa viestittävät *Sosiaalipoliittieka rajallisella maapallolla* -kirjassaan (2012, 14), että sekä sosiaalipoliittiekan järjestelmän että tutkimuksen tulisi huomioida ekologisen kestävyysden tavoittelu nykyistä kattavammin. Heidän mukaansa sosiaalipoliittiekan tulisi irtautua nykyisestä ihmiskeskeisestä hyvinvointimallista ja tunnistaa ekologisen rajojen ylittymiseen liittyvät riskit sekä elinympäristömme säilyminen ja monimuotoisuus niin itseisarvona kuin oman hyvinvointimme perustanakin (emt., 15–16). On hyvä huomioida, että esimerkiksi Erik Allardt nosti samansuuntaisia ajatuksia esille jo vuonna 1976, kun hän ennusti, että ”puhtaasti fyysiseen ympäristöön liittyvät arvot, kuten puhtaan ilman ja puhtaan veden tarve, tulevat todennäköisesti saamaan tärkeän sijan elintason osatekijöiden joukossa” (Allardt 1976, 40). Näistä näkemyksistä ja suosituksista huolimatta ekologiseen kestävyysden liittyvät kysymykset eivät ole nousseet Suomessa kovinkaan tärkeiksi käytännön sosiaalipoliittisessä päätöksenteossa ja toimeenpanossa (esim. Saari 2010, 127).

Oma tutkimukseni jatkaa edellä mainittujen tutkijoiden viitoittamalla, mutta vielä vähän kuljetulla vahvan kestävyysajattelun tiellä, jossa ekologisen kestävyysden kysymykset nostetaan etualalle.

3 Tutkimusasetelma

Väitöstutkimukseni on pääosin tehty osana Työsuojelurahaston rahoittamaa ja Työterveyslaitoksella vuosina 2010–2013 toteutettua *Kestävän työn kehittäminen Suomessa uudenlaisten resurssi- ja ympäristöongelmien aikakaudella* -tutkimushanketta.¹³ Tutkimushankkeen lähtökohta oli oletus siitä, että teollisuusmaiden työelämä on suurten muutosten edessä, kun etsitään uusia ratkaisuja kiristyvään globaaliin kilpailuun ja vaikeutuviin ympäristö- ja resurssiongelmiin. Jo hanketta valmisteltaessa näytti siltä, että niin työelämän hyvyys kuin olemassa olevien työn järjestelyjen kehittämistarpeetkin määrättyvät jatkossa yhä selvemmin kestävän kehityksen näkökulmasta käsin. Tästä syystä Työterveyslaitoksella pidettiin tarkoituksenmukaisena käynnistää tutkimushanke, jonka avulla kestävän työelämän teemat saataisiin nostettua laajemman keskustelun ja erittelyn kohteeksi.

Kestävän työn kehittäminen Suomessa -tutkimushanke koostui kahdesta toisistaan täydentävästä osahankkeesta. Ensimmäinen oli luonteeltaan teoreettis-käsitteellinen ja keskittyi tarkastelemaan yleisellä tasolla kestävän kehityksen periaatteita työn muutosten hallinnan välineinä. Toinen osahanke analysoi sitä, miten kestävyysajatteluun tällä hetkellä suhtaudutaan työelämän kotimaisella toimijakentällä. Siinä missä ensimmäinen osahanke pyrki kuvaamaan mahdollisimman kattavasti, millaista kestävä työ voisi olla aihepiiristä käytyjen teoriakeskustelujen valossa, toinen osahanke havainnollisti niitä tapoja, joilla eri toimijat pyrkivät lähitulevaisuudessa tekemään ratkaisuja, jotka huomioivat kestävän työn vaatimukset. Väitöstutkimukseni osajulkaisuista kolme (artikkelit I, III ja IV) on kirjoitettu ensimmäisen osahankkeen tavoitteiden näkökulmasta ja yksi (artikkeli II) jälkimmäiseen osahankkeeseen liittyen.

Edellä kuvatuista lähtökohdista seuraa, että tutkimukseni on yhdistelmä empiiristä (artikkeli II) ja ei-empiiristä (artikkelit I, III ja IV) tutkimusta. Kallio (2006, 520) kuvaa, kuinka empiirisessä tutkimuksessa argumentaatio perustuu ”ensikäden kokemusperäisen aineiston” (tässä tapauksessa haastatteluaineiston) varaan, kun taas ei-empiirisessä tutkimuksessa argumentaatio rakentuu ensisijaisesti niin sanotun ajattelun metodin eli ”tutkijan intuition, pohdinnan sekä analyysin ja/tai synteessin tuloksena syntyneiden oivallusten varaan” (ks. myös Swedberg 2012; Weick

¹³ Tutkimushankkeen keskeisistä tuloksista ks. Huttunen 2012; Kasvio ym. 2013; Kasvio 2014.

1989).¹⁴ Ei-empiriselle teoreettiselle tutkimukselle ei ole mahdollista osoittaa yhtä tarkkoja sääntöjä tai ohjeita kuin empiriselle tutkimukselle, ja haasteita aiheuttaa esimerkiksi sen määrittäminen, mikä on riittävä teoreettinen kontribuutio yksittäiselle tutkimukselle (Kallio 2006; Whetten 1989). Tätä haastetta jouduin pohtimaan myös väitöstutkimuksessani. Oman työni kannalta rohkaisevaa oli esimerkiksi artikkelin IV vertaisarvioitsijan lausunto, jossa todetaan, että ”käsitejäsenysten kriittinen tarkastelu ja kehittely ovat tieteellistä työtä siinä kuin vaikkapa empiriseen aineistoon perustuvan ’uuden tiedon’ tuottaminen”.

Vastaavanlaista tukea tarjoavat myös Hämäläinen ja Heiskala (2004), joiden mukaan yhteiskunnallisen murroksen (vrt. siirtyminen holoseenista antroposeeniin) aikana uudet käsitteelliset viitekehykset ja mallit ovat esimerkiksi päätöksentekijöiden näkökulmasta yhteiskuntatieteiden tärkeintä antia (ks. myös Lampinen 2002). Yhteiskuntien rakenteellisten muutosprosessien yhteydessä yhteiskuntatutkimuksella on heidän mukaansa tärkeä rooli: tutkimus nostaa uusia yhteiskunnallisia ongelmia, haasteita ja mahdollisuuksia yleiseen tietoisuuteen, tuottaa uusia ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin sekä kehittää käsitteitä ja teorioita, joiden avulla näitä ongelmia ja yhteiskunnallisia aiheita voidaan analysoida, arvioida ja ymmärtää (Hämäläinen & Heiskala 2004, 128). Ilmo Massa puolestaan kuvaa toimittamassaan *Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen* -kirjassa (2014, 250), kuinka ekologisen kriisin tutkimisessa tarvitaan entistä enemmän yhteiskuntatieteitä, ”koska niillä on luonnontieteitä paremmat teoreettiset ja metodiset valmiudet tutkia ja kehittää kriiseille yhteiskunnallisia ratkaisumalleja ja ohjauskeinoja”. Vastaan tässä tutkimuksessa Hämäläisen ja Heiskalan sekä Massan esittämiin tavoitteisiin törmäyttämällä kestävä työn pohdinnat resilienssiajattelun kanssa ja katsomalla, millaisia uusia näkökulmia tai ratkaisuehdotuksia tästä mahdollisesti syntyy.

Yksittäisten työpaikkojen tai esimerkiksi tiettyjen toimialojen sijaan lähestyn kestävä työn kehittämisen haasteita *työllisyysjärjestelmän* tasolla.¹⁵ Suppeassa merkityksessä työllisyysjärjestelmää on lähestytty lähinnä täystyöllisyyden ideaalisen tavoitetilan kautta (Suikkanen & Linnakangas 1998, 8), mutta laajemmassa merkityksessä se voidaan määritellä ”tuottavan ja uusintavan työn, palkkatyön eri muotojen, työaika-järjestelmien sekä työn ja sosiaaliturvajärjestelmien määrittämäksi kokonaisuudeksi” (Koistinen 1999, 85). Laajemmassa merkityksessä työllisyysjärjestelmän käsite

¹⁴ Teorian ja empirian suhteesta ks. esimerkiksi Jeffrey Alexanderin (1982, 2) ”tieteellinen jatkumo”, jonka toisessa päässä on tieteen metafysisen ympäristö ja toisessa tieteen empirinen ympäristö.

¹⁵ Kasvion (2014, 129) mukaan entistä kestävämpiä työjärjestelyjä rakennettaessa voidaan liikkua viidellä eri työpoliittisen järjestelmän tasolla. Ne ovat työpaikkataso, organisaatiotaso, toimialataso, kansalliset työpoliittiset sääntelyjärjestelmät (vrt. tässä tutkimuksessa käyttämäni työllisyysjärjestelmän käsite) sekä kansainvälinen työpoliittikka.

huomioi näin ollen sekä palkkatyön ja ei-palkkatyön suhteet että työmarkkinoiden sisäisten ratkaisujen ja niitä tukevien yhteiskunnallisten ratkaisujen (koulutus, asuminen muut hyvinvointipalvelut) suhteet (Suikkanen & Linnakangas 1998, 44). Suppeasti ymmärrettynä työllisyysjärjestelmän käsite on yhteydessä jatkuvuutta korostavaan näkemykseen, jossa ”yhteiskunnan perustoimintojen linja näyttäytyy yksiselitteisenä ja perusteiltaan muuttumattomana ja muutos on lähinnä taloudellisten suhdanteiden ajallista liikettä ja vaihtelua” (Suikkanen & Linnakangas 1998, 8). Laajasti ymmärrettynä työllisyysjärjestelmän käsite puolestaan kiinnittyy enemmän muutosten murroksellista luonnetta korostavaan tulkintaan, jossa perusinstituutiossa ja -toiminnoissa voi tapahtua myös laadullista erilaistumista (emt., 8). Oman tutkimukseni lähtökohdat huomioiden on perusteltua lähestyä työllisyysjärjestelmää sen laajassa merkityksessä. Kuten edellä (luku 2.2) toin esille, resilienssiajattelussa korostuu yhden optimaalisen tasapainotilan tavoittelun (vrt. täystyöllisyys) sijaan dynaamisten tasapainotilojen vuorottelu (engl. non-equilibrium thinking) sekä laadullisesti hyvinkin erilaisiin olosuhteisiin sopeutuminen ja niissä uusiutuminen (esim. Scoones 1999).

Työllisyysjärjestelmän käsitteeseen liittyen on syytä huomioida eri yhteiskuntien historialliset erityispiirteet ja kokemukset, jolloin on mahdollista puhua kulttuurisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti eriytyneistä työllisyysjärjestelmistä (Suikkanen & Linnakangas 1998, 9). Vaikka myös moderneissa työyhteiskunnissa voidaan tunnistaa toisistaan poikkeavia työllisyysjärjestelmiä, niin keskeisenä yhdistävänä tekijänä säilyy edelleen palkkatyön merkitys yhteiskunnallisen järjestyksen perustana (esim. Aho 1988). Työllisyysjärjestelmistä tai ylipäättään sosiaalisista järjestelmistä puhuttaessa on myös syytä olla tietoinen yhteiskuntatieteissä vallitsevasta jännitteestä rakenteen ja toiminnan välillä; jännitteestä, joka on ekologiasta ponnistavassa resilienssiajattelussa jäänyt vähälle huomiolle. Esimerkiksi Hattin (2013) mukaan resilienssitutkijat ovat omaksuneet turhan yksioikoisesti strukturalismin ja funktionalismin sosiaalisten rakenteiden merkitystä korostavan ajattelumallin (esim. Parsons 1952) ja näin jättäneet huomioimatta, että yhteiskunnallisissa ilmiöissä on kyse myös toimijoista ja heidän tietoisista ratkaisuistaan (Pirttilä 2005). Omassa tutkimuksessani lähestyn resilienssiä sekä sopeutumisen että uusiutumisen näkökulmasta, mihin sopii mielestäni hyvin Bourdieun (1998, 152) rakenne vai toiminta -vastakkainasetteluun esittämä kompromissi: ”Vaikka toimijat ovat rakenteen tuotteita, he tekevät ja korjaavat rakennetta lakkaamatta ja voivat tietyissä rakenteellisissa olosuhteissa jopa muuttaa sitä enemmän tai vähemmän mullistavasti”.

3.1 Tutkimuskysymykset

Kestävän työn kehittäminen Suomessa -tutkimushankkeessa sekä tämän hankkeen varaan rakentuvassa väitöskirjassani lähdin selvittämään, voidaanko resilienssiajattelun avulla käsitellä ekologisesti kestävän työn nykytarpeita ja tulevaisuuden haasteita antroposeenin olosuhteet paremmin huomioiden. Päätös rajata työelämän tulevien haasteiden tarkastelu tiukasti resilienssiajattelun ympärille tarkoittaa, että tutkimuksen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi teknologisen kehityksen – mahdollisesti merkittävätkin – työelämävaikutukset (esim. Brynjolfsson & McAfee 2014; Ford 2015).

Olen edellä luvussa kaksi perustellut, miksi yhdistin resilienssiajattelun ja kestävän työn pohdinnot. Tämän keskustelun pohjalta muodostan väitöstutkimukseni kolme tutkimuskysymystä:

1. Mitä mahdollisia ongelmia tai puutteita resilienssiajattelun näkökulmasta liittyy siihen, miten ympäristökysymykset sisällytetään nykyisin osaksi työelämän kehittämistä?
2. Minkä tekijöiden varaan resilienssiajattelun mukainen työelämä rakentuu?
3. Mitä ovat ne konkreettiset toimenpiteet, joiden avulla työelämän nykykehitystä voidaan ohjata resilienssiajattelun suuntaan?

Tutkimuskysymykset muodostavat jatkumon, jossa lähdetään liikkeelle ekologisesti kestävän työn nykytilasta ja edetään kohti resilienssiajattelun mukaista tavoitetilaa sekä konkreettisia toimenpiteitä nykytilan ja tavoitetilän lähentämiseksi (ks. taulukko 1.)

Artikkelissa I (*The Greening of Work: How Green is Green Enough?*) vastaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseen rakentamalla heikon ja vahvan kestävyysajattelun erotteluun perustuvan arviointikehyksen, jota hyödynnän eritellessäni kolmea tällä hetkellä kenties näkyvintä työelämän vihreää aloitetta eli yritysten yhteiskunta-vastuuta, vihreiden töiden luomista sekä työn kohtuullistamista.

Artikkelissa II (*Sustainability as an emerging employment-policy issue? Perspectives from Finland*) jatkan ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastaamista, mutta sivuan myös kolmatta tutkimuskysymystä. Artikkelissa analysoin haastatteluaineistoa, jossa kaksikymmentä suomalaisen työpolitiikan ja työelämän kehittämisen avaintoimijaa kertoo omia näkemyksiään kestävän kehityksen nykytilasta ja kehit-

tämistarpeista työelämän kontekstissa. Tarkastelen haastateltavien näkemyksiä artikkelissa I käytettyä arviointikehystä hyödyntäen, mutta vielä tiukemmin resilienssiajatteluun kiinnitettyinä.

Artikkelissa III (Kestävä työn tulevaisuus resilienssiajattelua hyödyntämällä? Tehokkuusajattelusta selviytymiskyvyn vahvistamiseen) vastaan toiseen tutkimuskysymykseen tunnistamalla ja purkamalla auki niitä resilienssiajattelulle keskeisiä periaatteita, joiden varaan ”selviytymiskykyisen” työelämän voidaan katsoa rakentuvan. Tämän lisäksi nostan artikkelissa esille nykypäivän yhteiskunnasta konkreettisia, resilienssiajattelun periaatteet täyttäviä esimerkkitapauksia, kuten aikapankkitoiminnan, vertaistuotannon, yhteiskunnallisen yrittäjyyden sekä kumppanuusviljelyn.

Artikkelissa IV (Askelmerkkejä ekologisesti kestäväan työn tulevaisuuteen) vastaan kolmanteen tutkimuskysymykseen jakamalla ekologisesti kestäväan työn kehittämisen viiteen osatavoitteeseen sekä pohtimalla näiden osatavoitteiden perusominaisuuksia ja keskinäisiä suhteita. Artikkelissa keskeistä on myös arvottaa näitä kestäväan työn kehittämisen osatavoitteita keskenään sen mukaan, mikä niistä kykenee parhaiten ohjaamaan nykyistä työelämäkehitystä resilienssiajattelun viitoittamaan suuntaan.

Taulukko 1. Osajulkaisujen keskeinen sisältö tutkimuskysymyksittäin.

	Tutkimuskysymys 1: Ekologisesti kestäväan työn nykytila resilienssiajattelun näkökulmasta?	Tutkimuskysymys 2: Ekologisesti kestäväan työn tavoitetila resilienssiajattelun näkökulmasta?	Tutkimuskysymys 3: Askelmerkit ekologisesti kestäväan työn nykytilan ja tavoitetilan lähentämiseksi?
Artikkeli I	X		
Artikkeli II	X		
Artikkeli III		X	
Artikkeli IV			X

3.2 Aineistot ja menetelmät

Tutkimuskysymyksiin vastatessani hyödynsin sekä valmista kirjallista aineistoa että haastatteluaineistoa. Artikkelissa II käytetty haastatteluaineisto kerättiin Kestäväan työn kehittäminen Suomessa -tutkimushankkeessa vuoden 2011 jälkimmäisen puoliskon aikana. Haastateltaviksi valikoitui kaksikymmentä suomalaisen työpolitiikan ja työelämän kehittämisen avaintoimijaa, joista puolet haastattelin itse, puolet Työ-

terveyslaitoksen vanhempi tutkija Antti Kasvio. Valitsimme haastateltaviksi edustajia neljästä suurimmasta eduskuntapuolueesta (puoluetuimistojen ehdotusten mukaisesti), kuudesta ministeriöstä/valtion toimintayksiköstä, viidestä työmarkkinajärjestöstä (SAK, STTK, Akava, EK ja KT), kahdesta yrityksestä sekä kolmesta kolmannen sektorin toimijasta. Haastattelujen kesto vaihteli noin 50 minuutista vajaa-seen puoleentoista tuntiin, ja yhteensä litteroitua materiaalia kertyi noin 200 sivua (riviväli 1).

Haastattelut olivat luonteeltaan teemahaastatteluja (esim. Hirsjärvi & Hurme 2001), joiden yhteisenä pääteemana oli kysymys kestävyysajattelun soveltuvuudesta suomalaisen työelämän kehittämisen lähtökohdaksi. Tiedustelimme haastateltavien näkemyksiä muiden muassa Suomessa ja teollisuusmaissa laajemminkin käynnissä olevasta taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta muutostilanteesta, kestävä kehityksen ajatusten mahdollisesta roolista osana suomalaisen yhteiskunnan ja erityisesti työelämän kehittämistä sekä niistä konkreettisista toimenpiteistä, joiden avulla kestävä työelämän rakennustyötä voitaisiin lähteä edistämään. Haastatteluissa kestävä kehitystä lähestyttiin mahdollisimman laaja-alaisesti sekä taloudellisen, sosiaalisen että ekologisen kestävyuden ulottuvuudet huomioiden.

Artikkelia II varten nostin haastatteluaineistosta yksityiskohtaisemman tarkastelun ja analyysin kohteeksi kaikki ekologista kestävyyttä käsittelevät kohdat, jotka muodostivat reilun neljänneksen koko aineistosta (yhteensä noin 53 sivua). Tämän rajatun aineiston sisällönanalyysi tehtiin ”teorialähtöisesti” (esim. Tuomi & Sarajärvi 2002, 99) eli artikkelissa I luotua ja artikkelissa II eteenpäin kehiteltyä arviointikehystä hyödyntäen. Käytännössä tämä tarkoitti haastateltavien näkemysten läpikäyntiä ja luokittelua sen mukaan, edustivatko ne ”heikkoa” vai ”vahvaa” kestävyysajattelua. Artikkelissa II raportoin tämän analyysin tulokset kolmen teeman kautta, joista ensimmäinen käsittelee haastateltavien näkemyksiä ekologisen kestävyuden tavoittelun merkityksestä ja ajankohtaisuudesta tämänhetkisessä yhteiskunnallisessa muutostilanteessa. Toisena teemana käsitteelin haastateltavien näkemyksiä ympäristökysymysten integroimisesta kiinteämmäksi osaksi työelämäpohdintoja ja kolmantena haastateltavien ehdottamia toimenpiteitä ekologisesti kestävä työn edistämiseksi.

Asetettujen tutkimuskysymysten luonteesta johtuen kolmen muun osajulkaisun (artikkelit I, III ja IV) aineistojen keräämis- ja jäsentelyprosessi vaati toisenlaista tutkimusotetta. Nämä artikkelit edustavat teoreettis-käsitteellistä tutkimusta, jonka keskeiseksi kulminaatiopisteeksi tai uskottavuuskysymykseksi sekä Kallio (2006) että Tuomi ja Sarajärvi (2002) nostavat argumentoinnin suoritustavan eli sen, kuinka uskottavasti ja pätevästi lähdeaineistoa käytetään. Teoreettisessa analyysissä ei

empiirisen analyysin tavoin pyritä häivyttämään yksittäisen väitteen esittäjää, vaan päinvastoin korostetaan kuka on sanonut mitä ja milloin (Tuomi & Sarajärvi 2002, 21). Omassa väitöstutkimuksessani (sis. yksittäiset artikkelit) olen huolehtinut siitä, että käyttämäni aineisto on mahdollisimman ajankohtaista, käsiteltävän aihepiirin kannalta relevanttia ja uskottavasta lähteestä. Tämä näkyy muun muassa siinä, että lähdeluettelossa toistuvat kansainvälisesti arvostetuimmat tiedejulkaisut, kuten *Nature*, *Science*, *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* ja *Philosophical Transactions of the Royal Society*. Resilienssiajatteluun liittyvän aineiston valikoimisessa olen hyödyntänyt myös Janssenin (2007) tekemää verkostanalyysiä, jossa hän kartoitti alan tuotteliaimmat sekä eniten viittauksia saaneet tutkijat, aikakauslehdet sekä tutkimuslaitokset. Olen myös tietoinen, että tietyillä tahoilla – kuten aikakauslehti *Ecology and Society*, tieteellinen verkosto *Resilience Alliance* ja *Stockholm Resilience Center* – arvioidaan olevan melko vahva ”diskursiivinen dominanssi” resilienssiajattelun suhteen niin tiedemaailmassa kuin politiikassakin (esim. Brown 2014, 109; Christmann ym. 2012, 17). Tästä syystä tuon vielä tarkemmin esille tutkimukseni pohdintaosiossa (luku 5.2) resilienssiajattelun kritiikkiä, joka on tähän mennessä kohdistunut erityisesti niihin ongelmiin, joita on syntynyt kun ekologian perinteestä nousevaa resilienssiajattelua on yritetty soveltaa liian mekaanisesti yhteiskunnallisiin ilmiöihin.

Aineiston käsittelyn osalta on hyvä vielä tarkentaa teoreettisen tutkimuksen ominaispiirteitä. Esimerkiksi Karjalainen (2001, 63) kuvaa, kuinka teoreettisessa tutkimuksessa – käsitteellisessä erottelussa ja keksimisessä – tutkijan oma itsenäinen ajattelu ja myös intuitio ovat ratkaisevia tekijöitä: ideoiden ja oivallusten tuottaminen on aina arvoituksellinen ja vaikeasti jäljitettävä prosessi, jossa tärkein tutkimusväline on tutkija itse. Vaikka teoreettisen analyysin yhteydessä ei näin ollen voidaakaan puhua varsinaisesta metodista, siitä huolimatta teoreettisessa analyysissä on mahdollista edetä loogista reittiä. Haaparannan ja Niiniluodon (1986, 93) mukaan teoreettisessa analyysissä tulee lähteä liikkeelle problematisoinnista eli ”ongelman herättämisestä”, jonka jälkeen voidaan siirtyä eksplikointiin eli epäselvien, monimielisten tai implisiittisesti omaksuttujen näkemysten selventämiseen, erittelyyn ja muotoiluun. Lopulta päädytään argumentaatioon, jossa arvioidaan eksplikaation tuloksena saatujen näkemysten pätevyyttä. Tuomi ja Sarajärvi (2002, 21) luonnehtivat samansuuntaisesti teoreettista analyysiä ”ongelmanratkaisuesukseksi”, jossa havaintoaineiston tarkastelu on kirjoitettu raportin etenemisen sisään, itse argumentaatioon. Karjalaisen (2001, 68) mukaan tärkein yksittäinen tutkimusmenetelmälle asetettava vaatimus on vaatimus kriittisyydestä, joka teoreettisessa tutkimuksessa tarkoittaa hänen mukaansa ”tutkijan suorittamaa väitteiden ja oletusten huolellista

argumentointia ja ajattelun loogisuudesta huolehtimista”. Olen kiinnittänyt näihin vaatimuksiin erityistä huomiota sekä yksittäisten artikkelien että yhteenvedon osalta ja samalla pyrkinyt varmistamaan, että myös lukijan on mahdollista seurata päätte-lyketjuni etenemistä sekä aineiston käyttöön liittyviä valintoja ja rajoituksia.

4 Tulokset

Esitän tässä luvussa väitöstutkimukseni keskeiset tulokset tutkimuskysymyksittäin (kestävän työn nykytila, resilienssiajattelun mukainen tavoitetila sekä askelmerkit näiden tilojen lähentämiseksi).

4.1 Nykytila: ekologisesti kestävä työn kehittäminen on jäänyt talouskriisin varjoon

Kolme esimerkkiä työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamiseksi

Artikkelissa I tarkastelin kolmea aloitetta työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamiseksi eli yritysten yhteiskuntavastuuta, vihreiden töiden luomista sekä työn kohtuullistamista eli ”downshiftausta”.¹⁶ Valitsin kyseiset esimerkit siitä syystä, että ne edustavat kolmea keskeistä osa-aluetta työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamisessa eli nykyisten työpaikkojen vihertämistä, uusien vihreiden työpaikkojen luomista sekä työmarkkinoiden ulkopuolella tapahtuvan omaehtoisen toiminnan lisäämistä (esim. Deitche 2010; Hayden 1999; Honkasalo 2012; Ulvila & Pasanen 2010).

Resilienssiajattelun näkökulmasta yritysten yhteiskuntavastuun tai vastuullisen liiketoiminnan nimissä tapahtuvaan toimintaan jää paljon parannettavaa ekologisen kestävyuden osalta. Yrityksissä tehtävä vastuutyö nojaa artikkelissa I suorittamani analyysin mukaan vahvasti – heikon kestävyysajattelun mukaisesti – niin kutsutun Brundtlandin komitean (WCED 1987) määritelmään kestävästä kehityksestä. Siinä taloudelliseen, sosiaaliseen ja ekologiseen kestävyyteen suhtaudutaan tasavahvoina pilareina tai ulottuvuuksina. Näin ollen ekologisen kestävyuden turvaaminen on vain yksi tavoite muiden joukossa ja käytännössä usein jopa alistainen taloudellisen kestävyuden (esim. yrityksen kannattavuus ja kilpailukyky) tavoittelulle. Ympäristö-

¹⁶ Kestävän työn kannalta pohdinnan arvoisia yhteiskunnallisia uudistuksia ovat myös esimerkiksi työn jakaminen (esim. Hayden 1999), perustulo (esim. Perkiö & Suopanki 2012) sekä ”työpaikkakatakuu” (esim. Alcott 2013; Ahokas & Holappa 2014).

vastuun osalta yritysten keskeisiä tavoitteita ovat muiden muassa ”ympäristöystävällisen” teknologian kehittäminen ja käyttöönotto, materiaali- ja energiatehokkuuden parantaminen sekä päästöjen ja jätteiden määrän vähentäminen (esim. McWilliams ym. 2006). Huomio keskittyy näin ollen lähinnä sellaisiin ekologista kestävyyttä edistäviin toimenpiteisiin, jotka eivät haasta yritysten tai laajemman yhteiskunnan vallitsevia toimintaperiaatteita, kuten jatkuvaan kasvuun perustuvaa talousjärjestelmää tai nykyistä ympäristön kannalta kestäväntöntä kulutuskulttuuria.

Erityisesti UNEP:n ja Kansainvälisen työjärjestö ILO:n vauhdittama keskustelu ja toiminta ympäristön laatua parantavien vihreiden töiden edistämiseksi on resilienssijattelun näkökulmasta oikeansuuntainen kestävä työ kehittämisen osa-alue. Näin siksi, että useista viime vuosina julkaistuista vihreä työ -raporteista on luettavissa vahvalle kestävyysajattelulle (ks. luku 2.3) ominaisia piirteitä. Niissä sivutaan esimerkiksi sitä mitä työajan lyhentäminen, työn jakaminen sekä jatkuvan talouskasvun tavoittelusta luopuminen voisivat merkitä työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamiselle. Käytännön työpolitiikassa ja työmarkkinajärjestöjen toiminnassa vihreitä töitä lähestytään kuitenkin lähinnä heikon kestävyysajattelun mukaisesti eli nykyjärjestelmän puitteissa tapahtuvana kehitystyönä. Artikkelissa I suorittamani analyysin perusteella voidaan todeta, että vihreiden töiden tematiikkaa lähestytään tällä hetkellä ennen kaikkea uusien investointien, teknologisten innovaatioiden sekä talouskasvun vauhdittamisen näkökulmasta.

Työn kohtuullistaminen eli ”downshiftaus” on viime vuosina noussut etenkin pitkälle kehittyneissä teollisuusmaissa vastavoimaksi työ- ja kulutuskeskeiselle elämäntavalle. Kohtuullistamisessa on useimmiten kyse työssä käytetyn ajan vähentämisestä sekä nykyistä maltillisempaan kulutustasoon tottumisesta. Myös ekologisesti kestävämmän elämäntyylin tavoittelua pidetään yhtenä keskeisenä kohtuullistamisen osa-alueena. Artikkelin I analyysin tulosten näkökulmasta on selvää, että tahdin löysäämiseen työelämässä sisältyy vahvan kestävyysajattelun näkökulmasta merkittävää potentiaalia (ks. tarkemmin luku 4.3). Työn kohtuullistamisen valtavirtaistuminen ja tätä kautta tapahtuva painopisteen siirtyminen palkkatyöstä kohti työmarkkinoiden ulkopuolella tapahtuvaa omaehtoista toimintaa voisi toteutuessaan edistää kasvun ja työllisyyden eetoksesta irtautumista sekä mahdollistaa nykyistä monipuolisemmat ja ekologisesti kestävämmälle pohjalle rakentuvat yhteiskunnallisen osallistumisen muodot. Työn kohtuullistamiseen sisältyvä muutospotentiaali ei artikkelin I analyysin mukaan kuitenkaan realisoidu tavalla, joka vahvistaisi myös ekologista kestävyttä. Ensinnäkin kyse on vielä verrattain marginaalisesta ilmiöstä, jonka kautta ihmiskunnan yhteinen ekologinen jalanjälki tuskin merkittävästi pienee. Ja toiseksi, työkuormitustaan ovat etujoukoissa lähteneet keventämään ennen

kaikkea ihmiset, joilla on mahdollisuus vähentää työntekoa ilman, että sillä olisi merkittäviä vaikutuksia heidän elintasoonsa tai kulutustottumuksiinsa.

Artikkelin I tulokset osoittavat, että tämänhetkiset keskeiset aloitteet työelämän ekologisen kestävyuden vahvistamiseksi jättävät parantamisen varaa. Toisin sanoen, on vaikea nähdä, että pelkästään näiden esimerkkien kaltaisilla, heikkoa kestävyysajattelua edustavilla toimenpiteillä onnistuttaisiin pysymään luonnon kantokyvyn rajoissa.

Työelämän kehittämisen avaintoimijoiden näkemykset kestävästä kehityksestä

Artikkelissa II tarkastelin kohdennetusti, mitä työpolitiikan ja työelämän kehittämisen avaintoimijat ajattelevat kestävä työn kehittämisen nykytilasta ja tulevaisuuden haasteista. Näiden avaintoimijoiden haastattelut tehtiin vuoden 2011 syksyllä, jolloin jo useamman vuoden jatkunut maailmanlaajuinen taluskriisi hallitsi voimallisesti niin poliittista kuin yhteiskunnallistakin agenda. Samaan aikaan ympäristökriisin syveneminen sai osakseen yhä laajempaa huomiota, mikä teki tilanteesta tutkimuksellisesti hyvin mielenkiintoisen. Artikkelin II haastatteluaineiston analyysi osoittaa selvästi, että suomalaisen työpolitiikan ja työelämän kehittämisen avaintoimijat lähestyvät ekologisesti kestävä työn kehittämistä pääsääntöisesti heikon kestävyysajattelun mukaisesti: useimmat haastateltavat tunnustivat ympäristöongelmien uhkaavan syvenemisen ja tähän liittyvän tarpeen tehdä korjaustoimenpiteitä, mutta heidän ehdottamansa ratkaisukeinot näyttivät valikoituvan ennen kaikkea taloudellisiin perusteisiin eli sen mukaan, mitä voidaan ”realistisesti” saavuttaa toimimalla nykyjärjestelmän puitteissa.

Haastatteluaineistosta käy selvästi ilmi, että viime vuosien vaikeassa taloustilanteessa ekologiseen kestävyteen liittyvät kysymykset ovat jääneet taka-alalle, kun huomio on kohdistunut lähinnä talouden elvyttämiseen ja kasvun vauhdittamiseen. Näin tilannetta kuvaavat erään ammattiyhdistysliikkeen edustaja sekä hallituspuolueen kansanedustaja:

Kyllähän silloin ennen vuotta 2008, kun tämä ilmastoasia nousi kunnolla hypetykseen tai kunnolla julkisuuteen, niin kyllähän se kiinnosti kaikkia, paljon oli juttuja, ja ihan samoin se meilläkin nousi esille. Mutta sitten tuli 2008 romahdus, niin kaikki tuomoinen painui taka-alalle, ilmastonmuutosasiat, ne on unohdettu vähäksi aikaa, se on yleinen käsitys. H19

Tämä talouskriisi on vienyt monta muutakin tärkeätä keskustelunaihetta täältä [eduskunnasta] pois, että kyllähän se keskustelu on kapeutunut tämän talouden ja EU:n ja euron ja kaiken tämän ympärille, että hyvin paljon tärkeitä aiheita jää keskustelematta. H3

Avaintoimijahaastattelujen perusteella näyttää siltä, ettei ajatus kestävän työn kehittämisestä eli kestävän kehityksen taloudellisten, sosiaalisten ja ekologisten periaatteiden soveltamisesta työelämän kentälle nouse nykypäivänä kovin korkealle (työ)poliittisella agendalla. Erityisen huomionarvoista on se, kuinka jäsentymättömästi ja hajanaisesti ympäristökysymyksiä tällä hetkellä lähestytään osana laajempaa työpolitiikkaa ja työelämän kehitystyötä. Tästä hyvänä esimerkkinä toimii erään ammattiyhdistysliikkeen edustajan havainto:

Jossain vaiheessa vielä 1990-luvulla [järjestöllämme] oli ihan omakin ympäristöpoliittinen ohjelma. Mutta sekin on unohtunut tässä matkan varrella. Sitten on tämmöisiä pieniä niin kuin toimistojen paperittomuus, tämmöisiä pieniä. Mutta juuri suuriin, isoihin kysymyksiin [järjestöllämme] ei ole mitään ohjelmia. H7

Toisen ammattiyhdistysliikkeen edustajan kommenttiin kiteytyy hyvin ympäristökysymysten ja työelämän kehittämisen välillä vallitseva perustavanlaatuinen ja vielä tarkempaa läpikäyntiä ja pohdintaa odottava jännite:

Ensimmäinen kysymyshän on just se, että jos ne kestävyiden rajat laitetaan, on ne maapallon rajat, niin silloinhan tätä kaikkea työtä ei voi olla. Sehän on se problematiikka meidän näkökulmasta. H8

Kuten luvussa 2.3 toin esille, heikkoa ja vahvaa kestävyysajattelua erottaa keskeisesti se, korostetaanko kestävän työn kehittämisessä kestävyiden eri ulottuvuuksien välisiä kompromisseja vai ekologisen kestävyiden ensisijaisuutta. Haastateltavien näkemyksistä valtaosa edustaa heikkoa kestävyysajattelua, jolle tunnusomaista on kestävyiden eri ulottuvuuksien välillä tasapainottelu ja kompromissien hakeminen. Tämänkaltainen tasapainottelu ilmenee useissa haastatteluvastauksissa, joita esittivät esimerkiksi niin hallitus- kuin oppositiopuolueiden edustajat:

Eli peräänkuuluttaisin tätä perusteellisuuden näkökulmaa, mutta en missään nimessä tarkoita sitä, että Suomi julistautuu kestävän kehityksen ja ilmastonmuutoksen ulkopuolelle, koska se ei ole realistista eikä järkevää, mutta se, että täytyykö meidän ihan joka asiassa olla se, joka ottaa kaikkein tiukimmat vaatimukset itselleen ensimmäisenä? H4

Tässä on nyt minusta jatkuvasti ristiriitaa sen subteen, että halutaanko me ylipäänsä täällä Suomessa säilyttää teollisia työpaikkoja vai ei. Meille tulee jatkuvasti direktiivejä Euroopan unionista ja sitten myös omia päätöksiä, jotka edesauttaa sitä, että teollisuus katoaa, ne siirtää työpaikkoja muualle. Tätä ääntä kannattaisi kuunnella. Meillä ei ole minkäänlaista aikomusta sotkea luontoa eikä minkäänlaista aikomusta pilata elinympäristöä, ilman muuta, jos asioita pystytään tekemään ekologisesti kestäväällä tavalla, mutta joku järki, joku maalaisjärki pitää olla. H2

Odotetunlaisesti vahvan kestävyysajattelun mukaisia kannanottoja esittävät haastateluaineistossa lähinnä ympäristöjärjestöjen edustajat, jotka kritisoivat muun muassa heikolle kestävyysajattelulle tunnusomaista ”pilariajattelua”. Tällaisen kritiikin kärki on esitetty hyvin seuraavassa haastattelusitaatissa, joka samalla kiteyttää olennaisella tavalla sen, miten vahva kestävyysajattelu painottaa ekologisen kestävyuden ensisijaisuutta ja erityisluonnetta kestävyuden muihin ulottuvuuksiin verrattuna:

Mikä mua häiritsee tässä kestävä kehityksen keskustelussa, että me ollaan edelleenkin siinä samassa pisteessä, että on kolme pilaria, jotka on tasa-arvoisia. Ei se näin ole. Tämä ympäristöpilari on ainoa mitä ihminen ei voi itse kontrolloida sillä tavalla. Siinä vaiheessa, jos ilmastonmuutos lähtee etenemään tietyille urille, peruuttamaton sulaminen alkaa tai muuta, niin se ei enää ole meidän hallinnassa, me voidaan laittaa niin paljon rahaa kuin halutaan, mutta me ei enää pystytäkään estämään tai kumoamaan sitä tuhoutumista, ja se on semmoinen, mitä ei mun mielestä vielääkään ole tajuttu tässä kestävä kehityksen keskustelussa. Niin kauan kuin me puhutaan kolmesta tasapaksusta pilarista, niin taloushan tulee aina jyräämään. H19

On tarpeen korostaa, että vahvan kestävyysajattelun suuntaisia ajatuksia nousi esille ympäristöjärjestöjen edustajien lisäksi myös ”perinteisten” työelämän kehittämis-toimijoiden ja poliitikkojen keskuudesta. Kuten esimerkiksi seuraavat oppositio-puolueen kansanedustajan sekä julkisella sektorilla työskentelevän asiantuntijan haastattelusitaatit osoittavat, näiden toimijoiden taustaorganisaatioiden julkilausuttujen (useimmiten heikkoa kestävyysajattelua myötäilevien) strategioiden taustalla on myös valmiutta tarkastella nykyistä tilannetta kriittisin silmin:

Jos vain ajatellaan, että kasvua keinolla millä hyvänsä, niin ei voida sanoa, että tätä nykyistäkään velkaa ja taluskriisiä voitaisiin millään tavalla kestävästi ratkaista. Se kestävä ratkaisu edellyttää nimenomaan sitä pitkän tähtäimen ajattelua, että pystytään ekologisten reunaehtojen puitteissa ja sosiaalisen hyväksyttävyyden ja oikeudenmukaisuuden rajoissa. No, se, että mitä näistä kauniista periaatteista sitten tähän suomalaiseen työelämään on opittavissa, niin siinä sitten sitä tutkimista onkin. H1

Näyttää siltä, että suurin osa sektoreista sitten tuotannollisessa elämässäkin jatkaa business as usual -toimintaa, jossa sitten peruutuspeili on se kompassi, mistä katsotaan että mistä tullaan, tuijotellaan niitä viime ja edellisten kausien tuloksia ja sitten tehdään sen pohjalta niitä päätöksiä enemmänkin kuin uskallettaisiin ottaa sen sijaan radikaalimpia hyppyjä, ja kyseenalaistaa aika perusteellisellakin tavalla sekä toiminnan luonnetta noin inhimilliseltä kannalta ja sitten myöskin ekologiselta kannalta. H13

Avaintoimijahaastattelujen tulokset ovat kokonaisuudessaan linjassa sen kanssa, miten ympäristöasioihin muutoinkin suhtaudutaan tämänhetkisessä suomalaisessa yhteiskunnassa: kestävää kehitystä ja erityisesti ekologista kestävyyttä käsittelevät kysymykset nähdään selvästi alisteisina suhteessa taloudellisiin kysymyksiin, eikä niillä ole merkittävää ohjaavaa roolia poliittisessa päätöksenteossa tai konkreettisis- sa toimenpiteissä.¹⁷ Tästä esimerkkeinä toimivat myös Jyrki Kataisen (kok), Alexander Stubbin (kok) sekä Juha Sipilän (kesk) hallitusten hallitusohjelmat (VNK 2011; 2014; 2015) sekä vuoden 2013 kestävää kasvua ja hyvinvointia käsittelevä tulevaisuusselonteko (VNK 2013). Näissä ohjelmissa ja selonteoissa ekologiseen kestävyysvajeeseen ei suhtauduta samalla vakavuudella ja päättäväisyydellä kuin taloudelliseen kestävyysvajeeseen ja sen korjaamiseen.¹⁸

4.2 Tavoitetila: antroposeenin oloihin soveltuvan työelämän keskeiset peruspilarit ja esimerkitapaukset

Artikkelissa III lähdin pohtimaan väitöstutkimukseni toista tutkimuskysymystä eli sitä, millaisten peruspilarien varaan rakentuu ekologista kestävyyttä ja yhteiskunnallista selviytymiskykyä vahvistava työelämä. Tämän tarkastelun lähtökohtana oli sosiaalisen resilienssin kaksitahoinen luonne, joka oli syytä huomioida tarkasti selviytymiskykyisen työelämän kuvauksissa (ks. luku 2.2). Kyse oli yhtäältä Suomen kaltaisten työyhteiskuntien kyvystä palautua häiriötilanteesta (sopeutumiskyky),

¹⁷ Suomi esimerkiksi vastusti aktiivisesti vuonna 2015 voimaan tullutta rikkidirektiiviä, jonka avulla pyritään rajoittamaan Itämeren laivojen polttoaineen rikkidioksidipitoisuuksia ja tätä kautta vähentämään laivapäätösten haitallisia terveysvaikutuksia. Enemmistö suomalaisista europarlamentaarikoista sekä teollisuuden edustajista vastusti direktiiviä ennen kaikkea haitallisiin työllisyysvaikutuksiin vedoten.

¹⁸ Myöskään Kasvion (2014) mukaan Suomi ei ole pyrkimässä aktiivisesti edelläkävijäksi kestävämmän yhteiskunnan rakentamisessa tai kestävämpien työtapojen kehittämisessä, varsinkaan ekologisen kestävyuden osalta. Hänen mukaansa keskeiset työpolitiikan toimijat ovat reagoineet hyvin konservatiivisesti maailmanlaajusten resurssi- ja ympäristöongelmien syvenemiseen ja tämän kehityksen aiheuttamiin sopeutumispaineisiin ja keskittyneet lähinnä pitämään työpaikat kannattavina ja työurat mahdollisimman pitkänä (emt., 161).

mutta myös sen kyvystä muuttaa omia toimintamallejaan ja -tapojaan, jotta vastavilta häiriötilanteilta voitaisiin jatkossa välttyä (uusiutumiskyky).

Ensimmäisenä tehtävänäni artikkelissa oli tunnistaa resilienssikirjallisuudesta ekologiseen resilienssiin liitetyt peruseriaatteet ja täydentää tätä listausta sosiaalisen resilienssitutkimuksen viimeaikaisilla lisäyksillä. Sosiaalisen resilienssin lisäykset ovat tässä yhteydessä välttämättömiä, sillä luonnon ja ihmistoiminnan järjestelmien selviytymiskyvyn keskeinen ero liittyy siihen, että yhteiskuntien tasolla kyse ei ole vain kyvystä palautua ennalleen häiriön jälkeen, vaan myös ennakoivasta asenteesta selviytymiskyvyn vahvistamiseen. Tämä tarkoittaa muun muassa oman toiminnan reflektointia, rakenteiden ja toimintatapojen muuttamista sekä vanhentuneista käytännöistä poisoppimista. Käyn seuraavaksi läpi artikkelissa III esitetyt sosiaalisen resilienssin keskeiset periaatteet, jotka toimivat selviytymiskykyisen työelämän kannattimina.

Monimuotoisuus on yksi keskeisimmistä selviytymiskykyistä järjestelmää kuvaavista piirteistä. ”Lajirunsaus” on yleisin monimuotoisuutta kuvaava käsite, mutta selviytymiskyvyn kannalta tulee kiinnittää huomiota myös siihen, miten järjestelmän eri osatekijät kytkeytyvät toisiinsa, oli kyse sitten ihmisistä, muista eliölajeista, yrityksistä tai organisaatioista. Sosiaalista selviytymiskykyä tarkasteltaessa tärkeää on ”toiminnallinen monimuotoisuus” eli se, onko esimerkiksi jokin alue tai yhteisö täysin riippuvainen yhdestä elinkeinosta, kuten turismista tai kaivostoiminnasta. Tai onko alueen tai yhteisön jäsenillä mahdollisuus hyödyntää tarvittaessa erityyppisiä julkisen sektorin, kansalaisjärjestöjen tai muiden organisaatioiden ylläpitämiä tukijärjestelmiä (Eisto & Kotilainen 2010, 23).

Modulaarisuus on toinen resilienssiajattelun keskeinen periaate. Siinä on kyse ennen kaikkea ”paloiteltavuudesta” ja ”yhdisteltävyydestä”. Itsenäisiä osia on voitava yhdistellä suuremmiksi kokonaisuuksiksi niin, että osat ovat kuitenkin mahdollisimman vähän riippuvaisia toisistaan. Modulaarisuuden vaatimus kumpuaa ekologisista tutkimuksista, joiden mukaan selviytymiskyvyn ylläpitämiseen ja vahvistamiseen ei riitä pelkkä toiminnallinen monimuotoisuus: tarvitaan myös toiminnallista päällekkäisyyttä tai vaihdettavuutta (engl. slack capacity) (Folke ym. 2002). Sosiaalisen selviytymiskyvyn näkökulmasta ajatus modulaarisuudesta on ajankohtainen tilanteessa, jossa erilaiset kriisit ja häiriöt leviävät nopeasti globaalissa järjestelmässä, joka on tiiviisti verkottunut. Modulaarisuuden tavoittelussa on siis kyse ennen kaikkea globaalien riippuvuussuhteiden höllentämisestä ja kansallisen ja alueellisen omavaraisuuden lisäämisestä, unohtamatta kuitenkaan nykyteknologian mahdollistamaa kokemusten jakamista ja tiedonvaihtoa esimerkiksi alueellisten keskittymien välillä.

Palautetekijujen pituudella tai tiukkuudella viitataan resilienssiajattelussa siihen, kuinka nopeasti ja vahvasti tietyssä osassa järjestelmää tapahtuvat muutokset koetaan järjestelmän muissa osissa. Esimerkiksi keskitetyt hallintorakenteet ja globalisaatio heikentävät palautetekijujen laatua, jolloin selviytymiskyvyn kannalta olennaisten kynnysarvojen ylitystä ei välttämättä kyetä havaitsemaan ajoissa. NIMBY-ilmiön (Not In My Back Yard, ”ei minun takapihalleni”) yleisyys kuvaa hyvin sitä herkkyyttä, jolla osa ihmisistä suhtautuu omassa lähiympäristössään tapahtuviin muutoksiin. Samalla se kuvastaa sitä välinpitämättömyyttä, jolla vastaaviin kehityskulkuihin muualla maailmassa suhtaudutaan. Esimerkiksi omassa maassa kielletyt tuholaismyrkyt saattavat soveltua vientituotteiksi, ja oman maan päästöistä aiheutuvat happosateet aiheuttavat toimenpiteitä vasta sitten, kun ne uhkaavat omia metsiä. Resilienssiajattelun mukaan paikallisen tason toimintaa korostavassa mallissa palautetekijut kyettäisiin pitämään nykyistä lyhyempinä, jolloin myös omasta toiminnasta aiheutuvia vahinkoja olisi entistä vaikeampi ulkoistaa muiden tahojen hoidettaviksi.

Sosiaalisella pääomalla on resilienssiajattelun mukaan keskeinen rooli siinä, kuinka tehokkaasti ihmiset kykenevät vastaamaan häiriö- ja muutostilanteiden aiheuttamiin haasteisiin itsenäisinä ja kollektiivisina toimijoina. Sosiaalisen pääoman vahvistamiseen liittyvät näkemykset kytkeytyvät resilienssiajattelussa myös osaksi laajempaa kysymystä siitä, miten jatkuvan muutoksen ja kehityksen paineessa kyettäisiin tuottamaan vakautta lisääviä sosiaalisia mekanismeja ja rakenteita (Eisto 2009, 150).¹⁹ Sosiaalisen pääoman osa-alueista on selviytymiskykyä käsittelevissä pohdinnoissa korostettu erityisesti luottamuksen, vahvojen sosiaalisten verkostojen, yhteiskunnallisen osallisuuden tunteen sekä johtajuuden merkitystä (esim. Maguire & Hagan 2007). Sosiaalista pääomaa lähestytään näissä pohdinnoissa pääosin melko yleisluontoisesti eli resilienssiajattelu ei näytä kiinnittyvän tiukasti tiettyyn sosiaalisen pääoman suuntaukseen, oli kyse sitten Bourdieusta (1986), Colemanista (1988) tai Putnamista (2000). Esimerkiksi Walker & Salt nostavat *Resilience Thinking* -kirjassaan (2006, 147) aiheellisesti esille myös sosiaalisen pääoman mahdolliset varjopuolet, kuten eri ryhmien ja yhteisöjen sulkeutuneisuuden, yhdenmukaisuuden paineet sekä ryhmien välisten jakolinjojen kasvamisen (ks. myös Ledogar & Fleming 2008; Portes 1998). Nämä varjopuolet ovat potentiaalisesti haitallisia uusiutumiskykyiselle resilienssille, mikä tekee seuraavasta resilienssiajattelun periaatteesta entistä tärkeämmän.

¹⁹ Esimerkiksi Suomessa selviytymiskyvyn kannalta olennaiset epäviralliset sukulais- ja naapuriavun verkostot olivat tärkeitä aina 1950-luvulle saakka (Saaritsa 2002, 195). Nykypäivänä vastaavat valmiudet keskinäiseen apuun ovat kuitenkin olennaisesti heikentyneet markkinatalouden laajenemisen sekä riskien hyvinvointivaltioistamisen seurauksena (emt., 226–227).

Oppimis- ja innovointikykyä huolehtiminen on keskeinen osa (uusiutumiskykyistä) resilienssiä. Handmerin ja Doversin (1996) ajatusten mukaisesti häiriötilanteista palautumisen lisäksi selviytymiskykyisen yhteiskunnan tulisi kehittää myös valmiutetaan tarvittaessa muuttaa omaa kehityssuuntaansa. Resilienssiajattelun mukaan tällainen suunnanmuutos edellyttää erityisesti ihmisten yksilölliseen ja kollektiiviseen oppimiskykyyn satsaamista sekä jatkuvaa uusien toimintatapojen ja -mallien kehittämistä ja testaamista (esimerkiksi pienten kokeiluhankkeiden avulla). Nykyisestä tehokkuutta korostavasta lähestymistavasta poiketen oppimis- ja innovointikykyä ei ajattelumallissa valjasteta yhteiskunnallisten toimintojen tehostamiseen ja yhdenmukaistamiseen, vaan pikemminkin entistä monipuolisemman ja osin jopa päällekkäisistä toiminnoista koostuvan järjestelmän kehittämiseen (Walker & Salt 2006, 148).

Artikkelin III kirjoitusvaiheessa minulla ei ollut käytössäni valmista jäsennyttä sosiaalisen resilienssin peruseriaatteista, vaan kokosin sellaisen useista eri lähteistä (esim. Hopkins 2008; Walker & Salt 2006). Artikkelini valmistumisen jälkeen vastaavanlaisia jäsennyksiä ovat tehneet muun muassa Lewis ja Conaty (2012) ja Mazur (2013). Vaikka tunnistettujen periaatteiden lukumäärä ja otsikointi vaihtelevat näissä jäsennyksissä jonkin verran, ovat ne sisällöllisesti pitkälti verrattavissa omaan jäsennykseeni. Lewis ja Conaty (2012) sekä Mazur (2013) nostavat edellä läpikäymieni periaatteiden rinnalle myös *ekosysteemien eheydestä huolehtimisen*, mikä on luonnollisesti yksi resilienssiajattelun keskeisistä periaatteista. Omassa lähestymistavassani olen asettanut ekosysteemien eheydestä huolehtimisen sekä planetaaristen kynnysarvojen huomioimisen pikemminkin koko toimintaa ohjaavaksi päämääräksi, jota tavoitellaan resilienssiajattelun periaatteita hyödyntäen. Taulukossa 2 kuvattujen resilienssiajattelun periaatteiden rinnalle voitaisiin nostaa Cliftonin (2010, 87) tavoin myös *muutostahdin nopeus*. Tämä linkittyy sekä ekosysteemien sopeutumiskykyyn että palauteketjujen kykyyn välittää ajantasaista tietoa päätöksenteon pohjaksi: mitä nopeammalla tahdilla etenemme yhä syvemmälle antroposeeniin, sitä vähemmän ekosysteemeille ja yhteiskunnille jää aikaa sopeutua ja uusiutua muuttuvissa olosuhteissa.

Keskeinen edellä kuvatut periaatteet lävistävä teema on pyrkimys vahvistaa paikallisuutta ja paikallisia toimintamalleja. Resilienssiajattelun puolestapuhujat jatkavatkin näin ollen jo pitkään jatkunutta ajatussuuntausta, jossa paikallisuutta (lokali-

saatio) pidetään keskeisenä tekijänä kestäväen yhteiskunnan rakentamisessa.²⁰ Paikallisuuden vahvistaminen ei tämän päivän verkottuneessa maailmassa merkitse kuitenkaan eristäytymistä tai vetäytymistä globaalista vuorovaikutuksesta. Tämä koskee erityisesti globaaleja yhteyksiä luovaa tietotekniikkaa. Sen avulla on mahdollista rakentaa maailmanlaajuisia yhteisöjä, jotka tunnistavat ja levittävät alue- ja paikallistasoille parhaiten soveltuvia ratkaisumalleja (esim. Homer-Dixon 2006).

Taulukko 2. Sosiaalisen resilienssin keskeiset periaatteet Räikkösen (2013a), Lewis ja Conatyn (2012) sekä Mazurin (2013) mukaan.

Sosiaalisen resilienssin peruseriaatteet		
Räikkönen (2013a)	Lewis & Conaty (2012)	Mazur (2013)
monimuotoisuus	monimuotoisuus	monimuotoisuus
modulaarisuus (sis. toiminnallinen päällekkäisyys/vaihdeettavuus)	modulaarisuus	modulaarisuus
tiukat palauteketjut	tiukat palauteketjut	tiukat palauteketjut
oppimis- ja innovointikyky	oppimis- ja innovointikyky	luovuus ja innovointikyky
sosiaalinen pääoma (sis. osallisuus ja toimijuus)	sosiaalinen pääoma	sosiaalinen pääoma
	toiminnallinen päällekkäisyys/vaihdeettavuus	toiminnallinen päällekkäisyys/vaihdeettavuus
	ekosysteemien eheys	ekosysteemien eheys ja yhteiskunnalliset voimavarat
		toimijuus
		osallisuus

Sosiaalisen resilienssin periaatteiden tunnistamisen jälkeen avasin niitä artikkelissa III vielä tarkemmin konkreettisten esimerkkitaustien avulla. Seuraavat esimerkkitaustat valaisevat, millaisia voisivat olla sellaiset toiminta- ja ratkaisumallit, joilla tyydyttää ihmisten materiaalisia ja henkisiä tarpeita sekä tuottaa yhteiskunnallisia palveluita yhä vaikeammiksi käyvissä oloissa.

Aikapankit ja erilaiset paikallisrahajärjestelmät ovat verrattain uusia sosiaalisia innovaatioita. Ne tähtäävät paikallisyhteisöjen vahvistamiseen tarjoamalla ihmisille uudenlaisia mahdollisuuksia käyttää toistensa tuotteita ja palveluita. Resilienssiajattelun näkökulmasta paikallisvaluuttojen (esim. Bristolin punta Lounais-Englannissa) vahvuus puolee erityisesti niiden kyvyssä edistää vastavuoroisuutta, kommunikaatiota

²⁰ Resilienssiajattelussa paikallisten toimintamallien korostamista ja yhteiskunnallisten tehtävien hajautettua hoitamista (desentralisaatio) ei kuitenkaan lähestytä mekaanisesti tai yksioikoisesti vaan läheisyysperiaatetta (subsidiariteetti) noudattaen: ylempien tasojen hoidettavaksi tulee viedä kaikki sellaiset tehtävät ja päätökset, joita ei alemmilla tasoilla kyetä viemään onnistuneesti läpi (esim. Marshall 2008).

ja sosiaalisten verkostojen muodostumista tietyn alueen tai yhteisön sisällä (esim. Steed & Bindewald 2015; Volkmann 2011). Lisäksi ne tarjoavat yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuuksia normaalin palkkatyön ulkopuolella toimiville kansalaisille ja ehkäisevät näin myös syrjäytymiskehitystä. Näistä positiivisista vaikutuksista huolimatta on toki selvää, ettei paikallisvaluuttojen kohdalla ole kyse mistään kaiken kattavasta patenttiratkaisusta, jonka avulla voitaisiin esimerkiksi ryhtyä merkittävästi korvaamaan julkisin verovaroin tuettuja palveluita (esim. Fitzpatrick 2011). Ekologiselta kannalta aikapankkien ja paikallisrahajärjestelmien vahvuutena on pidetty esimerkiksi niiden kykyä tarjota ihmisille vaihtoehtoisia mahdollisuuksia rakentaa omaa identiteettiään, yhteiskunnallista asemaansa sekä yhteenkuuluvuuden tunnetta myös muutoin kuin kulutuskäyttämisen kautta (esim. Seyfang 2009).

Vertaistuotantoa (engl. co-production; peer-to-peer production) on tarjottu yhdeksi ratkaisumalliksi tilanteessa, jossa esimerkiksi julkiseen palvelutuotantoon liittyvien ongelmien ratkaiseminen näyttäisi edellyttävän entistä suurempaa joustavuutta ja käyttäjälähtöisyyttä (esim. Alanen ym. 2010; Botero ym. 2012). Vertaistuotannon kehittäminen kytkeytyy olennaisesti myös keskusteluun siitä, miten kansalaisten lisääntyneeseen palveluiden tarpeeseen kyettäisiin vastaamaan keinoin, jotka olisivat vähemmän riippuvaisia nykymuodossaan huomattavasti ympäristöä kuormittavasta talouskasvusta.²¹ Resilienssiajattelun näkökulmasta yhteiskunnallisten tehtävien hoidon erityinen ongelma on ollut professioiden ylikorostunut asema. Se on jättänyt yksittäisille kansalaisille passiivisen kuluttajan roolin. Vertaistuotannon vahvuutena voidaan pitää pyrkimystä edistää yhteisöllistä, ei-hierarkkista ja vertaistukeen vahvasti nojaavaa palvelutoimintaa, jossa asiakkaan osallisuus korostuu niin palveluiden kehittäjänä kuin niiden tuottajana ja toimeenpanijanakin (esim. Ajatuspaja e2 2010). Suomessa vertaistuotannon malliesimerkiksi voidaan nostaa ikäihmisten yhteisöasumishanke Loppukiri. Helsingin Arabianrannan Loppukiri-talon asukkaille on rakennettu omien asuntojensa lisäksi yhteisesti hoidettavia tiloja, joissa he voivat laittaa ruokaa, siivota ja harrastaa yhdessä (Dahlstöm & Minkinen 2009).

Yhteiskunnallinen yrittäjyys on herättänyt paljon kiinnostusta viime aikoina sekä Suomessa että maailmalla. Tarkkaa määritelmää yhteiskunnallisille yrityksille on vaikea antaa, mutta yleisellä tasolla niitä voidaan luonnehtia yrityksiksi, jotka ”omistautuvat yhteiskunnallisten tai yhteisöllisten tavoitteiden toteuttamiseen ja investoivat voittonsa tai ylijäämänsä näiden tavoitteiden hyväksi” (Pöyhönen ym. 2010, 5). Yhteiskunnallisten yritysten toiminnan motiivit ovat resilienssiajattelun näkökulmasta monessa suhteessa kannatettavia, sillä ne tähtäävät muun muassa ratkaise-

²¹ Talouskasvun ja haitallisten ympäristövaikutusten kiinteästä suhteesta sekä niiden välisen ”irtikytkennän” vaikeudesta ks. Haberl ym. 2011; Hueting 2010; UNEP 2011b.

maan paikallisen yhteisön ongelmia, kehittämään muita heikommin menestyneitä alueita ja integroimaan vaikeassa työmarkkina-asemassa olevia työelämään. Suomessa Suomalaisen työn liitto on myöntänyt vuodesta 2011 Yhteiskunnallinen yritys -merkkejä kymmenille yrityksille, kuten Pääkaupungin kierrätyskeskukselle sekä kehitysvamma-alan toimija Rinnekoti-säätiölle.

Community Supported Agriculture (CSA) eli *kumppanuusmaatalous* on muun muassa kohtuutalouden puolestapuhujien usein käyttämä malliesimerkki paikalliseen tuotantoon, vaihdantaan ja elämäntapoihin palaamisesta. Kyse on 1960-luvulla syntyneestä ajatuksesta, jonka mukaan viljelijöiden ja kuluttajien välille tarvitaan uudenlaista kumppanuutta (joukko kuluttajia jakaa esimerkiksi säästä aiheutuvat satoriskit viljelijän kanssa). Resilienssijattelun näkökulmasta kumppanuusmaatalouden vahvuuksia ovat muiden muassa paikallisen omavaraisuuden vahvistaminen, riippumattomuus suurten kauppaketjujen ”just in time” -periaatteella toimivista logistiikkaketjuista sekä yhteisöllisyyden ja vuorovaikutuksen kasvu yksittäisten CSA-hankkeiden jäsenten välillä (esim. Räikkönen & Repo 2012). Ympäri maailmaa on jo käynnissä tuhansia CSA-hankkeita. Suomessa kumppanuusviljely käynnistyi Helsingissä vuonna 2011, ja vastaavia hankkeita on käynnissä myös useissa muissa kaupungeissa.

Ekologisesti kestävä työ nykytilan (artikkelit I ja II) ja resilienssijattelun mukaisen tavoitetilan (artikkeli III) kuvaukset toivat esille näiden tilojen välillä vallitsevan kuilun, jonka ylittämiseen liittyy suuria haasteita. Tästä syystä oli perusteltua pohtia vielä tarkemmin niitä askelmerkkejä, joita seuraamalla voidaan vahvistaa resilienssijattelun mukaista työelämää (artikkeli IV).

4.3 Askelmerkit työelämän resilienssin vahvistamiseksi

Artikkelissa IV kartoitin askelmerkkejä ekologisesti kestäväan työ tulevaisuuteen eli pohdin sitä, miten työelämän nykyistä kehitystä voidaan ohjata resilienssijattelun suuntaan. Keskeisenä innovaationa tai oivalluksena oli yhdistää ajankohtaiset resilienssi- ja työelämäpohdinnat politiikan ja talouden tutkijan (ja New Economics Foundationin perustajajäsenen) James Robertsonin ajatuksiin kestäväan yhteiskunnan rakentamisesta. Robertsonin (1983) ajattelua seuraten lähestyin ekologisesti kestäväan työ kehittämistä kahtalaisena prosessina, jossa kestävyyttä ei tavoitella vain kestäväntöntä kehitystä hidastamalla (esimerkiksi ekotehokkuutta parantamalla) vaan aidosti ympäristön asettamiin rajoihin sopeutumalla.

Tuloksena syntyi viisi kestävän työn kehittämisen osatavoitetta, joista kaksi ensimmäistä tähtäävät kestävämmän kehityksen pysäyttämiseen (”hidastaminen ja ”vanhan purkaminen”) ja kaksi seuraavaa kestävämpien perustusten luomiseen (”uuden rakentaminen” ja ”tulevaisuuden luotaaminen”). Tämän lisäksi viides osatavoite eli ”muutosprosessin hallinnointi” pyrkii sovittamaan mahdollisimman hyvin yhteen edellä mainitut neljä osatavoitetta. Jokaiseen osatavoitteeseen sisältyy tiettyjä tehtäväalueita, joiden tarkempi sisältö avautuu parhaiten käytännön esimerkkitapausten avulla. On syytä korostaa, että esimerkkitapaukset, jotka on valittu erityisesti niiden yhteiskunnallisen ajankohtaisuuden ja yleisen kiinnostavuuden takia, eivät tosielämässä kiinnity täsmällisesti vain yhteen kestävän työn kehittämisen tavoitteeseen (ks. taulukko 3).

Viiden osatavoitteen erittelyn kautta muodostin näkemyksen ekologisesti kestävän työn kehittämisestä monitahoisena ja monella eri rintamalla samanaikaisesti etenevänä prosessina, jossa eri toimijat ja ryhmittymät tekevät parannuksia omista lähtökohdistaan käsin, kukin parhaaksi katsomallaan tavalla. Näin ollen on vaikea muodostaa kokonaisvaltaista kehityssuunnitelmaa tai näkemystä, jonka taakse työelämän kehittäjät yksimielisesti ryhmittyisivät.

Taulukko 3. Ekologisesti kestävän työn kehittämisen osatavoitteet ja tehtäväalueet Robertsonia (1983) mukaillen.

Osatavoitteet	Toimijoiden/kehittäjien tehtäväalueet	Esimerkkitapaukset
Hidastaminen	”business as usual” -mallin vastustaminen; elämäntapamuutokset	degrowth-liike; kohtuullistaminen
Vanhan purkaminen	muutoksen mahdollistaminen; nykyjärjestelmän ”kunnossapito”	”oikeudenmukainen siirtymä”; yritysten yhteiskuntavastuu
Uuden rakentaminen	työn monimuotoistaminen; kansalaisten omaehtoisen toiminnan vahvistaminen	yhteiskunnallinen yrittäjyys; aikapankit; veritaistutuotanto
Tulevaisuuden luotaaminen	kestävän työelämän visiointi ja innovointi; ympäristökasvatus ja -koulutus	kokeiluhankkeet; visiointi
Muutosprosessin hallinnointi	rakennemuutoksen strateginen hallinnointi; toimijoiden saattaminen yhteen	”Hollannin malli” (transition management); Siirtymäliike

Käyn seuraavaksi läpi tiivistetysti artikkelissa IV tunnistetut viisi keskeistä osatavoitetta sekä niihin sisältyvät tehtäväalueet, joiden puitteissa eri toimijat pyrkivät rakentamaan kestävää työn tulevaisuutta.

Hidastaminen on olennainen kestävän työn kehittämisen osatavoite, joka vastustaa entiseen tapaan jatkamista, ”business as usual” -mallia. Sen puitteissa tuodaan esiin vallitsevien työn tekemisen tapojen kielteisiä ympäristö- ja hyvinvointivaikutuksia ja kannustetaan ihmisiä tekemään henkilökohtaisia, ”kohtuutalouteen” siirtymistä tukevia elämänpoliittisia ratkaisuja (esim. Abdallah & Jeffrey 2014). Taustalla vaikuttaa myös ajatus siitä, että kestäväntöytä kehitystä hidastamalla voidaan ostaa aikaa toimivien vaihtoehtojen rakentamiselle. Talouden kasvupakkoa kyseenalaistava degrowth-liike ja ”downshiftauksen” eli kohtuullistamisen puolestapuhujat ovat julkisuudessa näkyvimpiä kestäväntöytä kehityksen ”hidastajia”. Kestävään työhön liittyen he korostavat muun muassa työn jakamista ja työajan lyhentämistä ensiaskeleena ulos palkkatyötä korostavasta kasvun mallista.²² Hidastaminen ei kuitenkaan ole vain kapuloiden lyömistä kestäväntöytä kehityksen rattaisiin vaan sillä on syvällisempi merkitys. Kiiressä työrytmistä vapautuminen esimerkiksi työaika lyhentämällä tai kohtuullistamalla työn kuormitusta muilla keinoin avaa mahdollisuuksia oman toiminnan reflektoinnille ja kestävämmän elämänrytmin tavoittelulle (esim. Kasser 2009).

Toinen kestävän työn kehittämisen osatavoite eli *vanhan purkaminen* on välttämätön mutta vaikeasti toteutettava: työyhteiskuntien nykyisistä instituutioista, normeista, käytännöistä ja ajatusmalleista (vrt. kasvun ja työllisyyden eetos) on asteittain luovuttava, mikäli ekologisesti kestävän kehityksen turvaaminen sitä edellyttää. Keskeisenä haasteena on saada työelämän eri toimijat suhtautumaan muutosvaatimuksiin mahdollisimman joustavasti, ennakoivasti ja tarkoituksenmukaisesti. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen torjumiseksi tähtäävät toimenpiteet voivat saada aikaan paljon vahinkoa, ellei samaan aikaan huolehdita niiden mahdollisista työllisyysvaikutuksista. Varsinkin ammattiyhdistysliikkeet ovat ehdottaneet yhdeksi ratkaisumalliksi niin kutsuttua just transitionia eli ”oikeudenmukaista siirtymää”, jossa huolehditaan työntekijöiden toimeentulosta, työmahdollisuuksista ja uudelleenkoulutuksesta osana talouden ekologista rakennemuutosta (esim. Trades Union Congress 2008). Myös perustulosta eli kaikille maksettavasta samansuuruisesta toimeentulosta voisi olla hyötyä, mikäli sen ansiosta ihmiset uskaltaisivat suhtautua avoimemmin ja luottavaisemmin työelämässä tapahtuviin muutoksiin (esim. Honkasalo 2012, 123).²³ On tosin syytä huomioida, että perustulon ja ekologisesti kestävän

²² Tehtyjen työtuntien ja ekologisten jalanjäljen välisestä suhteesta ks. Hayden & Shandra 2009; Kasser & Brown 2003; Schor 2010b.

²³ Perustulon lisäksi työntekijöiden muutoshalukkuutta voitaisiin pyrkiä lisäämään myös julkisen sektorin tarjoaman kattavan ”työpaikkatakuun” avulla (jälkikeynesiläisten taloustieteilijöiden esille nostaman työpaikkatakuun ja kestävän kehityksen välisistä yhteyksistä ks. Forstater 2003; 2005).

kehityksen suhde on monella tapaa jännitteinen, eivätkä nämä tavoitteet ole välttämättä kaikilta osin yhteen sovitettavissa (esim. Dobson 2007, 97–98).

Hidastamisen ja vanhan purkamisen kautta tapahtuvat läpimurrot – kuten yleensäkin yhteiskunnallisten muutosten aikaansaaminen – ovat vaikeasti saavutettavissa. Näin ollen resursseja on syytä kohdentaa myös työyhteiskuntien nykyisten rakenteiden ja toimintamallien kunnossapitoon ja parantamiseen, jolloin voidaan välttää niiden mahdollinen hallitsematon purkautuminen muutosprosessin aikana. Sellaiset vähittäisiin parannuksiin tähtäävät toimenpiteet, joita esimerkiksi yritykset yhteiskuntavastuun nimissä tyypillisesti tekevät, voivat perustulon ja just transitionin ohella auttaa siirtymävaiheessa.

Kestämätöntä kehitystä on hidastettava, ja valmiutta tarvittavien muutosten tekemiseen on oltava (vrt. hidastamisen ja vanhan purkamisen osatavoitteet), mutta ne eivät vielä riitä saattamaan nykyisiä työyhteiskuntia luonnonjärjestelmien kantokyvyn sallimiin puitteisiin: *vanhan laboron rungon tilalle on luotava uudet kestävät rakenteet*. Kuten luvun 4.1 analyysini edellä osoitti, nykyisten työpaikkojen ekologisen kestävyuden inkrementaalinen vahvistaminen tai uusien vihreiden työpaikkojen lisääminen eivät vielä yksistään takaa kestäväan työelämään siirtymistä. Nykyisten työyhteiskuntien kansalaisten on todennäköisesti opittava suuntaamaan yhä enemmän energiaa perinteisestä palkkatyöstä myös muuntyyppisiin aktiviteetteihin. Resilienssiajattelun näkökulmasta työelämän rakenteita ja työkuultuureita uudistettaessa onkin tarpeen korostaa moninaisuutta ja vaihtoehtojen runsautta. Esimerkiksi työajan lyhentämisessä tai ”downshiftaamisessa” ei tämän näkemyksen mukaan ole kyse niinkään oman elämän leppoistamisesta, vaan pikemminkin mahdollisuudesta vahvistaa henkilökohtaisia ja yhteisöllisiä toimintaedellytyksiä erilaisissa yhteiskunnallisissa muutostilanteissa.

Antroposeenin syveneminen tarkoittaa, että etenemme pitkälti kartoittamattomilla vesillä, mikä tekee navigoinnista hankalaa. Resilienssiajattelun näkökulmasta keskeistä tällaisessa tilanteessa on *tulevaisuuden luotaaminen ja jatkuva vaihtoehtojen kartoittaminen*. Ekologisesti kestäväan työn kehittämisen osalta tämä tarkoittaa muun muassa ympäristökasvatukseen ja -koulutukseen satsaamista, visiointia sekä konkreettisia kokeiluhankkeita. Kasvatus ja koulutus ovat tärkeitä, kun kehitetään yhteiskunta- ja työelämätaitoja, jotka ottavat nykyistä paremmin huomioon ympäristönäkökohdat. Kestäväan kehityksen näkökulmasta on olennaista, että kasvatuksen ja koulutuksen avulla ihmisillä on välineitä hahmottaa ja arvioida omia ympäristövaikutuksiaan ja löytää ratkaisumalleja ekologisesti vastuullisempaan käyttäytymiseen (esim. Lahti 2000). Toivottavien tulevaisuuksien visioinnin avulla voidaan myös kartoittaa vaihtoehtoisia reittejä (esim. Rubin 2003). Kestäväan työn tulevai-

suuteen kohdistuvan visioinnin kannalta on erityisen tärkeää, että prosessissa mukana olevilla toimijoilla on kykyä ja halukkuutta ylittää perinteiset ajattelumallit ja luoda positiivisia tulevaisuudenkuvia nykyistä työelämäkehitystä vahvasti leimaavan synkkyuden ja neuvottomuuden vastapainoksi. Kestävän yhteiskunnan ja työelämän visiointityö on jossakin vaiheessa saatava muuttumaan myös teoiksi. Tätä voidaan edistää esimerkiksi hyödyntämällä pieniä, yhteiskunnan marginaalissa tapahtuvia kokeiluhankkeita (esim. Berg 2013; Hämäläinen & Heiskala 2004).²⁴

Jotta edellä kuvattuja neljää kestävän työn kehittämisen osatavoitetta voidaan edistää, tarvitaan laaja-alainen ja monipuolinen toimijajoukko, joka ponnistelee kohti päämäärää yhdessä. Näiden ihmisten lisäksi tarvitaan myös sellaisia toimijoita, jotka kykenevät hahmottamaan kokonaisvaltaisesti eri osatavoitteiden välisiä yhteyksiä; toimijoita, jotka pyrkivät vahvistamaan muutosprosessiin osallistuvien keskinäistä vuorovaikutusta ja yhteisiä tavoitteita. Tällaista *rakennemuutoksen strategista hallinnointia* voidaan lähestyä sekä top-down-ajattelun (vrt. Hollannin transition management -malli) että bottom-up-ajattelun (vrt. Totnesin Siirtymäliike) mukaisesti (esim. Hopkins 2008; Smith & Stirling 2010). Ylhäältä alaspäin suuntautuvassa kehitystoiminnassa rakennemuutosta pyritään suuntaamaan tietoisesti ja eri intressiryhmittymät huomioiden kohti kestävän kehityksen tavoitteita muun muassa purkamalla lukkiutuneita toimintatapoja ja muutosta estäviä sääntöjä ja lakeja. Hollannissa tällaista transition management -lähestymistapaa on sovellettu esimerkiksi kestävän energian sekä maatalouden ja liikenteen rakenteellisten muutosten ohjauksessa (esim. Kern & Howlett 2009). Alhaalta ylöspäin suuntautuvassa kehitystoiminnassa puolestaan korostuu ruohonjuuritasolta ponnistava yhteisöllinen toiminta. Tätä suuntausta edustaa hyvin Etelä-Englannin pienestä Totnesin kaupungista vuonna 2006 liikkeelle lähtenyt Siirtymäliike, joka pyrkii vastaamaan ilmastomuutoksen ja öljyhuipun muodostamaan tuplahaasteeseen luomalla resiliентtejä paikallisyhteisöjä sekä kestäviä elämisen ja työskentelyn muotoja (esim. Hopkins 2008).

Väitöstutkimukseni osajulkaisujen tulosten perusteella voidaan todeta, että ekologisesti kestävää työtä kehitetään tällä hetkellä heikon kestävyysajattelun mukaisesti. Käytännössä tämä näkyy siten, että muutosvalmiuden ja rakenteellisten ongelmien ratkaisuehdotusten pohdinnan sijaan huomio kohdistuu edelleen lähinnä nykyjärjestelmän inkrementaaliseen parantamiseen. Kestävän työn kehittämisessä on

²⁴ Myös Juha Sipilän hallituksen strategisessa ohjelmassa (2015) nostetaan näkyvästi esille kokeiluhankkeet, joiden avulla voidaan ”nopeuttaa reagointia ja ennakointia yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisussa ja edistää hallituksen strategisia tavoitteita” (emt., 27).

tällä hetkellä kyse ennen kaikkea talouden tasapainottamisesta (talouskasvua ja työllisyyttä vahvistaen) sosiaalisen ja ekologisen kestävyyskustannuksella.

Resilienssiajattelun näkökulmasta tämänhetkiset kehittämistoimet soveltuvat huonosti antroposeenin oloihin. Yhä vaikeammiksi käyvissä olosuhteissa tarvittaisiin uudenlaista näkemystä, jossa ekologisen kestävyysvajeen kaventaminen sekä sopeutumisen ja uusiutumiskyvyn vahvistaminen otettaisiin kehittämistoiminnan lähtökohdiksi. Resilienssiajattelun periaatteiden edistäminen osana kestävästi työnsä kehittämistä on kuitenkin vaikeaa erityisesti siksi, että nämä periaatteet haastavat monet vallitsevan talousideologian keskeiset kulmakivet, kuten nopean kasvun sekä tehokkuuden ja kytkeytyneisyyden lisäämisen (esim. Hämäläinen 2013, 23; Ojanen 2008, 54). Yksinkertaisia korjausliikkeitä tilanteen parantamiseksi on vaikea löytää, minkä seurauksena kestävä työnsä tulevaisuus lipuu kohti horisonttia. On toki syytä korostaa, että inhimillisten järjestelmien osalta kehitysuran vaihtaminen on toki aina mahdollista, joskin tuleviin kehityskulkuihin vaikuttavat vahvasti myös järjestelmän aiemmat kehityskulut, valikoituminen ja päätökset (Nieminen ym. 2011, 45).

Tutkimukseni perusteella näyttää ilmeiseltä, että talousvaikeuksien kanssa kamppailevien työyhteiskuntien kyky ja valmius ohjata omaa toimintaansa resilienssiajattelun suuntaan on hyvin rajallinen. Yhteiskunnalliset voimavarat kohdistetaan lähinnä positiivisen työllisyyskehityksen ja talouskasvun edellytysten parantamiseen, mikä esimerkiksi Suomessa konkretisoitui pääministeri Sipilän hallituksen pyrkimykseen rakentaa ”kattava yhteiskuntasopimus Suomen talouden nousua ja parempaa työllisyyttä vauhdittavien päätösten tueksi” (VNK 2015, 10).

5 Pohdinta

5.1 Heikon ja vahvan resilienssin tarkastelukehys työelämän kehittämiseen

Antroposeenin syveneminen on keskeinen osoitus siitä, että kestävä kehityksen tavoittelussa on epäonnistuttu. Ihmiskunta ei ole kollektiivisella tasolla kyennyt muuttamaan olennaisesti kehityksen suuntaa tutkijoiden varoituksista huolimatta, minkä seurauksena etäännyimme holoseenin verrattain vakaista oloista kohti epävarkaata tulevaisuutta, jossa esimerkiksi sään ääri-ilmiöt lisääntyvät, meret happamoituvat ja luonnon monimuotoisuus häviää yhä kiihtyvällä tahdilla. Samaan aikaan yhteiskuntien selviytymiskykyä heikentää luonnonresurssien niukentuminen, josta ajankohtaisia esimerkkejä ovat ruokakriisit, kalakantojen romahtaminen, viljelysmaan väheneminen, makean veden puute sekä öljyvarojen hupeneminen ja öljyntuotannon hankaloituminen (esim. Dittrich ym. 2012; Lähde 2013; Moore & Rees 2013).

Mitä pidemmälle annamme nykyisen kehityksen jatkua, sitä voimallisemmin ympäristökriisin vaikutukset heijastuvat yhteiskuntien toimintaan, myös työelämän kentälle. Näiden vaikutusten analysoimiseksi, arvioimiseksi ja ymmärtämiseksi tarvitaan jatkossa etenkin sellaisia tarkastelukehysiksi eli ”teoreettismetodologia apuvälineitä” (esim. Kaskisaari 2004), jotka herkistävät työpolitiikan ja työelämän kehittämisen eri toimijat pohtimaan syvällisemmin antroposeenin potentiaalisia työelämävaikutuksia sekä valintavaihtoehtoja niihin varautumiseen ja vastaamiseen. Esitelen yhden mahdollisen tarkastelukehysten (*heikko vs. vahva resilienssi*), johon tiivistän samalla tutkimukseni yhteiskuntatieteellisen sekä yhteiskunta- ja työpoliittisen pääviestini. Tämä heikon ja vahvan resilienssin välinen erotteluni linkittyy vahvasti kestävyysajattelun vakiintuneisiin tyypittelyihin ja vastakkainasetteluihin esimerkiksi ”heikon kestävyysajattelun” ja ”vahvan kestävyysajattelun” (Pearce ym. 1989), ”pinnallisen ekologian” ja ”syväekologian” (Naess 1995) sekä ”environmentalism” ja ”ekologism” (Dobson 2007) välillä. Resilienssijattelun osalta keskeinen jakolinja puolestaan kulkee tekniikan alalta kumpuavan ”reaktiivisen resilienssin” ja tässä tutkimuksessa käyttämäni ”ennakoivan resilienssin” välillä (Dovers & Handmer 1992). Vaikka tällaiset jaottelut ja vastakohtaparit ovatkin käyttökelpoisia työ-

kaluja esimerkiksi juuri kestävän työn kehittämistoimia arvioitaessa, kannattaa niitä hyödyntäessä pitää mielessä, että todellisuudessa kyse on aina lähestymistapojen moninaisesta kirjosta, eikä niinkään joko–tai-tilanteesta (esim. Williams & Millington 2004).

Heikko vs. vahva resilienssi: muutosvastarintaa ja hienosäätöä vai avoimuutta perustavanlaatuisille muutoksille ja epävarmuudelle?

Heikon resilienssin ääri-laidalla voidaan työelämän kehittämisen sijaan puhua pikemminkin muutosvastarinnasta eli nykyisiä toimintamalleja uhkaavien toimenpiteiden voimallisesta vastustamisesta (Handmer & Dovers 1996). Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että ympäristöuhkien vakavuutta esittelevän tutkimustiedon luotettavuus kyseenalaistetaan tietoisesti, jotta tarvittavat korjaustoimenpiteet voidaan lykätä epävarmuuteen vedoten mahdollisimman pitkälle tulevaisuuteen (esim. Oreskes & Conway 2011). Lyhyellä aikavälillä tällaisen strategian noudattaminen saattaa osoittautua hyvin resilientiksi valinnaksi. Varoitukset tulevista uhista sivuutetaan, jolloin nykyiset työyhteiskunnat kykenevät jatkamaan aiemmin valitsemallaan kurssilla. Planetaariset rajat kuitenkin ylittyvät tässä vaihtoehdossa ennemmin tai myöhemmin, ja muuttuneisiin olosuhteisiin joudutaan sopeutumaan todennäköisesti melko hallitsemattoman muutoksen kautta (esim. Diamond 2005).

Ympäristöongelmien kasautuessa suoranaiseen muutosvastarintaan perustuvia toimenpiteitä – tai pikemminkin tekemättömiä toimenpiteitä – on yhä vaikeampi perustella. Heikon resilienssin mukaisessa toiminnassa painopiste onkin Handmerin ja Doversin (1996) mukaan siirtynyt muutosvastarinnasta kohti hienosäätöä ja vähittäisiä muutoksia. Nykyisen tilanteen kestättömyys ja tarve hidastaa vauhtia tunnustetaan siis ainakin yleisen retoriikan tasolla, mutta todelliseen suunnanmuutokseen ei olla valmiita. Inkrementaalisiin muutoksiin nojaavassa kehittämistoiminnassa onkin kyse lähinnä kehityksen pahimpien sivuvaikutusten ja oireiden hillitsemisestä, eikä niiden taustalla vaikuttaviin syihin puuttumisesta. Tehtävät päätökset ja korjaustoimenpiteet valikoituvat tässä lähestymistavassa lähinnä taloudellisin tai poliittisin perustein, eikä niinkään itse ongelman luonteen tai laajuuden mukaan (emt.). Tämänkaltaista toimintaa näyttää sekä oman tutkimukseni että aikaisempien tutkimusten perusteella kuvaavan hyvin nykyisten työyhteiskuntien suhtautumista kestävän kehityksen haasteisiin (esim. Berg & Hukkinen 2011; Clifton 2010).

Työelämän kontekstissa siirtymä muutosvastarinnasta kohti vähittäisiä parannusehdotuksia näkyy konkreettisesti esimerkiksi siinä, että työpaikkojen luomisen ja

ympäristökysymysten välisestä vastakkainasettelusta on siirrytty yhä enenevässä määrin keskustelemaan niin sanotuista win-win-tilanteista. Tällöin esimerkiksi clean tech -sektoriin eli vähähiilisiin ja ympäristöä säästäviin tuotteisiin ja palveluihin satsaamalla saataisiin samanaikaisesti luotua nykyistä ”vihreämpää” talouskasvua ja työtä (esim. Crowley 1999). Heikon resilienssin mukaisesti toimittaessa raja tulee kuitenkin vastaan siinä, jos asetetuista talouskasvu- ja työllisyystavoitteista pitäisi luopua luonnon kantokyvyn turvaamiseksi. Tällaiset myönnytykset eivät heikon resilienssin näkökulmasta ole välttämättömiä, sillä ”yhden tasapainotilan” kestävyysajattelussa luotetaan holoseenikauden vakauteen. Ekologisen kestävyuden vahvistaminen voidaan näin ollen tarvittaessa jättää vähemmälle huomiolle, jos taloudellisten tai sosiaalisten ongelmien kiireellisempi ratkaiseminen sitä edellyttää.

Vahvan resilienssin kehittämisote puolestaan korostaa avoimuutta perustavanlaatuisille muutoksille sekä epävarmuuden ja ennakoimattomuuden hyväksymistä (Handmer & Dovers 1996). Tässä lähestymistavassa pyritään puuttumaan kestävämmän kehityksen taustalla vaikuttaviin rakenteellisiin syihin sekä muuttamaan nykyistä kehityssuuntaa mahdollisimman nopeasti ja ketterästi, jos toimintaympäristössä tapahtuvat muutokset sitä edellyttävät. Toisin sanoen, kestävässä kehityksessä on vahvan resilienssin näkökulmasta kyse ennen kaikkea dynaamisesta prosessista, jossa modernit yhteiskunnat pyrkivät takaamaan jatkuvuutensa ja olemassaolonsa edellytykset kehittämällä uusia tai muokkaamalla olemassa olevia toimintojaan, joiden avulla ne koettavat selviytyä vaikeissakin olosuhteissa (ks. Eisto 2009, 69).

Työelämän kontekstissa vahvan resilienssin kehittämisoitteessa on kyse valmiudesta uudistaa työelämän nykyisiä rakenteita ja toimintamalleja radikaalisti eli ”juuria myöten” (lat. radix, juuri). Käytännössä tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi Järven sivun ryhmineen (2012) peräänkuuluttamaa näkökulmanvaihdosta rahapalkka- ja verotulokeskeisestä työpolitiikasta kohti hyvinvointikeskeistä työpolitiikkaa (ks. luku 2.3). Tällöin myös palkkatyön hegemoninen asema työyhteiskuntien keskiössä jouduttaisiin mahdollisesti miettimään uusiksi. Tällainen juuria myöten tapahtuva työelämän uudistaminen voisi edetä tehokkaasti hyödyntämällä käytännön kokeiluja. Niiden avulla kyettäisiin mahdollisesti osoittamaan, että on olemassa myös vaihtoehtoisia parempia tapoja toimia. Bergin (2013, 22) mukaan kokeilukulttuurin edistämiseksi on pohjimmiltaan kyse inhimillisten voimavarojen tehokkaammasta hyödyntämisestä muutostyössä. Esimerkiksi yksilöiden ja laajempien ihmisryhmien tasolla tapahtuva ”hidastaminen” – eli oman ajan parempi haltuunotto – voisi vapauttaa näitä voimavaroja ja avata tilaa uusille ajatuksille, toimintatavoille ja ekologisesti kestäville valinnoille, kuten esimerkiksi hitaammalle matkustamiselle sekä itse tehdyille ruoalle valmisruokien sijaan (esim. Hirvilampi 2015, 92; Kets de Vries

2014).²⁵ Hidastamiseen tähtäävä strategia ei kuitenkaan vaikuta toteuttamiskelpoiselta nykytilanteessa, jossa inhimilliset voimavarat ovat pitkälti kiinnittyneinä toisaalle eli esimerkiksi urakilpailuun ja työelämän tehokkuusvaatimusten paineessa selviytymiseen. Toisin sanoen, niin kauan kuin ihmisten työkäyttäytyminen suuntautuu ensisijaisesti ammattuuralla etenemiseen sekä työstä saatujen ansioiden ja niillä saavutetun aineellisen kulutustason nostamiseen, hidastaminen tuskin saa riittävän laajaa yhteiskunnallista kannatusta ja hyväksyntää.

Vahvan resilienssin tavoittelun näkökulmasta on ongelmallista, että yhteiskunnallisen arvostuksen saamiseksi kelpaa tällä hetkellä lähes minkä tahansa työn tekeminen. Kun ihmiset ovat näin työtä tekemällä ansainneet paikkansa yhteiskunnan tuottavina jäseninä, he ikään kuin vapautuvat työnsä kautta mahdollisesti aiheutuvista haitallisista seurauksista (esim. Roszak 1979). Vahvan resilienssin edustamassa luontokeskeisessä tai ekosentrisessä lähestymistavassa ihminen on osa luontoa ja täysin riippuvainen sen tuottamista palveluista. Tällöin työnteosta aiheutuvia kielteisiä ”sivuvaikutuksia”, kuten planetaaristen rajojen ylittymistä ja antroposeenin syvenemistä, ei voida jättää kehittämistoiminnassa huomioimatta.

Tiivistetysti voidaan todeta, että vahvan resilienssin mukaisessa työelämässä on tutkimukseni mukaan kyse aktiivisesta sopeutumisesta ja uusiutumisesta kasvavan epävakauden ja ennakoimattomuuden oloissa. Se edellyttää

- syvällisempää ymmärrystä luonnon kantokyvyn rajallisuudesta sekä rajojen ylittymiseen liittyvistä riskeistä ja mahdollisista vaikutuksista yhteiskuntaan ja työelämään
- nykyistä aktiivisempaa ja kriittisempää otetta vallitsevien työn tekemisen tapojen ympäristövaikutusten käsittelyyn
- työn monimuotoistamista eli esimerkiksi palkkatyöriippuvuuden vähentämistä sekä monipuolisten arkielämän taitojen kehittämistä
- uusien ekologisesti kestävien elämisen ja työn tekemisen muotojen kokeilemistä, konkretisointia ja käytäntöön viemistä
- yhteiskunnallisen osallisuuden ja luottamuksen vahvistamista sekä henkilökohtaisten ja yhteisöllisten toimintaedellytysten turvaamista erilaisissa yhteiskunnallisissa häiriö- ja muutostilanteissa.

²⁵ Brittiläinen ajatushautomo New Economics Foundation on esittänyt useita ”hidastamiseen” tähtääviä” valintavaihtoehtoja, kuten 21 tunnin työviikkoon siirtymistä ja tätä kautta ylikulutuksen ja ekologisen jalanjäljen leikkaamista (Coote & Franklin 2010) tai ”kansallista viljelyvapaata” eli viikko työajan lyhentämistä ja vapautuneen ajan käyttämistä pienviljelyyn ruokahuollon resilienssin vahvistamiseksi (Simms & Conisbee 2012).

5.2 Tutkimusprosessin arviointi ja jatkotutkimusaiheet

Tutkimusstrategiset valinnat ja rajaukset

Lähestyin tutkimuksessani resilienssiajattelua tarpeellisena päivityksenä, joka tarjoaa kestävästä työstä käytävään keskusteluun uuden tilanneanalyysin sekä vaihtoehtoisia ratkaisumalleja. Tilanneanalyysissä osoitin syitä sille, miksi olemme parhaillaan ajautumassa yhä syvemmälle antroposeenin epävakaisiin olosuhteisiin, joissa ekosysteemit uhkaavat romahtaa ja modernien yhteiskuntien selviytymiskyky asettuu koetukselle. Etsin ratkaisumalleja tilanteeseen resilienssiajattelun periaatteista, joiden hyödyntämisestä tulisi mielestäni harkita myös kehitettäessä ekologisesti kestävää työtä.

Olen pyrkinyt rakentamaan tutkimuksestani mahdollisimman eheän kokonaisuuden, jossa käytetyt käsitteet ja tutkimusmenetelmät tuottavat uutta ja uskottavaa tietoa tutkittavasta ilmiöstä eli ekologisesti kestävästä työstä ja siihen liittyvistä kehittämistarpeista syvenevien ympäristöongelmien aikakaudella. Nähdäkseni yksittäisen tutkimuksen onnistuminen riippuu ennen kaikkea riittävästä rajauksesta eli niistä päätöksistä, jotka määrittävät, mistä näkökulmasta ja millaisin painotuksin tutkimusongelmaa lähdetään purkamaan. Tutkimuksen sisäisen koherenssin varmistamiseksi on myös tärkeä huolehtia, että teoreettiset lähtökohdat ja käsitteet ovat keskenään sopusoinnussa.

Tässä tutkimuksessa päädyin tarkastelemaan kestävää työtä resilienssiajattelun näkökulmasta, joten oli luontevaa painottaa samalla vahvalle kestävyysajattelulle ominaisia käsitteitä, kuten luonnon kantokykyä sekä siihen kiinteästi liittyviä planeetaarisia kynnysarvoja. Tutkimukseni olisi näyttänyt hyvin toisenlaiselta, jos olisin ottanut lähtökohdakseni holoseenin (oletetusti) vakaat olosuhteet, sivuuttanut kysymykset planeetaaristen rajojen ylityksistä ja ekosysteemien mahdollisesta romahamisesta ja lähtenyt rakentamaan ”optimaalista” kestävän työn kehittämisotetta, jossa huomioidaan tasapainoisesti niin taloudelliset, sosiaaliset kuin ekologisetkin näkökohdat. Haluan korostaa, että kyse ei ole niinkään oikean tai väärän tutkimusstrategian valinnasta vaan siitä, minkälaiselle tutkimustiedolle juuri tämänhetkisessä tilanteessa näyttäisi olevan eniten tarvetta. Mitä kauemmaksi etäännyimme holoseenin vakaista olosuhteista, sitä vähemmän meillä on mielestäni käyttöä heikkoon resilienssiin perustuville toimenpide-ehdotuksille, jotka nojaavat lineaariseen kehitykseen, ennakoitavuuteen ja osaoptimointiin kestävyden eri ulottuvuuksien välillä. Olen tässä tutkimuksessa perustellut, miksi tarvitsemme myös työelämän kehittämi-

sen osalta lisää tutkimustietoa, joka tarjoaa varteenotettavia keinoja toimintakyvyn ylläpitämiseksi myös poikkeuksellisissa tai ennakoimattomissa olosuhteissa.

Tutkimukseni perusasetelmana oli arvioida ensinnä ekologisesti kestävästä työn nykytilaa, hahmotella tämän jälkeen resilienssiajattelun periaatteiden varaan rakentuvaa ”ideaalimallia” selviytymiskykyisestä työelämästä, ja pohtia lopuksi niitä keinoja, joilla nykytilan ja hahmotellun tavoitetilan välisiä eroja voidaan kaventaa. Työelämän vihreiden aloitteiden sekä työpolitiikan ja työelämän kehittämisen avaintoimijahaastattelujen analyysit osoittavat, että tämänhetkisin toimenpitein tuskin päästään luonnon kantokyvyn kannalta tyydyttäviin tuloksiin. Nämä tulokset ovat siinä mielessä odotettavia, että ne vastaavat hyvin kestävästä kehityksen ympärillä käytävää laajempaa keskustelua, jossa ekologisen kestävyuden kysymykset jäävät pitkälti taloudellisten kysymysten varjoon. Luvussa 4.1 nostin tarkoituksella esille useita haastattelusitaatteja, jotta tämän yhteenvedon lukijalla on mahdollisuus tutustua myös itse työelämän keskeisten kehittäjien keskuudesta kerättyyn aineistoon ja arvioida tekemieni johtopäätösten oikeellisuutta. Haastatteluihin liittyen kannattaa myös huomioida niiden edustavuuteen liittyvät rajoitukset. Haastattelutulokset eivät välttämättä edusta tarkasti suomalaisen työelämän kehittämistoiminnan toimijakentän keskimääräisiä näkemyksiä, sillä haastateltaviksi valikoitui lähtökohtaisesti hieman ”edistyksellisempiä” henkilöitä, jotka olivat joko omien työtehtäviensä tai julkisten puheenvuorojensa ja kirjoitustensa kautta osoittaneet kiinnostusta kestävästä kehityksen kysymyksiä kohtaan.

Tutkimukseni toinen tutkimuskysymys kohdistui kestävästä työelämän tavoitetilan kuvaamiseen, mikä oli nykytilan arviointiin verrattuna huomattavasti vaikeampi tehtävä. Yhdessä väitöstutkimuksessa ei ole mahdollista kuvata tarkasti, miltä luonnon kantokyvyn rajoissa toimiva työelämä ”valmiina” näyttää. Tarkoituksenmukaisempaa oli pyrkiä tunnistamaan resilienssiajattelusta sellaisia peruseriaatteita, joiden varaan ekologisesti kestävästä työstä voitaisiin lähteä rakentamaan. Tutkimukseni toisen tutkimuskysymyksen tulosten uskottavuuden ja luotettavuuden kannalta olennainen kysymys liittyy ennen kaikkea siihen, onko käyttämäni resilienssiajattelun periaatteet valittu oikein, ja onko niihin liittämäni käytännön esimerkkitaupukset valittu siten, että ne konkretisoivat resilienssiajattelun periaatteiden mahdollisia ilmenemismuotoja työelämän kontekstissa. Jos vertaamme listaamiani resilienssiajattelun periaatteita resilienssikirjallisuudesta löytyviin vastaaviin listauksiin, niiden väliset erot näyttävät melko pieniltä, mikä lisää luottamusta tekemieni valintojen oikeellisuuteen (ks. luku 4.2). Myös käytännön esimerkkitaupusten valinta vaikuttaa perustellulta, sillä esille nostamani uudet toiminta- ja ratkaisumallit (esimerkiksi aikapankkitoiminta, kumppanuusviljely ja vertaistuotanto) ovat juuri niitä,

jotka nousevat näkyvästi esille viimeaikaisissa pohdinnoissa kestävän yhteiskunnan rakentamisesta (esim. Bollier & Helfrich 2012; Hopkins 2013; Klein 2014).

Tutkimukseni kolmas tutkimuskysymys oli pohtia keinoja, joiden avulla nykytilanteesta voidaan siirtyä kohti nykyistä selviytymiskykyisempää työelämää. Esittelin Robertsonin (1983) ajatuksia hyödyntäen yhden varteenotettavan keinon järjestää ekologisesti kestävän työn kehittämisen toimenpiteet mielekkääksi kokonaisuudeksi. Tein sen tiivistämällä kestävän työn kehittämisen viiteen keskeiseen osatavoitteeseen. Vastaavanlaisia jäsenyksiä on toki mahdollista tehdä usealla eri tavalla, mutta nähdäkseni olennaista on huolehtia ainakin siitä, että kestävän työn kehittämistä lähestytään mahdollisimman monitahoisena prosessina. Olennaista ei siis niinkään ole se, miten eri osatavoitteet jaotellaan tai otsikoidaan, kunhan keskeiset tekijät tulevat huomioiduiksi. On selvää, että ekologisesti kestävän työn kehittämisessä joudutaan ottamaan jossakin muodossa kantaa ”hidastamiseen” eli siihen, miten nykyistä kestäväntä kehitystä voidaan hidastaa ja ostaa näin aikaa toimivien vaihtoehtojen rakentamiselle. Vastaavasti on välttämätöntä pohtia, miten työyhteiskuntien ekologisesti kestäväntä piirteitä (vrt. kasvun ja työllisyyden eetos) voidaan purkaa, ja miten työntekijät saadaan mukaan tähän muutosprosessiin aktiivisina toimijoina. Vanhan purkamisen ei kuitenkaan riitä, vaan tämän lisäksi on lähdettävä luomaan uutta, kestävämmälle pohjalle rakentuvaa työelämää ja luotaamaan myös aktiivisesti vaihtoehtoisia reittejä tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Robertsonin (1983) esittämän mallin mukaisesti kestävän yhteiskunnan (ja työelämän) rakentamisessa olennaista on muutosprosessin hallinnointi, joka on hyvin ajankohtainen teema myös nykypäivänä. Tästä selkeimpänä esimerkkinä toimii Worldwatch-instituutin vuoden 2014 Maailman tila -raportti, jonka pääteemana ovat juuri kestävän kehityksen hallinnointiin liittyvät kysymykset (Prugh & Renner 2014).²⁶

Tutkimuksen tieteelliset ja yhteiskunnalliset tavoitteet

Allardt (1976, 330) on esittänyt, miten esimerkiksi sosiologiassa on helppoa keksiä uusia käsitteitä ja tyyppittelyjä, joiden yleisestä merkityksestä ja käyttökelpoisuudesta voidaan kuitenkin olla montaa mieltä. Venkulan (2005, 26) mukaan käsitteiden arvo määräytyy pitkälti sen mukaan, kykenevätkö ne käden taivoihin ”tarttumaan” mahdollisimman tehokkaasti kohteeseensa. Perustelin tutkimuksessani, miksi heikon resi-

²⁶ Tämän lisäksi kannattaa huomioida rakennemuutoksen suuntaamiseen keskittyvä transition management -lähestymistapa ja sen pohdinnat kestävän kehityksen edistämisestä (esim. Loorbach 2010; Rauschmayer ym. 2015).

lienssin keskeiset käsitteet, kuten ennakoitavuus, lineaarinen eteneminen ja tehokkuus, soveltuvat huonosti antroposeenin oloihin. Samalla pyrin perustelemaan, miksi vahvan resilienssin keskeiset käsitteet, kuten epävarmuus, monimuotoisuus ja modulaarisuus, tarjoavat paremman tarttumapinnan kestäväen kehityksen tämänhetkisiin haasteisiin ja niiden ratkaisemiseen.

Nykyisen ympäristökriisin oloissa on perustelua, että resilienssiajattelu laajenee ekologiasta kohti sosiologisia tarkasteluja: mitä pidemmälle antroposeenin tiellä edetään, sitä tiukemmin luonnon ja ihmisen kohtalot kietoutuvat toisiinsa. Parhaimmillaan resilienssin käsite voi toimia ”rajaobjektina” (engl. boundary object), jonka avulla eri tieteenalojen tutkijat oppivat ymmärtämään toisiaan paremmin ja välittämään toisilleen tietoa oman alansa tutkimustuloksista (Keck & Sakdapolrak 2013). Ongelmia tai ”hylkimisreaktioita” (ks. Swedberg 2012) muodostuu kuitenkin siinä vaiheessa, jos ekologian perinteestä nousevaa resilienssiajattelua ja sen käsitteistöä yritetään soveltaa liian yksioikoisesti yhteiskunnallisiin ilmiöihin.

Resilienssiajattelu ei ole ainakaan vielä kyennyt ylittämään tieteiden välisiä rajoitustoja ja vakuuttamaan yhteiskuntatieteilijöitä resilienssin käsitteen hyödynnettävyydestä. Esimerkiksi Olssonin ja kollegoiden (2015) bibliometrinen analyysi osoittaa, että resilienssin käsitteen käyttö on jäänyt vähälle keskeisissä kestäväen kehityksen kysymyksiä käsittelevissä sosiologian, politiikan tutkimuksen ja taloustieteen tieteellisissä julkaisuissa. Resilienssin käyttöä hyödyllisenä rajaobjektina heikentää kriitikoiden mukaan erityisesti se, ettei resilienssiajattelussa huomioida tarpeeksi kattavasti sitä, että yhteiskunnassa on valtasuhteita ja eri poliittisilla ryhmillä keskenään ristiriitaisia intressejä (esim. Cannon & Müller-Mahn 2010; Davidson 2010; Hornborg 2009). Myös Olssonin ym. (2015, 9) mukaan resilienssiajattelun keskeinen heikkous yhteiskuntatieteiden näkökulmasta liittyy yhteiskuntatieteiden peruskäsitteiden – kuten valta, konflikti ja toimijuus – puutteelliseen huomioimiseen.

Resilienssiajattelun puutteisiin on erityisesti viime vuosina reagoitu edellä esitetyyn kritiikkiin myötä. Vaikka esimerkiksi Brownin (2014) tilannekatsauksen perusteella on ennen aikaista puhua resilienssiajattelun ”sosiaalisesta käänteestä”, niin siitä huolimatta resilienssiajattelussa on otettu viime vuosina edistysaskelia kohti sosiaalisten näkökohtien huomioimista sekä vuoropuhelun lisäämistä yhteiskuntatieteiden kanssa. Esimerkiksi Robards ym. (2011) tarkastelevat resilienssiä ja ekosysteemipalvelujen hyödyntämisen mahdollisuuksia ja haasteita juuri poliittisten voimasuhteiden epätasapainon, tieteen ja politiikan vuoropuhelun sekä köyhyyden näkökulmasta. O’Brien ym. (2009) arvioivat resilienssiajattelun kautta uudenlaisten yhteiskuntasopimusten tarvetta osana ilmastonmuutokseen sopeutumista. Fabinyi ym. (2014) puolestaan pohtivat ihmisen toiminnan motiivien ja yhteiskunnallisten rakenteiden

ja käytäntöjen integroimista osaksi resilienssipohdintoja (ks. myös Hatt 2013; Marshall ym. 2012; O'Brien 2012). Brownin (2014) mukaan resilienssiajattelun kritiikkiin on tähän mennessä vastattu erityisesti pohdinnoissa, jotka käsittelevät yhteisöjen resilienssiä (engl. community resilience), uusiutumiskykyistä resilienssiä (engl. transformative resilience) sekä resiliентtejä yhteiskunnallisia muutoksia (engl. resilience transitions). Näissä pohdinnoissa – kuten myös omassa tutkimuksessani – korostuvat sopeutumisen lisäksi vahvasti myös uusiutumiseen liittyvät tekijät, kuten oppiminen, innovaatiot ja kokeilut.

Tutkimukseni perusteella voin yhtyä Brownin (2014, 114) näkemykseen siitä, että resilienssi kykenee avaamaan merkittäviä ja yllättäviäkin näkökulmia epävarmoihin tulevaisuuksiin sekä muutoksissa selviytymiseen – myös työelämän osalta. Tällä hetkellä käsitteellisen tarttumapinnan tehoa heikentää kuitenkin resilienssin vakiintumaton asema kestävän kehityksen keskusteluissa, joissa sitä lähestytään ja käytetään vielä toisistaan hyvin poikkeavilla tavoilla. Resilienssin yhteiskuntatieteellinen hyödyntäminen on vielä monilta osin alkutekijöissään, ja myös omassa tutkimuksessani jouduin etenemään pitkälti uudisraivaajan tavoin yhdistäessäni resilienssiajattelun ja työelämäpohdinnat toisiinsa. Tämä vaikutti keskeisesti siihen, että yleisempien resilienssipohdintojen konkreettiset työelämäkytkökset jäävät tässä tutkimuksessa vielä melko varhaisen kehittelyn asteelle eli työstämistä riittää jatkosakin. Jää myös nähtäväksi, muodostuuko resilienssistä tulevaisuudessa kestävän kehityksen kaltainen yleiskäsite vai astetta analyttisempi ja systemaattisemmin hyödynnettävä käsite.

Pohdittaessa tutkimukseni mahdollista lisäarvoa laajemmalle työpoliittiselle päätöksenteolle voimme palauttaa mieleen Hämäläisen ja Heiskalan (2004) yhteiskuntatutkimukselle esittämän vaatimuksen: sen tulee tarjota päätöksentekijöille käyttökelpoisia välineitä ymmärtää yhteiskuntien rakenteellisia muutosprosesseja ja niiden todellista luonnetta. Siirtymä holoseenista antroposeeniin on mielestäni selkeä esimerkki tällaisesta muutosprosessista, jonka analysoimiseksi, arvioimiseksi ja ymmärtämiseksi tarvitaan uusia näkökulmia ja käsitteellisiä jäsennyksiä. Näkemykseni mukaan resilienssiajattelun periaatteet tarjoavat työpoliittisille päätöksentekijöille sekä muille työelämän kehittäjille välineitä tarkastella tehtyjen tai suunnitteilla olevien päätösten ja toimenpiteiden soveltuvuutta antroposeenin oloihin: missä määrin ne esimerkiksi heikentävät tai vahvistavat luonnon kantokyvyn rajoissa työskentelyä, työn monimuotoistamista (esimerkiksi kansalaisten omaehtoinen toiminta) tai kansallista ja alueellista omavaraisuutta.

Turvallisuuspolitiikan puolella resilienssi on viime vuosina noussut muotikäsitteeksi niin kansainvälisessä kuin kotimaisessakin keskustelussa (esim. Cavelt ym.

2015; Juntunen 2014). Työpolitiikan ja työelämän kehittämisen osalta resilienssi-pohdinnat ja laajemmat ekologisen kestävyuden näkökulmat jäävät vielä huomattavasti vähemmälle huomiolle. Eräs kollegani, jolla olen luetuttanut tutkimukseeni sisältyvien osajulkaisujen käsikirjoitusversioita, kuvasi mielestäni osuvasti, kuinka ”Bourdieuin kenttäteoriaan viitaten sinä ja ’sukulaisesi’ edustatte työelämän tutkimuksessa ainakin toistaiseksi pientä ’kentän kerettiläisten’ joukkoa, mutta jos painotuksesi otetaan tosissaan, niin sitten pääsette jopa dominoimaan tätä kenttää ja sitä kautta vaikuttamaan työpolitiikkaan”. Hän tosin lisää, että ”käykö näin muutaman lähivuosikymmenen aikana vai ei, jää nähtäväksi”. Tutkimukseni perusteella heikon resilienssin asema on työelämän kentällä verrattain vahva, joten näköpiirissä ei ole ainakaan kovin äkillistä resilienssiajattelun murtautumista marginaalista kohti työelämän kehittämisen valtavirtaa.

Ehdotukset jatkotutkimukselle

Tutkimukseni tarkastelee ekologisesti kestävästä työstä kehittämistä hyvin uudenaikaisesta näkökulmasta. Siksi on väistämätöntä, että saadut tulokset ovat monilta osin alustavia ja vaativat vielä jatkotyöstämistä ja konkretisointia. Keskeinen jatkotutkimushaaste liittyy nähdäkseni siihen, miten kestävä työtä käsittelevät resilienssipohdinnat saataisiin kytkettyä vielä tiiviimmin nykypäivän työelämän ja yhteiskunnan käytäntöihin. Tätä kytköstä voisi vahvistaa esimerkiksi siten, että työyhteisöjen resilienssin lisäksi pohdittaisiin myös työelämässä toimivien ihmisten henkilökohtaista resilienssiä eli ”psykologista sitkeyttä” tilanteissa, jossa työelämään kohdistuu voimakkaita muospaineita niin ympäristöongelmien kuin teknis-taloudellisen kehityksen myötä (esim. Järvensivu & Alasoini 2012). On kuitenkin olennaista korostaa Juntusen (2014) tavoin, että psykologiassa ja ekologiassa esitetyt resilienssi-käsitykset eroavat melkoisesti toisistaan. Psykologiassa esitetyssä tulkinnassa huomio kohdistuu voimallisemmin intentionaalisuuden sekä inhimillisen todellisuuden luonteen ymmärtämiseen eli siihen, missä määrin esimerkiksi henkilökohtainen työtilanne ja laajemmat sosiaaliset resurssit (yhteisön ja yhteiskunnan tuki) vahvistavat tai heikentävät yksilön toipumista ja toimintakyvyn ylläpitämistä muutostilanteissa (emt., 8). Henkilökohtaista resilienssiä käsittelevissä pohdinnoissa nostetaan usein keskeiseksi tekijäksi ”koherenssin” eli elämäntilanteen tunteen ylläpitäminen ja vahvistaminen (esim. Almedom 2005; Braun-Lewensohn & Sagy 2014). Olen myös itse hyödyntänyt aikaisemmissa työn tulevaisuutta ja hyvinvointia käsittelevissä tutkimuksissani Antonovskyn (1979) salutogeeniseen ajatteluun nojaavaa kohe-

renssin käsitettä. Sen avulla voidaan kokemuksen mukaan tarkastella hyvin sitä, kuinka koherenteiksi tai kaoottisiksi työelämän toimijan kokemukset työstä ja työelämästä muodostuvat sekä millaisia yksilöllisiä hallinta-, eli coping-mekanismeja toimijan tulisi kehittää muuttuneisiin olosuhteisiin (Räikkönen 2007; 2008). Vaikka yksilötason psykologiset tarkastelut toisivat kiistämättä tärkeän lisäulottuvuuden kestäväää työtä käsitteleviin resilienssipohdintoihin, suhtautuisin kuitenkin varauksella sellaisen tutkimusasetelman muodostamiseen, jossa psykologian ja ekologian alojen hyvin erilaisista lähtökohdista ponnistavia resilienssikäsityksiä yhdisteltäisiin toisiinsa. Se johtaisi todennäköisesti melko hankaliin teoreettisiin ja käsitteellisiin ongelmiin.

Toisena jatkotutkimusaiheena lähtisin pohtimaan resilienssiajattelun edistämisen mahdollisuuksia (tai mahdottomuutta) osana vallitsevaa talousjärjestelmää. Esimerkiksi Andersson (2007, 33) kuvaa resilienssin poliittisia ulottuvuuksia käsittelevässä analyysissään, kuinka kapitalistinen tai markkinavetoinen talousjärjestelmä toimii monilta osin resilienssiajattelun periaatteiden vastaisesti korostaessaan tehokkuutta, lyhyen aikavälin voitontavoittelua sekä yhdenmukaisuutta esimerkiksi globaaliin kulutuskulttuurin muodossa (ks. myös Skidelsky & Skidelsky 2012). Vastaavalla tavalla olisi mahdollista arvioida myös talouskasvun ja resilienssiajattelun yhteensopivuutta. Vaikka talouskasvu kyettäisiinkin irtikytkemään (ei vain suhteellisesti vaan myös absoluuttisesti) luonnonvarojen kulutuksesta, joka on sekin osoittautumassa erittäin vaikeasti toteutettavaksi tavoitteeksi (esim. Jackson 2009; UNEP 2011b), tulisi tämän lisäksi arvioida, heikentääkö jatkuvan talouskasvun tavoittelu resilienssiajattelulle keskeisten tavoitteiden, kuten yhteiskunnallisen luottamuksen ja sosiaalisen pääoman, edistämistä (esim. Wilkinson & Pickett 2009). Kiinnostavaa olisi pohtia tarkemmin myös nykyisen markkinatalousmallin vaihtoehtojen (esimerkiksi osallisuustalous, vertaistalous, yhteishyväen talous ja jakamistalous) sekä resilienssiajattelun yhtymäkohtia ja jännitteitä (esim. Bollier & Helfrich 2012; Felber 2013; Hahnel 2012; Lahti & Selosmaa 2013).²⁷

²⁷ Mikko Jakosen ja Tiina Silvastin (2015) toimittamassa *Talouden uudet muodot* -kirjassa käsitellään monipuolisesti edellä mainittuja taloudellisen toiminnan vaihtoehtoisia muotoja, jotka edustavat (enemmän tai vähemmän) radikaaleja kapitalistisen talouden uudelleenlinjauksia.

5.3 Lopuksi: ”Ei työpaikkoja kuolleella planeetalla”

No Jobs on a Dead Planet – Ei työpaikkoja kuolleella planeetalla. Tähän Gouverneurin ja Netzerin (2014, 228) Maailman tila 2014 -raportissa esittämään ilmaisuun tiivistyy hyvin tutkimukseni ekologista kestävyyttä korostava viesti: ihmisten taloudellista ja sosiaalista hyvinvointia on mahdollista tavoitella vain elinkelpoisella maapallolla. Työelämän nykyiset ja tulevat toimijat joutuvat näin ollen pohtimaan aikaisempaa kokonaisvaltaisemmin työn yhteiskunnallista hyödyllisyyttä ja kysymään Järvensivun (2014) esimerkin mukaisesti hankalia kysymyksiä: Kärssiikö joku ihminen prosesseista, joihin oma työ linkittyy? Entä luonto tai tulevat sukupolvet?

Tässä tutkimuksessa lähestyin kestäväen työn kehittämistä resilienssiajattelun näkökulmasta, jota on kritisoitu ”defaitismista” eli tappiomielialan ja toivottomuuden ruokkimisesta taistelussa ilmastonmuutosta ja biodiversiteetin köyhtymistä vastaan (esim. Zolli 2012). Tämä vaikutelma on syntynyt lähinnä siksi, että resilienssiajattelu korostaa haitallisten ympäristövaikutusten hillinnän sijaan niihin sopeutumista. Vaikka kestäväntöntä kehitystä pitääkin pyrkiä hillitsemään määrätietoisesti, resilienssiajattelun näkökulmasta tilanne on edennyt jo niin pitkälle, että on syytä ryhtyä varautumaan myös odotettavissa oleviin (ja odottamattomiin) ympäristömuutoksiin. Oman näkemykseni mukaan resilienssiajattelussa ei kuitenkaan korostu toivottomuus vaan katteettomasta optimismista luopuminen ja ratkaisuvaihtoehtojen kartoittaminen tosiasioiden pohjalta.

Ympäristöprofessori David Orr (2007) on edellä esitettyyn kritiikkiin liittyen tehnyt osuvan erottelun optimismin ja toivon välillä: optimisti luottaa, että todennäköisyydet ovat hänen puolellaan ja että asiat sujuvat parhain päin, kun taas toivossa on kyse siitä, että asiat saadaan järjestymään todennäköisyyksistä huolimatta. Siinä missä optimisti nojaa itsevarmasti taaksepäin, nostaa jalat pöydälle ja luottaa siihen, että nopat on painotettu hänen edukseen, toiveikas ihminen käärii hihat ylös ja lähtee työskentelemään paremman tulevaisuuden puolesta todennäköisyyksiä uhmaten tai niitä muuttaen (emt., 1392). Optimismiin ja toiveikkuuteen perustuvien lähestymistapojen erot näkyvät myös eri tahojen suhtautumisessa antroposeeniin. Heinberg (2014) kutsuu optimistista lähestymistapaa ”tekno-antroposeeniksi”, jossa luotetaan, että ihmisten älykkyys sekä tieteellinen ja teknologinen luovuus takaavat väestön, kulutuksen ja talouden rajoittamattoman kasvun pitkälle tulevaisuuteen.²⁸

²⁸ Tätä tulkintaa edustaa muun muassa Mark Lynaxsen planetaarisia rajoja ja antroposeenia käsittelevä *The God Species* -kirja (2011) sekä Stewart Brandin ”ekopragmaattinen manifesti” *Whole Earth Discipline* (2009), jonka alkusivulta löytyy hänen kuuluisa toteamuksensa ”we are as gods and have to get good at it” (emt., 1).

Maltillisemmin omiin kykyihin suhtautuvaa lähestymistapaa Heinberg (emt.) kutsuu nimellä The Lean-Green Anthropocene, joka on pitkälti linjassa resilienssiajattelun keskeisten periaatteiden kanssa. Tässä lähestymistavassa korostuvat paikallista omavaraisuutta ja yhteisöllisyyttä tavoittelevat ratkaisumallit sekä ymmärrys ihmisestä osana luontoa, ei sen hallitsijana.²⁹

Teknologista edistysuskoa edustava tulkinta antroposeenista on läheistä sukua niille talous- ja ympäristökriisiä käsitteleville pohdinnoille, joissa kriisiin suhtaudutaan lähinnä hetkellisenä notkahduksena tai kuoppana, josta on mahdollista nousta ylös, kunhan vain taloutta elvytetään, kasvua lisätään ja kehitetään ympäristöä säästävää teknologiaa. Ekologisten reunaehtojen sitovuutta korostava tulkinta antroposeenista puolestaan linkittyy kiinteästi sekä von Wrightin (1996) että McKibbenin (2010) esittämiin ajatuksiin siitä, että meidän – tässä tapauksessa kehittyneiden teollisuusmaiden kansalaisten – tulisi oppia katsomaan alas mäenharjalta eikä katsoa kuopasta ylös. Meidän tulisi pohtia, miten matka alaspäin kohti uudenlaista niukuuden yhteiskuntaa voitaisiin toteuttaa niin, että inhimilliset vahingot ja menetykset jäisivät mahdollisimman vähäisiksi. Juuri tästä on kyse myös resilienssiajattelun keskeisissä periaatteissa. Niiden voidaan katsoa tähtäävän samojen tavoitteiden toteuttamiseen eli siihen, että ”töytäisy ja karahdukset alamäessä olisivat mahdollisimman vähän epämukavia” (vrt. von Wright 1996, 62).

On odotettavissa, että ympäristökriisin aiheuttamat ”töytäisy ja karahdukset” muodostuvat tulevaisuudessa entistä hankalammiksi. Vastahakoisesti olen ilmastomuutoksen yhteiskunnallisiin ulottuvuuksiin perehtyneen sosiologi John Urryn (2013, 273) kanssa samaa mieltä tilanteen vakavuudesta: ”Ellei joitakin hämmästyttäviä ja epätodennäköisiä järjestelmämuutoksia tapahdu aivan lähitulevaisuudessa, sosiologian tehtävä paikantuu pikemminkin katastrofintutkimuksen kentälle.” Aika näyttää, uhkaako sama kohtalo myös työelämän tutkimusta.

²⁹ The Lean-Green Anthropocene -tulkintaa edustaa selkeimmin Siirtymäliikkeen perustajan Rob Hopkinsin kirja *The Power of Just Doing Stuff – How local action can change the world* (2013).

Kirjallisuus

- Abdallah Saamah & Jeffrey Karen (2014) *Hands-on communities. The community and wellbeing benefits of learning and sharing practical skills*. London: New Economics Foundation.
- Adger Neil (2000) Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography* 24:3, 347–364.
- Aho Simo (1988) *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ahokas Jussi & Holappa Lauri (2014) *Rabatalous Haltuun*. Helsinki: Like Kustannus.
- Ajatuspaja e2 (2010) *Perusselvitys vertaistuotannosta*. <http://e2.fi/blog/julkaistut/selvitys-vertaistuotannosta/> (luettu 17.11.2015)
- Alanen Olli, Hautamäki Antti, Kaskinen Tuuli, Kuittinen Outi, Laitio Tommi, Mokka Roope, Neuvonen Aleksi, Oksanen Kaisa, Onnela Satu, Rissanen Mikko, Vassinen Simo & Viljanen Ville (2010) *Metropolin hyvinvointi*. Demos Helsinki & Jyväskylän yliopisto. <http://www.demoshelsinki.fi/julkaisut/metropolin-hyvinvointi/> (luettu 17.11.2015)
- Alcott Blake (2013) Should degrowth embrace the Job Guarantee? *Journal of Cleaner Production* 38, 56–60.
- Alexander Jeffrey (1982) *Theoretical Logic in Sociology. Vol.1. Positivism, Presuppositions and Current Controversies*. Berkeley: University of California Press.
- Allardt Erik (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.
- Almedom Astier (2005) Resilience, Hardiness, Sense of Coherence and Posttraumatic Growth: All Paths Leading to "Light at the End of the Tunnel". *Journal of Loss and Trauma* 10:3, 253–265.
- Anderies John, Walker Brian & Kinzig Ann (2006) Fifteen weddings and a funeral: case studies and resilience-based management. *Ecology and Society* 11:1, 21.
- Anderson Kevin & Bows Alice (2011) Beyond "dangerous" climate change: emission scenarios for a new world. *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 369:1934, 20–44.
- Anderson Kevin, Bows Alice & Sharmina Maria (2012) *Real Clothes for the Emperor: Facing the challenges of climate change*. Cabot Institute, University of Bristol, November 6, 2012. <http://www.bris.ac.uk/cabot/documents/anderson-ppt.pdf> (luettu 17.11.2015)
- Andersson Rickard (2007) *The Politics of Resilience. A qualitative analysis of resilience theory as an environmental discourse*. Stockholm: Stockholm University, Department of Sociology.
- Antikainen Riina, Lähtinen Katja, Leppänen Maija & Furman Eeva (2013) *Vibreä talous suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Antonovsky Aaron (1979) *Health, stress and coping. New perspectives on mental and physical wellbeing*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Armitage Derek, Béné Chris, Charles Anthony, Johnson Derek & Allison Edward (2012) The interplay of well-being and resilience in applying a social-ecological perspective. *Ecology and Society* 17:4, 15.

- Arrow Kenneth, Dasgupta Partha, Goulder Lawrence, Daily Gretchen, Erlich Paul, Heal Geoffrey, Levin Simon, Mäler Karl-Göran, Schneider Stephen, Starrett David & Walker Brian (2004) Are We Consuming Too Much? *Journal of Economic Perspectives* 18:3, 147–172.
- Asp Erkki & Peltonen Matti (1991) *Työelämän sosiologia*. Helsinki: Otava.
- Babiker Mustafa & Eckhaus Richard (2007) Unemployment effects of climate policy. *Environmental Science & Policy* 10:7–8, 600–609.
- Barnosky Anthony, Hadly Elizabeth, Bascompte Jordi, Berlow Eric, Brown James, Fortelius Mikael, Getz Wayne, Harte John, Hastings Alan, Marquet Pablo, Martinez Neo, Mooers Arne, Roopnarine Peter, Vermeij Geerat, Williams John, Gillespie Rosemary, Kitzes Justin, Marshall Charles, Matzke Nicholas, Mindell David, Revilla Eloy & Smith Adam (2012) Approaching a state shift in Earth’s biosphere. *Nature* 486:7401, 52–58.
- Beck Ulrich (1990) *Riskiyhteiskunnan vastamyrryt: organisoitu vastuuttomuus*. Tampere: Vastapaino.
- Beck Ulrich, Giddens Anthony & Lash Scott (1995) *Nykyajan jäljillä: Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino.
- Behrens Arno, Coulie Caroline, Genoese Fabio, Alessi Monica, Wiczorkiewicz Julian & Egenhofer Christian (2014) Impact of the Decarbonisation of the Energy System on Employment in Europe. *CEPS Special Report No. 82*. Brussels: Centre for European Policy Studies.
- Berg Annukka (2013) *Kokeilun paikka! Suomi matkalla kohti kokeilyyhteiskuntaa*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2013. Helsinki: Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta.
- Berg Annukka & Hukkinen Janne (2011) The paradox of growth critique: narrative analysis of the Finnish sustainable consumption and production debate. *Ecological Economics* 72, 151–160.
- Berkes Fikret (1998) Indigenous knowledge and resource management systems in the Canadian subarctic. Teoksessa Fikret Berkes & Carl Folke (toim.) *Linking Social and Ecological Systems. Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*. Cambridge: Cambridge University Press, 98–128.
- Berkes Fikret & Folke Carl (toim.) (1998) *Linking Social and Ecological Systems. Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Betts Richard, Collins Matthew, Hemming Deborah, Jones Chris, Lowe Jason & Sanderson Michael (2011) When could global warming reach 4°C? *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 369:1934, 67–84.
- Bodin Per & Wiman Bo (2004) Resilience and other stability concepts in ecology: Notes on their origin, validity, and usefulness. *ESS Bulletin* 2, 33–43.
- Bollier David & Helfrich Silke (toim.) (2012) *The Wealth of the Commons. A World Beyond Market & State*. Amherst MA: Levellers Press.
- Bonnano George (2005) Resilience in the Face of Potential Trauma. *Current Directions in Psychological Science* 14:3, 135–138.
- Botero Andrea, Paterson Andrew & Saad-Sulonen Joanna (toim.) (2012) *Towards Peer Production in Public Services: Cases from Finland*. Aalto University publication series, Cross-over 15/2012. Helsinki: Aalto University.
- Botkin Daniel (2012) *The Moon in the Nautilus Shell: Discordant Harmonies Reconsidered*. Oxford: Oxford University Press.

- Bourdieu Pierre (1986) The Forms of Capital. Teoksessa John Richardson (toim.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241–258.
- Bourdieu Pierre (1998) *Järjen käytännöllisyys*. Tampere: Vastapaino.
- Brand Steward (2009) *Whole Earth Discipline: An Ecopragmatist Manifesto*. New York: Viking.
- Braun-Lewensohn Orna & Sagy Shifra (2014) Community resilience and sense of coherence as protective factors in explaining stress reactions: comparing cities and rural communities during missiles attacks. *Community Mental Health Journal* 50:2, 229–234.
- Brook Barry, Ellis Erle, Perring Michael, Mackay Anson & Blomqvist Linus (2013) Does the terrestrial biosphere have planetary tipping points? *Trends in Ecology & Evolution* 28:7, 396–401.
- Brown James, Burnside William, Davidson Ana, Delong John, Dunn William, Hamilton Marcus, Mercado-Silva Norman, Nekola Jeffrey, Okie Jordan, Woodruff William & Zuo Wenyun (2011) Energetic Limits to Economic Growth. *BioScience* 61:1, 19–26.
- Brown Katrina (2014) Global environmental change I: A social turn for resilience? *Progress in Human Geography* 38:1, 107–117.
- Brynjolfsson Erik & McAfee Andrew (2014) *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W. W. Norton.
- Brödner Peter & Knuth Matthias (2002) *Nachhaltige Arbeitsgestaltung: Trendreports zur Entwicklung und Nutzung von Humanressourcen*. München und Mering: Rainer Hampp Verlag.
- Burger Joseph, Allen Craig, Brown James, Burnside William, Davidson Ana, Fristoe Trevor, Hamilton Marcus, Mercado-Silva Norman, Nekola Jeffrey, Okie Jordan & Zuo Wenyun (2012) The Macroecology of Sustainability. *PLoS Biology* 10:6, 1–7.
- Cannon Terry & Müller-Mahn Detlef (2010) Vulnerability, Resilience and Development Discourses in Context of Climate Change. *Natural Hazards* 55:3, 621–635.
- Cavelty Myriam, Kaufmann Mareile & Kristensen Kristian (2015) Resilience and (in)security: Practices, subjects, temporalities. *Security Dialogue* 46:1: 3–14.
- Christmann Gabriela, Ibert Oliver, Heiderose Kilper & Moss Timothy (2012) *Vulnerability and Resilience from a Socio-Spatial Perspective. Towards a Theoretical Framework*. Working Paper, Erkner, Leibniz Institute for Regional Development and Structural Planning, 2012. www.irs-net.de/download/wp_vulnerability.pdf (luettu 17.11.2015)
- Clifton Don (2010) Progressing a Sustainable World – a Socio-ecological Resilience Critique. *Journal of Sustainable Development* 3:4, 74–96.
- Coleman James (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94, 95–120.
- Common Mick & Perrings Charles (1992) Towards an ecological economics of sustainability. *Ecological Economics* 6:1, 7–34.
- Coote Anna, Franklin Jane & Simms Andrew (2010) *21 hours. Why a shorter working week can help us all to flourish in the 21st century*. London: New Economics Foundation.
- Coulthard Sarah (2012) Can we be both resilient and well, and what choices do people have? Incorporating agency into the resilience debate from a fisheries perspective. *Ecology and Society* 17:1, 4.
- Crowley Kate (1999) Jobs and environment: the ”double dividend” of ecological modernisation? *International Journal of Social Economics* 26:7/8/9, 1013–1027.
- Crutzen Paul & Stoermer Eugene (2000) The ”Anthropocene”. *Global Change Newsletter* 41, 17–18.
- Dahlstöm Maija & Minkkinen Sirkka (2009) *Loppukiri – Vaihtoehtoista asumista seniori-iässä*. Helsinki: WSOY.

- Dahmus Jeffrey (2014) Can Efficiency Improvements Reduce Resource Consumption? A Historical Analysis of Ten Activities. *Journal of Industrial Ecology* 18:6, 883–897.
- Davidson Debra (2010) The Applicability of the Concept of Resilience to Social Systems: Some Sources of Optimism and Nagging Doubts. *Society & Natural Resources: An International Journal* 23:12, 1135–1149.
- Deitcher Scott (2010) *Green Collar Jobs: Environmental Careers for the 21st Century*. Westport, CT: Praeger.
- Derissen Sandra, Quaa Martin & Baumgärtner Stefan (2011) The relationship between resilience and sustainability of ecological-economic systems. *Ecological Economics* 70:6, 1121–1128.
- Diamond Jared (2005) *Romahdus. Miten yhteiskunnat päättävät tuboutua tai menestyä*. Helsinki: Terra Cognita.
- Diffenbaugh Noah & Field Christopher (2013) Changes in Ecologically Critical Terrestrial Climate Conditions. *Science* 341:6145, 486–492.
- Dittrich Monika, Giljum Stefan, Lutter Stephan & Polzin Christine (2012) *Green economies around the world? Implications of resource use for development and the environment*. Wien: Sustainable Europe Research Institute.
- Dobson Andrew (2007) *Green Political Thought*. Fourth Edition. London: Routledge.
- Docherty Peter, Kira Mari & Shani Rami (toim.) (2009) *Creating Sustainable Work Systems. Developing Social Sustainability*. Second Edition. London: Routledge.
- Dodman David, Ayers Jessica & Huq Saleemul (2009) Ilmastonmuutos suosii selviytyjiä. Teoksessa Linda Stark (toim.) *Maailman tila 2009. Lämpenevään maailmaan*. Helsinki: Gaudeamus, 178–196.
- Donkin Richard (2010) *The Future of Work*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Dovers Stephen & Handmer John (1992) Uncertainty, sustainability and change. *Global Environmental Change* 4:2, 262–276.
- Dryzek John (1997) *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek John (2014) Institutions for the Anthropocene: Governance in a Changing Earth System. *British Journal of Political Science*, FirstView Article 28 November 2014. <http://dx.doi.org/10.1017/S0007123414000453> (luettu 17.11.2015)
- Duarte Carlos, Lenton Timothy, Wadhams Peter & Wassmann Paul (2012) Abrupt climate change in the Arctic. *Nature Climate Change* 2:2, 60–62.
- Ehnert Ina (2008) *Sustainable Human Resource Management. A conceptual and exploratory analysis from a paradox perspective*. Berlin: Physica-Verlag Heidelberg.
- Ehrenfeld John (2008) *Sustainability by Design*. New Haven: Yale University Press.
- Eisto Ilkka (2009) *Kylläpä kestää: paikallisesti kestävä kehityksen ja ympäristölähtöisen kehittämistoiminnan subde harvaanasutulla maaseudulla*. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, no 101. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Eisto Ilkka & Kotilainen Juha (2010) Resilienssitutkimus ja sosioekologiset järjestelmät. Teoksessa Juha Kotilainen & Ilkka Eisto (toim.) *Luonnonvarayhdyskunnat ja muuttuva ympäristö – resilienssitutkimuksen näkökulmia Itä-Suomeen*. Reports and Studies in Social Sciences and Business Studies No 2, Publications of the University of Eastern Finland, 14–29.
- Engelman Robert (2013) Sanahelinästä aitoon kestävyYTEEN. Teoksessa Linda Starke (toim.) *Maailman tila 2013: Onko liian myöhästä?* Helsinki: Gaudeamus, 19–31.
- Erlach Paul & Erlach Anne (2013) Can a collapse of global civilization be avoided? *Proceedings of the Royal Society B* 280:20122845, 1–9.

- Fabinyi Michael, Evans Louisa & Foale Simon (2014) Social-ecological systems, social diversity, and power: insights from anthropology and political ecology. *Ecology and Society* 19:3, 28.
- FAO (2012) *The State of World Fisheries and Aquaculture*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Felber Christian (2013) *Näkyvä käsi: Kohti yhteishyvän taloutta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Fiksel Joseph (2003) Designing Resilient, Sustainable Systems. *Environmental Science & Technology* 37, 5330–5339.
- Fitzpatrick Tony (2011) *Understanding the environment and social policy*. Bristol: The Policy Press.
- Folke Carl (2006) Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change* 16:3, 253–267.
- Folke Carl (2013) Maapallon kantokyky ja ihmisen luontoyhteys. Teoksessa Linda Starke (toim.) *Maailman tila 2013: Onko liian myöhäistä?* Helsinki: Gaudeamus, 35–43.
- Folke Carl, Carpenter Steve, Elmqvist Thomas, Gunderson Lance, Holling Crawford & Walker Brian (2002) Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations. *A Journal of the Human Environment* 31:5, 437–440.
- Ford Martin (2015) *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*. New York: Basic Books.
- Forstater Mathew (2003) Public employment and environmental sustainability. *Journal of Post Keynesian Economics* 25:3, 385–406.
- Forstater Mathew (2005) *The case for an environmentally sustainable jobs program*. The Levy Economics Institute of Bard College, Policy Note 1. Blithewood: The Levy Economics Institute of Bard College.
- G20 Leaders' Declaration (2011) Cannes Summit Final Declaration. November 3–4. http://www.g20civil.com/documents/Cannes_Declaration_4_November_2011.pdf (luettu 17.11.2015)
- Galaz Victor (2012) Environment: Planetary boundaries concept is valuable. *Nature* 486:7402, 191.
- Gallopin Gilberto (2006) Linkages between vulnerability, resilience, and adaptive capacity. *Global Environmental Change* 16:3, 293–303.
- Gough Ian, Meadowcroft James, Dryzek John, Gerhards Jürgen, Lengfeld Holger, Markandya Anil & Ortiz Ramo (2008) JESP symposium: Climate change and social policy. *Journal of European Social Policy* 18:4, 325–344.
- Gouverneur Judith & Netzer Nina (2014) Take the Wheel and Steer! Trade Unions and the Just Transition. Teoksessa Tom Prugh & Michael Renner (toim.) *State of the World 2014: Governing for Sustainability*. Washington DC: Island Press, 228–240.
- Gratton Lynda (2011) *The Shift: The Future of Work is Already Here*. London: HarperCollins.
- Gunderson Lance & Holling Crawford (toim.) (2002) *Panarchy: understanding transformations in human and natural systems*. Washington DC: Island Press.
- Haaparanta Leila & Nüniluoto Ilkka (1986) *Jobdatus tieteelliseen ajatteluun*. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 3/1986. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Haberl Helmut, Fischer-Kowalski Marina, Krausmann Fridolin, Martínez-Alier Joan & Winiwarter Verena (2011) A Socio-metabolic Transition towards Sustainability? Challenges for Another Great Transformation. *Sustainable Development* 19, 1–14.
- Hahnel Robin (2012) *Kilpailusta yhteistyöhön. Kohti oikeudenmukaista talousjärjestelmää*. Helsinki: Like Kustannus.

- Haila Yrjö & Levins Richard (1992) *Ekologian ulottuvuudet*. Tampere: Vastapaino.
- Haila Yrjö & Lähde Ville (2003) Luonnon poliittisuus: Mikä on uutta? Teoksessa Yrjö Haila & Ville Lähde (toim.) *Luonnon politiikka*. Tampere: Vastapaino, 7–36.
- Handmer John & Dovers Stephen (1996) A Typology of Resilience: Rethinking Institutions for Sustainable Development. *Industrial & Environmental Crisis Quarterly* 9:4, 482–511.
- Hansen James, Kharecha Pushker, Sato Makiko, Masson-Delmotte Valerie, Ackerman Frank, Beerling David, Hoegh-Guldberg Ove, Hsu Shi-Ling, Parmesan Camille, Rockström Johan, Rohling Eelco, Sachs Jeffrey, Smits Pete, Steffen Konrad, Van Susteren Lise, von Schuckmann Karina & Zachos James (2013) Assessing ”Dangerous Climate Change”: Required Reduction of Carbon Emissions to Protect Young People, Future Generations and Nature. *PLOS ONE* 8:12, 1–26.
- Hanski Ilkka (2009) Sukupuuton partaalla. *Natura* 3/2009, 38–43.
- Harte John (2007) Human polulation as a dynamic factor in environmental degradation. *Population and Environment* 28:4–5, 223–236.
- Hatt Ken (2013) Social Attractors: A Proposal to Enhance ”Resilience Thinking” about the Social. *Society & Natural Resources* 26:1, 30–43.
- Hayden Anders (1999) *Sharing the Work, Sparing the Planet. Work time, Consumption, and Ecology*. London: Zed Books.
- Hayden Anders & Shandra John (2009) Hours of work and the ecological footprint of nations: an exploratory analysis. *Local Environment* 14:6, 575–600.
- Heinberg Richard (2014) *The Anthropocene: It’s Not All About Us*. Post Carbon Institute 9.5.2014. <http://www.postcarbon.org/article/2219574-the-anthropocene-it-s-not-all-about> (luettu 17.11.2015)
- Helne Tuula, Julkunen Raija, Kajanoja Jouko, Laitinen-Kuikka Sini, Silvasti Tiina & Simpuura Jussi (2003) *Sosiaalinen politiikka*. Helsinki: WSOY.
- Helne Tuula, Hirvilammi Tuuli & Laatu Markku (2012) *Sosiaalipolitiikka rajallisella maapallolla*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Helne Tuula & Silvasti Tiina (toim.) (2012) *Yhteyksien kirja. Etappeja ekososiaalisen hyvinvoinnin polulla*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Helne Tuula & Hirvilammi Tuuli (2015) Wellbeing and Sustainability: A Relational Approach. *Sustainable Development* 23, 167–175.
- Hildebrandt Echart, Lorentzen Berge & Schmidt Eberhard (toim.) (2001) *Towards a Sustainable Worklife*. Berlin: Edition Sigma.
- Hirsjärvi Sirkka & Hurme Helena (2001) *Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirvilammi Tuuli (2015) *Kestävän hyvinvoinnin jäljillä. Ekologisten kysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen*. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 136.
- Hirvilammi Tuuli, Laakso Senja & Lettenmeier Michael (2014) *Kohtuuden rajat? Yksin asuvien perusturvan saajien elintaso ja materiaalityöjälki*. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 132.
- Hoffrén Jukka (2002) Suomella varaa parantaa ekotehokkuutta. *Tietoaika* 2, 10–13.
- Hoffrén Jukka & Apajalahti Eeva-Lotta (2008) Emergent eco-efficiency paradigm in corporate environment management. *Sustainable Development* 17:4, 233–243.
- Holling Crawford (1973) Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecological Systems* 4, 1–23.
- Holling Crawford (2001) Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems. *Ecosystems* 4, 390–405.

- Homer-Dixon Thomas (2006) *The Upside of Down. Catastrophe, Creativity, and the Renewal of Civilization*. Washington: Island Press.
- Honkasalo Antero (2004) *Työ ja ekotehokkuus*. Helsinki: Suomen ympäristökeskus.
- Honkasalo Antero (2012) *Vibreä talous ja vibreät työt: eko-innovaatiot ja työperäiset riskitekijät*. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Hooper David, Adair Carol, Cardinale Bradley, Byrnes Jarrett, Hungate Bruce, Matulich Kristin, Gonzalez Andrew, Duffy Emmett, Gamfeldt Lars & O'Connor Mary (2012) A global synthesis reveals biodiversity loss as a major driver of ecosystem change. *Nature* 486:7401, 105–108.
- Hopkins Rob (2008) *The Transition Handbook. From Oil Dependency to Local Resilience*. Totnes: Green Books.
- Hopkins Rob (2013) *The Power of Just Doing Stuff – How local action can change the world*. Cambridge: UIT Cambridge.
- Hornborg Alf (2009) Zero-Sum World: Challenges in Conceptualizing Environmental Load Displacement and Ecologically Unequal Exchange in the World-System. *International Journal of Comparative Sociology* 50:3–4, 237–262.
- Hueting Roefie (2010) Why environmental sustainability can most probably not be attained with growing production. *Journal of Cleaner Production* 18:6, 525–530.
- Huppes Gjalt & Ishikawa Masanobu (2005) Why Eco-Efficiency? *Journal of Industrial Ecology* 9:4, 2–5.
- Huttunen Anna (2012) *Kohti kestävämpää työn arkea? Tapaustutkimus erään kunnan sosiaalipalvelujen työyhteisöstä*. Pro Gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta.
- Hvid Helge & Lund Henrik (2002) Sustainable Work. Concepts and Elements of Practice. *The Journal of Transdisciplinary Environmental Studies* 1:2, 1–20.
- Hämäläinen Timo (2013) *Kohti kestävää hyvinvointia. Uuden sosioekonomisen yhteiskuntamallin rakennuspuuita*. Helsinki: Sitra.
- Hämäläinen Timo & Heiskala Risto (2004) *Sosiaaliset innovaatiot ja yhteiskunnan uusiutumiskyky*. Helsinki: Edita.
- IPCC (2014) *Climate Change 2014 Synthesis Report Summary for Policymakers. Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf (luettu 17.11.2015).
- Jackson Tim (2009) *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. London: Earthscan.
- Jakonen Mikko & Silvasti Tiina (toim.) (2015) *Talouden Uudet Muodot*. Helsinki: Into.
- Janssen Marco (2007) An update on the scholarly networks on resilience, vulnerability, and adaptation within the human dimensions of global environmental change. *Ecology and Society* 12:2, 9.
- Johnstone Sarah & Mazo Jeffrey (2011) Global Warming and the Arab Spring. *Survival: Global Politics and Strategy* 53:2, 11–17.
- Jones Van (2008) *The Green Collar Economy. How One Solution Can fix Our Two Biggest Problems*. New York: HarperOne.
- Joughin Ian, Smith Benjamin & Medley Brooke (2014) Marine Ice Sheet Collapse Potentially Under Way for the Thwaites Glacier Basin, West Antarctica. *Science* 344:6185, 735–738.
- Joutsenvirta Maria, Halme Minna, Jalas Mikko & Mäkinen Jukka (2011) Johdanto. Teoksessa Maria Joutsenvirta, Minna Halme, Mikko Jalas & Jukka Mäkinen (toim.) *Vasstuullinen liiketoiminta kansainvälisessä maailmassa*. Helsinki: Gaudemus, 9–28.

- Julkunen Raija (2008) *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Tampere: Vastapaino.
- Juntunen Tapio (2013) *Kohiti varautumisen ja selviytymisen kulttuuria? Kriittisiä näkökulmia resilienssiin*. SPEK puheenvuoroja 2. Helsinki: Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö SPEK.
- Jütersonke Oliver & Kartas Moncef (2012) *Resilience: Conceptual Reflections*. Geneva: The Graduate Institute, Centre on Conflict, Development and Peacebuilding, Geneva Peace-building Platform.
- Järvelä Marja (2006) Akateeminen sosiaalipolitiikka ja kestävä kehitys. *Janus* 14(3), 328–332.
- Järvelä Marja, Kröger Teppo & Silvasti Tiina (2013) Yhteiskuntapolitiikan peruskysymyksiä. Teoksessa Olli-Pekka Moisio, Pekka Korhonen & Terhi-Anna Wilska (toim.) *Yhteiskuntatieteiden ovella*. Jyväskylä: SoPhi, 262–292.
- Järvensivu Anu (2014) *Tekeeko työsi hyvää vai pahaa muille ihmisille?* Kolumni. Helsingin Sanomat 19.5.2014.
- Järvensivu Anu & Alasoini Tuomo (2012) Mitä työelämän muutoksen tulevaisuussuuntautunut tutkimus voisi olla? *Työpoliittinen Aikakauskirja* 3/2012, 31–43.
- Järvensivu Timo, Järvensivu Paavo, Schmidt Tiina & Palmu Petri (2012) Työ ekologisesti ja sosiaalisesti kestävässä tulevaisuudessa. Teoksessa Tuula Helne & Tiina Silvasti (toim.) *Yhteyksien kirja. Etappeja ekososiaalisen hyvinvoinnin polulla*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 104–112.
- Kallio Tomi (2006) Teoreettinen tutkimus ja liiketaloustieteet. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 4/2006, 510–538.
- Karjalainen Asko (2001) *Tentin teoria*. Oulu: Oulun yliopistopaino.
- Kaskisaari Marja (2004) Yhteiskuntakriittinen näkökulma työuupumustutkimukseen. *Työelämän tutkimus* 2:1, 99–109.
- Kasser Tim (2009) Psychological need satisfaction, personal well-being, and ecological sustainability. *Ecopsychology* 1:4, 175–180.
- Kasser Tim & Brown Kirk (2003) On Time, Happiness, and Ecological Footprints. Teoksessa John de Graaf (toim.) *Take Back your Time: Fighting Overwork and Time Poverty in America*. San Francisco CA: Berrett-Koehler, 107–112.
- Kasvio Antti (2012) Kestävä työ: Ideasta käytännön ohjenuoraksi. *Työpoliittinen aikakauskirja* 1/2012, 33–43.
- Kasvio Antti (2014) *Kestävä työ ja hyvä elämä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kasvio Antti, Räikkönen Timo & Huttunen Anna (2013) *Kestävän työn kehittäminen Suomessa uudenlaisten resurssi- ja ympäristöongelmien aikakaudella. Yhteenvedo Työsuojelurahaston tukemana Työterveyslaitoksella 2010–2013 toteutetun tutkimushankkeen tuloksista*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Keck Markus & Sakdapolrak Patric (2013) What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde* 67:1, 5–18.
- Kelley Colin, Mohtadi Shahrzad, Cane Mark, Seager Richard & Kusnir Yochanan (2015) Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *PNAS Early Edition*, March 2, 2015, 1–6.
- Kern Florian & Howlett Michael (2009) Implementing transition management as policy reforms: a case study of the Dutch energy sector. *Policy Sciences* 42:3, 391–408.
- Kets de Vries Manfred (2014) *Doing Nothing and Nothing to Do: The Hidden Value of Empty Time and Boredom*. INSEAD Working Paper No. 2014/37/EFE. <http://ssrn.com/abstract=2432964> (luettu 17.11.2015)

- Klein Naomi (2014) *This Changes Everything, Capitalism vs. The Climate*. New York: Simon & Schuster.
- Koistinen Pertti (1999) *Työpolitiikan perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Koistinen Pertti (2014) *Työ, työvoima & politiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Kolbert Elizabeth (2014) *The Sixth Extinction: An Unnatural History*. New York: Henry Holt and Company.
- Korhonen Jouni & Seager Thomas (2008) Beyond Eco-Efficiency: a Resilience Perspective. *Business Strategy and the Environment* 17:7, 411–419.
- Lahti Leena (2000) Ympäristökasvatuksen sekä ympäristö- ja luonnontiedon merkityseroista. Teoksessa Jorma Enkenberg, Pertti Väisänen & Erkki Savolainen (toim.) *Opettajatiedon kipinöitä. Kirjoituksia pedagogiikasta*. Joensuu: Joensuun yliopisto, Savonlinnan opettajankoulutuslaitos, 205–220.
- Lahti Vesa-Matti & Selosmaa Jenni (2013) *Kaikki jakoon! Kobi uutta yhteisöllistä taloutta*. Helsinki: Atena.
- Lampinen Osmo (2002) Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen asema. *Tiedepolitiikka* 27:2, 15–21.
- Latouche Serge (2010) *Jäähyväiset Kasvulle*. Helsinki: Like Kustannus.
- Lawlor Eilis, Kersley Helen & Steed Susan (2009) *A bit rich. Calculating the real value to society of different professions*. London: New Economics Foundation.
- Lebel Louis, Anderies John, Campbell Bruce, Folke Carl, Hatfield-Dodds Steve, Hughes Terry & Wilson James (2006) Governance and the Capacity to Manage Resilience in Regional Social-Ecological Systems. *Ecology and Society* 11:1, 19.
- Ledogar Robert & Fleming John (2008) Social Capital and Resilience: A Review of Concepts and Selected Literature Relevant to Aboriginal Youth Resilience. *Pimatisiwin: A Journal of Aboriginal and Indigenous Community Health*, 6:2, 25–46.
- Lenton Timothy, Held Hermann, Kriegler Elmar, Hall Jim, Lucht Wolfgang, Rahmstorf Stefan & Schellnhuber Hans Joachim (2008) Tipping elements in the Earth's climate system. *PNAS* 105:6, 1786–1793.
- Lewis Michael & Conaty Pat (2012) *The Resilience Imperative: Cooperative transitions to a steady-state economy*. Gabriola, BC: New Society Publishers.
- Lewis Simon (2012) We must set planetary boundaries wisely. *Nature* 485:7399, 417.
- Lewis Simon & Maslin Mark (2015) Defining the Anthropocene. *Nature* 519:7542, 171–180.
- Lomborg Bjørn (toim.) (2013) *How to Spend \$75 Billion to Make the World a Better Place*. Copenhagen: Copenhagen Consensus Center.
- Loorbach Derk (2010) Transition Management for Sustainable Development: A Prescriptive, Complexity-Based Governance Framework. *Governance* 23:1, 161–183.
- Lähde Ville (2013) *Niukkuuden maailmassa*. Tampere: niin & näin.
- Lynas Mark (2011) *The God Species. How the Planet Can Survive the Age of Humans*. London: Fourth Estate.
- Maguire Brigit & Hagan Patric (2007) Disasters and communities; understanding social resilience. *The Australian Journal of Emergency Management* 22:2, 16–20.
- Manyena Siambabala (2006) The concept of resilience revisited. *Disasters* 30:4, 434–450.
- Marschke Melissa & Berkes Fikret (2006) Exploring strategies that build livelihood resilience: a case from Cambodia. *Ecology and Society* 11:1, 42.
- Marshall Graham (2008) Nesting, subsidiarity, and community-based environmental governance beyond the local level. *International Journal of the Commons* 2:1, 75–97.

- Marshall Nadine, Park Sarah, Adger Neil, Katrina Brown & Howden Mark (2012) Transformational capacity and the influence of place and identity. *Environmental Research Letters* 7:3, 034022.
- Martin-Breen Patrick & Anderies John (2011) *Resilience: a literature review*. New York: Rockefeller Foundation.
- Massa Ilmo (1995) Epävarman yhteiskunnan ympäristöpolitiikka. Teoksessa Ilmo Massa & Ossi Rahkonen (toim.) *Riskiyhteiskunnan talous. Suomen talouden ekologinen modernisaatio*. Helsinki: Gaudeamus, 7–38.
- Massa Ilmo (2014) Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen kehitysnäkymiä. Teoksessa Ilmo Massa (toim.) *Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus, 246–251.
- Matthews John & Boltz Frederick (2012) The Shifting Boundaries of Sustainability Science: Are We Doomed Yet? *PLoS Biology* 10:6, 1–4.
- Mazur Laurie (2013) Selviytyminen vaarallisessa maailmassa. Teoksessa Linda Starke (toim.) *Maailman tila 2013: Onko liian myöhäistä?* Helsinki: Gaudeamus, 244–252.
- McKibben Bill (2010) *Eaarth. Making Life on a Tough New Planet*. New York: Times Book.
- McWilliams Abigail, Siegel Donald & Wright Patrick (2006) Corporate Social Responsibility: Strategic Implications. *Journal of Management Studies* 43:1, 1–18.
- MEA (2005) *Ecosystems and Human Well-Being. Our Human Planet: Summary for Decision Makers* (Millennium Ecosystem Assessment Series). Washington DC: Island Press.
- Monastersky Richard (2015) The human age. *Nature* 519:7542, 144–147.
- Moore Jennie & Rees William (2013) Elämää yhden maapallon rajoissa. Teoksessa Linda Starke (toim.) *Maailman tila 2013: Onko liian myöhäistä?* Helsinki: Gaudeamus, 55–65.
- Mora Camilo, Frazier Abby, Longman Ryan, Dacks Rachel, Walton Maya, Tong Eric, Sanchez Joseph, Kaiser Lauren, Stender Yuko, Anderson James, Amrosino Christine, Fernandez-Silva Iria, Giuseffi Louise & Giambelluca Thomas (2013) The projected timing of climate departure from recent variability. *Nature* 502:7470, 183–187.
- Motesharrei Safa, Rivas Jorge & Kalnay Eugenia (2014) Human and nature dynamics (HANDY): Modeling inequality and use of resources in the collapse or sustainability of societies. *Ecological Economics* 101, 90–102.
- Naess Arne (1995) The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary. Teoksessa George Sessions (toim.) *Deep Ecology for the 21st Century: Readings on the philosophy and practice of the new environmentalism*. Boston: Shambhala Publications, 151–155.
- Nieminen Mika, Valovirta Ville & Pelkonen Antti (2011) *Systeemiset innovaatiot ja sosiotekninen muutos. Kirjallisuuskatsaus*. VTT Tiedotteita 2593. Espoo: Valtion teknillinen tutkimuskeskus.
- NOAA (2015) *Greenhouse gas benchmark reached. Global carbon dioxide concentrations surpass 400 parts per million for the first month since measurements began*. <http://research.noaa.gov/News/NewsArchive/LatestNews/TabId/684/ArtMID/1768/ArticleID/11153/> (luettu 17.11.2015)
- Norris Fran, Stevens Susan, Pfefferbaum Betty, Wyche Karen & Pfefferbaum Rose (2008) Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology* 41:1-2, 127–150.
- Nygren Nina (2013) *Liito-oravan suojelun poliittinen prosessi ja suunnitteluvara Tampereen kaupunkiseudulla*. Acta Universitatis Tamperensis: 1859. Tampere: Tampere University Press.

- O'Brien Karen (2006) Are we missing the point? Global environmental change as an issue of human security. *Global Environmental Change* 16:1, 1–3.
- O'Brien Karen (2012) Global environmental change II: From adaptation to deliberate transformation. *Progress in Human Geography* 36:5, 667–676.
- O'Brien Karen, Hayward Bronwyn & Berkes Fikret (2009) Rethinking social contracts: building resilience in a changing climate. *Ecology & Society* 14:2, 12.
- Ojanen Tapio (2008) *Kohti kestäviä strategioita*. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Olsson Lennart, Jerneck Anne, Thoren Henrik, Persson Johannes & O'Byrne David (2015) Why resilience is unappealing to social science: Theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience. *Science Advances* 4:1, e1400217.
- Ophuls William (2012) *Immoderate Greatness: Why Civilizations Fail*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Oreskes Naomi & Conway Erik (2011) *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury Press.
- Orr David (2007) Optimism and Hope in a Hotter Time. *Conservation Biology* 21:6, 1392–1395.
- Oxford Martin Commission for Future Generations (2013) *Now For the Long Term*. Oxford: Oxford University. <http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/commission> (luettu 17.11.2015)
- Parry Martin, Lowe Jason & Hanson Clair (2009) Overshoot, adapt and recover. *Nature* 458:7242, 1102–1103.
- Parsons Talcott (1952) *The Social System*. London: Tavistock.
- Pearce David, Markandya Anil & Barbier Edward (1989) *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan.
- Pelttari Hannu (2014) *Resilienssiä etsimässä*. Blogikirjoitus, Huoltovarmuuskeskus, 7.1.2014. <http://blogi.huoltovarmuus.fi/resilienssia-etsimassa/> (luettu 17.11.2015)
- Peng Tieng, Lemay Lionel & Hansen Jon (2012) *Resilience is the new Sustainability*. <http://www.sustainableconcrete.org/sites/default/files/LemayArticle.pdf> (luettu 17.11.2015)
- Pereira Henrique, Ferrier S., Walters M., Geller G.N., Jongman R.H.G., Scholes R.J., Bruford M.W., Brummitt N., Butchart S.H.M., Cardoso A.C., Coops N.C., Dulloo E., Faith D.P., Freyhof J., Gregory R.D., Heip C., Höft R., Hurtt G., Jetz W., Karp D., McGeoch M.A., Obura D., Onoda Y., Pettorelli N., Reyers B., Sayre R., Scharlemann J.P.W., Stuart S.N., Turak E., Walpole M. & Wegmann M. (2013) Essential Biodiversity Variables. *Science* 339:6117, 277–278.
- Perkiö Johanna & Suopanki Kaisu (toim.) (2012) *Perustulon aika*. Helsinki: Into Kustannus.
- Pirttilä Ilkka (2005) Mitä ja miten sosiologiassa tutkitaan? Teoksessa Pekka Kuusela (toim.) *Sosiologia. Muuttuvan maailman koordinaatit*. Kuopio: UNIpress, 21–62.
- Portes Alejandro (1998) Social Capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24:1, 1–24.
- Princen Thomas (2003) Principles for Sustainability: From Cooperation and Efficiency to Sufficiency. *Global Environmental Politics* 3:1, 33–50.
- Princen Thomas (2010) *Treading Softly: Paths to Ecological Order*. Cambridge: MIT Press.
- Prugh Tom & Renner Michael (toim.) (2014) *State of the World 2014: Governing for Sustainability*. Washington DC: Island Press.
- Putnam Robert (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Pöyhönen Eveliina, Hänninen Esko, Merenmies Jaana, Lilja Inka, Kostilainen Harri & Mankki Jussi (2010) *Sosiaaliset ja yhteiskunnalliset yritykset. Unden talouden edelläkävijöitä? Yhteinen yritys -hanke.* http://www.tem.fi/files/26291/YY-raportti_110210.pdf (luettu 17.11.2015)
- Ramus Catherine (2002) Encouraging innovative environmental actions: what companies and managers must do. *Journal of World Business* 37:2, 151–164.
- Rauschmayer Felix, Bauler Tom & Schöpke Niko (2015) Towards a thick understanding of sustainability transitions – Linking transition management, capabilities and social practices. *Ecological Economics* 109, 211–221.
- Raworth Kate (2012) *A Safe and Just Space for Humanity.* Oxfam Discussion Paper, February 2012. <http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/dp-a-safe-and-just-space-for-humanity-130212-en.pdf> (luettu 17.11.2015)
- Rees William (2010) Thinking ”resilience”. Teoksessa Richard Heinberg & Daniel Lerch (toim.) *The post-carbon reader.* Healdsburg, CA: Watershed Media, 25–40.
- Renner Michael (2015) The Seeds of Modern Threats. Teoksessa Lisa Mastny (toim.) *State of the World 2015: Confronting Hidden Threats to Sustainability.* Washington DC: Island Press, 3–21.
- Renner Michael, Sweeney Sean & Kubit Jill (2008) *Green Jobs: Towards Decent Work in a Sustainable, Low-Carbon World.* New York: UNEP/ILO/IOE/ITUC.
- Robards Martin, Schoon Michael, Meek Chanda & Engle Nathan (2011) The importance of social drivers in the resilient provision of ecosystem services. *Global Environmental Change* 21:2, 522–529.
- Robertson James (1983) *The Sane Alternative: a choice of futures.* London: Intermediate Technology.
- Robinson Kim (2013) Onko liian myöhäistä? Teoksessa Linda Starke (toim.) *Maailman tila 2013: Onko liian myöhäistä?* Helsinki: Gaudeamus, 253–258.
- Rockström Johan, Steffen Will, Noone Kevin, Persson Åsa, Chapin III F. Stuart, Lambin Eric, Lenton Timothy, Scheffner Marten, Folke Carl, Schellnhuber Hans Joachim, Nykvist Björn, de Witt Cynthia, Hughes Terry, van der Leeuw Sander, Rodhe Henning, Sörlin Sverker, Snyder Peter, Costanza Robert, Svedin Uno, Falkenmark Malin, Karlberg Louise, Corell Robert, Fabry Victoria, Hansen James, Walker Brian, Liverman Diana, Richardson Katherine, Crutzen Paul & Foley Jonathan (2009) A safe operating space for humanity. *Nature* 461:7263, 472–475.
- Roszak Theodore (1979) *Person/Planet. The Creative Disintegration of Industrial Society.* London: Victor Gollancz.
- Rubin Anita (2003) Tulevaisuudentutkimuksen käsitteitä. Teoksessa Matti Kamppinen, Osmo Kuusi & Sari Söderlund (toim.) *Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellukset.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 887–906.
- Räikkönen Timo (2007) *Työn tulevaisuus yhteiskunnallisessa muutoksessa. Kirjallisuuskatsaus.* Helsinki: Työterveyslaitos.
- Räikkönen Timo (2008) *Työelämä murtuvan aallon harjalla. Mitä on tapahtumassa työhyvinvoinnin edellytyksille?* Työympäristötutkimuksen raporttisarja 30. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Räikkönen Timo (2011) The Greening of Work: How Green is Green Enough? *Nordic Journal of Working Life Studies* 1:1, 117–133.
- Räikkönen Timo (2013a) Kestävä työn tulevaisuus resilienssiajattelua hyödyntämällä? Teohokkuusajattelusta selviytymiskyvyn vahvistamiseen. *Futura 1/2013*, 34–45.
- Räikkönen Timo (2013b) Askelmerkkejä ekologisesti kestäväan työn tulevaisuuteen. *Työelämän tutkimus* 11:2, 99–112.

- Räikkönen Timo (2014) Sustainability as an emerging employment-policy issue? Perspectives from Finland. *Sustainability: Science, Practice, & Policy* 10:2, 1–10.
- Räikkönen Timo & Repo Olli (2012) *Maataloudessa tarvitaan kumppanuutta*. Vieraskynä. Helsingin Sanomat 18.10.2012.
- Räikkönen Timo & Rouhiainen Veikko (2003) *Riskienhallinnan muutosvoimat. Kirjallisuuskatsaus*. VTT Tiedotteita – Research notes 2208. Espoo: Valtion teknillinen tutkimuskeskus.
- Saari Juho (2010) Hyvinvointivaltio 2010-luvulle. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Tulevaisuuden voittajat. Hyvinvointivaltion mahdollisuudet Suomessa*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 5/2010. Helsinki: Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta, 85–138.
- Saaritsa Sakari (2002) Riskiä suojaavat verkostot. Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.) *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Turku: Kirja-Aurora, 195–232.
- Schendler Auden (2009) *Getting Green Done: Hard Truths from the Front Lines of the Sustainability Revolution*. New York: PublicAffairs.
- Schor Juliet (2010a) *Plenitude. The New Economics of True Wealth*. New York: The Penguin Press.
- Schor Juliet (2010b) Sustainable Work Schedules for All. Teoksessa Erik Assadourian, Linda Starke & Lisa Mastny (toim.) *State of the World: Transforming Cultures, from Consumerism to Sustainability*. New York: W. W. Norton, 91–95.
- Scoones Ian (1999) New Ecology and the Social Sciences: What Prospects for a Fruitful Engagement? *Annual Review of Anthropology* 28, 479–507.
- Seyfang Gill (2009) *Low-carbon currencies: The potential of time banking and local money systems for community carbon-reduction*. CSERGE working paper EDM, No. 09-04, University of East Anglia.
- Simms Andrew & Conisbee Molly (2012) *National Gardening Leave Why Britain would be better off if we all spent less time at the office*. London: New Economics Foundation.
- Simpura Jussi (2012) *Moninaiset kestävydet ja työ*. Työelämän tutkimuspäivät 8.11.2012. <http://www15.uta.fi/tyoelamantutkimuspaiivat/arkisto/WRD2012/pdf/2012/Diat/DiatSimpura08112012MoninaisetKestavydetjaTyo.pdf> (luettu 17.11.2015)
- Skidelsky Robert & Skidelsky Edward (2012) *How Much is Enough? Money and the Good Life*. London: Allen Lane.
- Smit Barry & Wandel Johanna (2006) Adaptation, adaptive capacity and vulnerability. *Global Environmental Change* 16:3, 282–292.
- Smith Adrian & Striling Andy (2010) The Politics of Social-ecological Resilience and Sustainable Socio-technical Transition. *Ecology and Society* 15:1, 11.
- Standing Guy (2009) *Work after Globalization: Building Occupational Citizenship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Steed Susan & Bindewald Leander (2015) *Money with a purpose. Community currencies achieving social, environmental and economic impact*. London: New Economics Foundation.
- Steffen Will, Richardson Katherine, Rockström Johan, Cornell Sarah, Fetzer Ingo, Bennett Elena, Biggs, Carpenter Stephen, de Vries Wim, de Wit Cynthia, Folke Carl, Gerten Dieter, Heinke Jens, Mace Georgina, Persson Linn, Ramanathan Veerabhadran, Meyers & Sörlin Sverker (2015) Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science* 347:6223, 736–746.
- Steffen Will, Crutzen Paul & McNeill John (2007) The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature? *Ambio* 36:8, 614–621.
- Suikkanen Asko & Linnakangas Ritva (1998) *Uusi työmarkkinajärjestys?* Helsinki: Sitra.

- Swedberg Richard (2012) Theorizing in sociology and social science: turning to the context of discovery. *Theory and Society* 41, 1–40.
- Sørensen Bjørg & Wathne Christin (2007) Bærekraftigt arbejdsliv. Arbejdslivsutvikling i Norden. *TemaNord 2007:530*. København: Nordisk Ministerråd.
- Taleb Nassim (2012) *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. New York: Random House.
- Telma (2012) *Vastuullisuus on vaativaa*. Työelämän kehittämisen erikoislehti Telma 3/2012.
- Trades Union Congress (2008) *A Green and Fair Future: For a Just Transition to a Low Carbon Economy*. London: Touchstone.
- Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli (2002) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Turner Matthew (2014) Political ecology I: An alliance with resilience? *Progress in Human Geography* 38:4, 616–623.
- Ulvila Marko & Pasanen Jarna (2010) *Vibreä usjako. Fossiilikapitalismista vapauteen*. Helsinki: LIKE.
- UNEP (2011a) *Green Economy Report: How two per cent of global GDP can trigger green growth and fight poverty*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNEP (2011b) *Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNEP (2013) *UNEP Year Book 2013: Emerging issues in our global environment*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- Urry John (2013) *Ilmastonmuutos ja yhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Venkula Jaana (2005) *Epävarmuudesta ja varmuudesta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Vihervaara Petteri & Toivonen Heikki (2013) *Lämonnsuojelu edellyttää ekosysteemien tuntemista*. Turun Sanomat 27.5.2013.
- VNK (2011) *Avoim, oikeudenmukainen ja rohkea suomi*. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma, 22.6.2014. <http://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitusohjelmat> (luettu 17.11.2015)
- VNK (2013) *Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko: Kestävällä kasvulla hyvinvointia*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 18/2013. <http://vnk.fi/tulevaisuusselonteko> (luettu 17.11.2015)
- VNK (2014) *Suomi Unteen Nousuun: Kasvua ja työllisyyttä*. Pääministeri Alexander Stubbin hallituksen ohjelma, 24.6.2014. <http://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitusohjelmat> (luettu 17.11.2015)
- VNK (2015) *Ratkaisujen Suomi*. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma, 29.5.2015. <http://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitusohjelmat> (luettu 17.11.2015)
- Volkman Kristin (2011) Paikallisraha tulevaisuusmallina? *Futura* 1/11, 46–53.
- von Wright Georg (1996) Viimeisistä ajoista. Ajatusleikki. Teoksessa Jarmo Heinonen & Osmo Kuusi (toim.) *Ekologinen humanismi*. Helsinki: Otava, 47–75.
- Walker Brian & Salt David (2006) *Resilience Thinking. Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*. Washington DC: Island Press.
- WCED (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Weick Karl (1989) Theory Construction as Disciplined Imagination. *Academy of Management Review* 14:4, 516–531.

- Westley Frances, Olsson Per, Folke Carl, Homer-Dixon Thomas, Vredenburg Harrie, Loorbach Derk, Thompson John, Nilsson Måns, Lambin Eric, Sendzimir Jan, Bannerjee Banny, Galaz Victor & van der Leeuw Sander (2011) Tipping Toward Sustainability: Emerging Pathways of Transformation. *Ambio* 40:7, 762–780.
- Whetten David (1989) What Constitutes a Theoretical Contribution? *Academy of Management Review* 14:4, 490–495.
- Wiedmann Thomas, Schandl Heinz, Lenzen Manfred, Moran Daniel, Sangwon Suh, West James & Kanemoto Keiichiro (2013) The material footprint of nations. *PNAS* 112:20, 6271–6276.
- Wilkinson Richard & Pickett Kate (2009) *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London: Allen Lane.
- Williams Colin & Millington Andrew (2004) The diverse and contested meanings of sustainable development. *Geographical Journal* 170:2, 99–104.
- Williams Mark, Zalasiewicz Jan, Haff PK, Schwägerl Christian, Barnosky Anthony & Ellis Erle (2015) The Anthropocene biosphere. *The Anthropocene Review* 2:3, 196–219.
- Wilson Geoff (2012) *Community Resilience and Environmental Transitions*. London: Routledge.
- WMO (2011) *Scientific Assessment of Ozone Depletion: 2010. Global Ozone Research and Monitoring Project—Report No. 52*. Geneva: World Meteorological Organization.
- World Bank (2012) *Turn Down the Heat: Why a 4°C Warmer World Must Be Avoided. A Report for the World Bank by the Potsdam Institute for Climate Impact Research and Climate Analytics*. Washington DC: The World Bank Group.
- Worm Boris, Barbier Edward, Beaumont Nicola, Duffy Emmett, Folke Carl, Halpern Benjamin, Jackson Jeremy, Lotze Heike, Micheli Fiorenza, Palumbi Stephen, Sala Enric, Selkoe Kimberley, Stachowicz John & Watson Reg (2006) Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services. *Science* 314:5800, 787–790.
- Zalasiewicz Jan, Williams Mark, Haywood Alan & Ellis Michael (2011) The Anthropocene: a new epoch of geological time? *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 369:1938, 835–841.
- Zolli Andrew (2012) *Learning to Bounce Back*. The New York Times 2.11.2012. <http://www.nytimes.com/2012/11/03/opinion/forget-sustainability-its-about-resilience.html> (luettu 17.11.2015)
- Zolli Andrew & Healy Ann Marie (2012) *Resilience. Why things bounce back*. New York: Free Press.

The Greening of Work: How Green Is Green Enough?

■ **Timo Räikkönen**

Researcher, Finnish Institute of Occupational Health, Finland

ABSTRACT

Today's constantly deepening environmental problems have brought about the need to remold current work cultures along the lines of green thinking. However, profound differences still prevail between the different strands of green thought and practice with regard to the greening of work. The main purpose of this paper is to look in more detail at the arguments and implications of two differing positions, namely 'environmentalism' and 'ecologism'. The ideas of corporate social responsibility, green jobs, and downshifting are chosen as objects for closer scrutiny. A critical examination of these contemporary discourses leads to the conclusion that at least so far, they all remain within the confines of environmentalism: no radical changes are presupposed in the current ways of working or in our relationship with the non-human world. Viewed from the perspective of ecologism, the studied greening efforts remain too reformist and anthropocentric to be capable of making work truly 'green'.

KEY WORDS

corporate social responsibility / downshifting / ecologism / environmentalism / greening of work / green jobs

Introduction

The steady deterioration of environmental conditions and the depletion of natural resources have provided a marked impetus to begin transforming work along the lines of green thinking. In recent years, these different environmental strategies have included, for example, organizational changes (e.g. Docherty et al. 2009; Isles 2008; Ramus 2002; Senge et al. 2008; Zadek 2001), worker mobilization (Mayer 2008; Silverman 2006; UNEP 2007), green job programs (e.g. Jones 2008; Renner et al. 2008), and work-time reduction programs (e.g. Coote et al. 2010; Hayden 2000; Schor 2010). Three main subject areas are now to be considered when discussing the greening of work. The first is the greening of existing jobs (e.g. championing green initiatives at the workplace; providing opportunities for employees to participate in environmental work within companies). The second is the creation of new 'green-collar' jobs through environmental protection. The third is the extension of informal and subsistence work at the expense of formal wage labor by introducing, for example, more flexible work practices and employment time reduction policies. The underlying idea with this last approach is to provide the time needed for people to participate in the building of a more sustainable society and in the creation of new opportunities for simple living (e.g. Andrews and Urbanska 2010; Hayden 1999).

As planetary boundaries – i.e. the natural limits to humanity's use of the planet – are closing in (e.g. Butchart et al. 2010; Monastersky 2009; Rockström et al. 2009), the necessity for the 'ecologization' of current work cultures becomes increasingly evident

(Littig and Grießler 2005). However, this immediately begs the question: How green is green enough when it comes to the greening of work? We cannot seriously explore this question without a general framework within which the ‘greenness’ of these various greening efforts can be established with more clarity and detail. The main purpose of this paper is to present such a framework, and to demonstrate its use in practice.

The approach used in this paper is in many ways similar to that used by Kilbourne (1995), but applied in a different setting. Kilbourne (*ibid.*) set out to clarify the nature of green advertising with the purpose of demonstrating that the concept is far more complex than is normally suggested. As a result, he was able to bring into the advertising literature a ‘clearer delineation of what an ecological perspective entails and how it is qualitatively different from an environmental perspective’ (*ibid.*, p. 7; see also Dobson 2000). In a similar vein, and based on relevant debates in environmental philosophy/politics, sociology and organizational management, this paper sets out first to explore (on a conceptual level) the differences between these two types of green (i.e. environmentalism and ecologism) and how they relate to the greening of work. In the second part of the paper, this two-fold distinction will be used in practice to assess the green character of three prominent approaches to greening the work, namely corporate social responsibility, green jobs and downshifting.

It should be noted that the focus of this paper is on the wealthier industrialized countries and their institutions of work. The topic is especially relevant for the Nordic countries which have traditionally paid a great deal of attention to both the promotion of sustainable development and to the modernization of their working life institutions. However, at the same time, these countries still substantially exceed their environmental space (in the list of countries of over a million people with the largest ecological footprint, the Nordic countries, for example, all rank in the top 20) (WWF 2010). It is also known that these same countries will face the burden of cutting their greenhouse gas emissions by up to 95 percent by 2050 in order to avoid dangerous climate change (e.g. Hare 2009). For all wealthy industrialized countries, the need for wholesale economic restructuring is rapidly becoming more acute (e.g. Barbier 2009; Brown 2008; Friedman 2008). Thus current work practices must be also adjusted to meet the requirements of a general ‘sustainability agenda’ (e.g. Nielsen et al. 2010).

Two-fold approach to the greening of work

Before embarking on the main task of this paper, a brief excursion is in order to put the recent development in green thought into a historical perspective. The three major ecological preoccupations that have developed over the last four decades can be identified in the themes of participation, survival, and emancipation (Eckersley 1992).

Early environmental activism and debates on the ‘crisis of participation’ gained marked prominence in the 1960s along with the rise of the civil rights movement. No serious thought was given at the time to the notion that there may be ecological limits to growth that cannot be overcome by better planning and management (*ibid.*, p. 8). Public concern over environmental problems was therefore widely interpreted as being concerned with only participatory and distributional issues (i.e. who gets to exercise power over nature, and on whose behalf) (*ibid.*, p. 9). The ‘limits to growth’ debate of the 1970s had a significant impact on the rise of the survivalist perspective, which emphasized that

the environmental crisis was, in essence, about the very survival of humanity rather than a mere management problem (Goldsmith et al. 1972; Meadows et al. 1972). The third, emancipatory phase of ecopolitical inquiry, which has been developing since the early 1980s, has tried to form a creative synthesis of the themes of participation and survival by focusing on a more encompassing theme, that of ‘crisis of culture and character’ (Eckersley 1992, p. 29). In contrast to the rather pessimistic views of the survivalists, emancipatory theorists have regarded the environmental crisis as also offering an opportunity for cultural renewal and moral development, that is, an opportunity to re-evaluate our place within the larger ecosystem (Roszak 1979).

A rather wide variety of environmental positions is to be found within the now mainstream emancipatory tradition, ranging from environmentalism to ecologism with multiple positions in between, such as resource conservation, human welfare ecology, and preservationism (cf. Eckersley 1992). For practical and heuristic reasons (see section ‘The actual greenness of three contemporary approaches towards the greening of work’), this paper excludes these midrange positions within the emancipatory tradition and focuses only on the opposite ends of the continuum (environmentalism vs. ecologism).

In order to situate the environmentalist and ecologist positions properly within the emancipatory tradition, one needs to look more closely at these differing positions using two dimensions: the political and the positional (position of humans in nature) (cf. Kilbourne 1995). Within the political dimension, it is necessary to examine where these two positions lie in the reformist-radical continuum. As we see below, the environmentalist position considers reformist strategies sufficient for making work ‘green’, whereas the ecologist position argues for the need of a more paradigmatic change. The main question within the positional dimension revolves around the anthropocentric/ecocentric cleavage, that is, how these two positions perceive the role of humans vis-à-vis nature (cf. Eckersley 1992). This investigation will reveal that the proponents of environmentalism tend to see instrumental value in nature for purely human purposes, whereas the proponents of ecologism also value the non-human world for its own sake. The decision to focus solely on the opposite ends of the environmental continuum will also affect the nature of the literature used in the following analysis, that is, the selected literature will display scholarly relevance, with regard to two broad positions in particular: the ‘reformist anthropocentric’ and the ‘radical ecocentric’. This will effectively exclude midrange positions from consideration, such as those of social ecologists who support political radicalism but only within the confines of anthropocentrism (e.g. Bookchin 1980).

Environmentalism vs. Ecologism: political dimension

While in agreement that some form of transition towards more sustainable or green work practices is needed, environmentalist strategies for actually making this happen can exist in very different forms. Within the environmentalist position, the preferred mode of critique is that of reformism, which includes a strong belief in so-called ‘techno-fix’ options that operate within the framework of the *status quo* (Dobson 2000; Kilbourne 1995). Reformist strategies typically focus on reducing the throughput of energy and materials in the economic system by advocating the so-called efficiency revolution. Social imagination is thus concentrated within this position primarily on the revision of means (i.e. new technology and planning) rather than on the revision of goals (Sachs 1995, p. 439).

The ecologist position, on the other hand, questions the underlying assumptions of Western civilization and its values and argues for restructuring of global political and economic institutions along more ecological lines (Dobson 2000; Merchant 1992). To begin with, the proponents of this more radical ecology stance argue that the consumption of material goods by individuals in affluent industrial societies should be reduced if we are going to live within Earth's natural limits (Dobson 2000, p. 16). Secondly, they argue that the institution of a much lower level of economic activity, together with a much simpler and (materially) less affluent lifestyle could very well provide wider and more profound forms of fulfillment than that provided by the present consumer society (Baxter 1999, p. 197; see also Dobson 2000).

Within the context of work, the environmentalism position subscribes to the need to transcend the 'jobs versus environment' rhetoric towards the promotion of greener employment. The proponents of environmentalism thus view environmental protection as a welcomed opportunity for enhanced growth and job creation. Hence the notion of 'double dividend' is used to describe the situation in which environmental regulation stimulates investment and therefore employment within, for example, the emerging clean-technology industry (Crowley 1999). However, despite the willingness to move beyond making only superficial ecological improvements (i.e. from remedying ecological decline to actually greening industry), the proponents of environmentalism do not call into question the prevailing view of post-industrial society as a technological, affluent, service society (Crowley 1999; Kilbourne 1995). In contrast, the proponents of ecologism envisage a different kind of society. They strongly oppose, for example, the idea of a workless future, where automated production will enable people to concentrate most of their time on expanding services, greater leisure and (material) satisfaction (Dobson 2000). The idea of merely waiting for 'free handouts from the faceless world of technology' (Allaby and Bynyard 1980, p. 210) seems unattractive for the proponents of ecologism for a number of reasons, including the fact that this scenario fails to take account of the problems of sustainability on a finite planet. Another major point of critique against the workless future is that the proponents of ecologism consider work – but not necessarily in the form of paid employment – to be a necessity of the human condition, that is, something which uplifts the spirit, brings meaning to daily life, and even helps to create oneself (Roszak 1978; Porritt 1984; Dobson 2000).

As social concepts, environmentalism and ecologism also have differing views about the future of work organization. The proponents of environmentalism, as reformists, are inclined to support the dominant perspective on this issue, that is, that goods and services will be increasingly produced and delivered through employment (cf. Williams 2007). The proponents of ecologism, on the other hand, seek to expand this vision to include work beyond employment. From their perspective, formal employment has a tendency to promote open economies (cf. Williams 2007), whereas the development of informal work would be more in line with the overall desire for a more localized and self-reliant form of economic development (Dobson 2000). For the proponents of ecologism, the reasoning behind favoring more self-supporting and informal social and economic arrangements boils down to the notion that today's expanding economy has to constantly make up for the work it destroys (e.g. due to investments in labor-saving technology) by generating new jobs that are dependent on 'opening up massive new markets by stimulating wants and wasteful appetites' (Roszak 1978, p. 233). The works of people like Roszak (1978) and Taylor (1991) recognize the risks involved with these

kinds of employment opportunities in terms of loss of responsibility and personal engagement. Taylor (*ibid.*), for example, has attempted to demonstrate how our current society is prone to foster radical anthropocentrism, that is, how it makes us take an instrumental stance to all facets of our life and surroundings, to nature and to our social arrangements (pp. 58-59). It has thus been suggested that the prevailing attitude toward nature has been transformed 'from one of reverence and harmony to one of exploitation and domination' (Kilbourne 1995, p. 11). The proponents of environmentalism maintain the position that technological advancements and legislative action will suffice to safeguard the environment and our future in it, whereas the proponents of ecologism also argue for a more fundamental cultural change (i.e. a shift away from the dominant social paradigm and toward a more ecologically based world view) (Kilbourne 1995, p. 12). This anthropocentric/ecocentric cleavage that divides these two positions will be dealt with more closely below.

Environmentalism vs. Ecologism: positional dimension

Sharp political differences aside, the environmentalist position and the ecologist position both have their own philosophically consistent views of nature's value, and these views will put them at the opposite ends of the anthropocentric-ecocentric continuum. The proponents of environmentalism subscribe to the dominant social paradigm stemming from Enlightenment thinking, which assumes the supremacy of humans over non-human entities (Kilbourne 1995). The more radical green thinking adhered to by the proponents of ecologism, on the other hand, suggests that the non-human nature constitutes a source of independent value. This view can be dissected into two different strands: one is the idea that there is an intrinsic value to non-human nature, and the second is the notion that the human-centered (or anthropocentric) view of the world should be rejected (Bromley 2004, p. 99). The proponents of ecologism are thus convinced that a much more humble and humane approach of harmony with ecological processes is needed than that acknowledged by the more moderate, anthropocentrically minded environmentalists (e.g. O'Riordan 1981).

On the whole, the proponents of environmentalism tend to be more pragmatic than their ecocentric counterparts in their willingness to 'seek a balance among goods, environmental or otherwise, insofar as all goods are weighed on the scales of human interest' (Whiteside 2002, p. 10). The proponents of ecologism remain suspect that this kind of process of balancing values leaves environmental goods too vulnerable to continued exploitation, and that the only viable solution is to replace anthropocentrism with a more encompassing ecocentric ethic (*ibid.*, p. 10; see also Eckersley 1992). The notion of the need for this kind of sweeping ethical re-assessment has been strongly criticized by the moderate or 'enlightened' anthropocentrists, who hold that 'one does not need to appreciate or value the non-human in order to recognize that humans, in virtually everything they do, are dependent upon the natural world' (Wells and Lynch 2000, p. 35; see also Norton 1991, p. 226). The moderately anthropocentric environmentalist position thus argues for a more gradualist, or reformist strategy with the aim of heightening awareness that 'it serves no one's interest to (over-)exploit natural resources or treat other beings cruelly or inhumanely' (Hayward 1995, p. 62). Another point of critique against the pursuit of an ecocentric ethic is the fact that man's conscious actions are anthropocentric

by definition (Williams 1992). In other words, any ethic is a human construction, even if it is formulated with no hint of self-interest (Wells and Lynch 2000, p. 29). However, the proponents of ecologism are themselves willing to admit that the pursuit of an ecocentric environmental ethic will always be at least weakly anthropocentric (Dobson 2000, p. 55). Smith (1998) sums up this question well by stating: ‘The question, then, is not how we escape human valuation but whether it is possible to think of ways in which the value of natural things is not subordinate to the way they gratify the consumption patterns of human beings’ (p. 5).

What, then, are the implications of this anthropocentric/ecocentric debate with regard to the greening of work? One way to approach this question is to consider the challenge of cultivating environmental awareness and responsibility in today’s work society. To begin with, the latest discussions on the world of work show that the puritan work ethic is still very much alive (e.g. Donkin 2010). In addition to this, the concept of work has been rather successfully reified (at least within the advanced Western economies), which means that work is still mainly viewed as a ‘job’ that is done for an employer for pay. From the perspective of ecologism, ecocentric ethics could be seen as a counterforce to the dominance of such a work ethic that at the moment allows workers to effectively deny responsibility for what they do at work. In other words, if workers feel that they are already doing their part as productive members of society, there is no incentive for them to begin asking questions at a deeper level, such as ‘Is this job honest and useful?’ or ‘Is it a real contribution to the human and non-human need?’ (cf. Roszak 1978, p. 220). The proponents of environmentalism, on the other hand, would likely argue that there is no need to go as far as cultivating strictly ecocentric ethics in order to strengthen the role of environmental attitudes in everyday work and life. Instead, they would prefer a more moderate, anthropocentric solution to this challenge that is based on the belief that ‘if humans get clear enough about their own best interests, then they will realize that these coincide with the interests of the rest of nature’ (Hayward 1995, p. 63).

It can be concluded, then, that the politically radical and ecocentric nature of the ecologism position sets it clearly apart from the more mainstream environmentalism position. The proponents of ecologism are keen to push for a profound change in the dominant social paradigm and to question the notion of human supremacy over nature. The proponents of environmentalism, on the other hand, remain content with the current political, economic and social practices. These ‘anthropocentric environmentalists’ are also unlikely to argue for the intrinsic value of the non-human environment, or to be convinced of the need to readjust their anthropocentric view of the world in any significant way.

The actual greenness of three contemporary approaches towards the greening of work

Based on this discussion, we have now gained a better understanding of some of the major differences - both political and positional - between the environmentalist position and the ecologist position. Other well-established distinctions could also be used in a broadly similar way to describe these differing positions, such as ‘shallow green’ vs. ‘deep green’ (cf. Naess 1995), or ‘weak sustainability’ vs. ‘strong sustainability’ (cf. Pearce et al.

1989). However, for the remaining discussion about the ‘greenness’ of current developments in work life, Dobson’s (2000) well-known distinction between ‘environmentalism’ and ‘ecologism’ seems to be the most descriptive (i.e. both the political and the positional dimension are included here). As was mentioned at the beginning of the paper, Kilbourne (1995) has examined the relationship between ecology and advertising with an approach that is based on this particular distinction between environmentalism and ecologism. In fact, in order to clarify the nature of green advertising, he used five different types of green which were (from least to most political and human positional): environmentalism, conservationism, human welfare ecology, preservationism, and ecologism (Kilbourne 1995; see also Eckersley 1992). Even though Kilbourne’s classification highlights the fact that, in reality, there is a whole spectrum of positions between environmentalism and ecologism, it appears to be a somewhat too detailed approach to be used as a fully operational conceptual device (i.e. it is difficult to find real-life examples that fall clearly into just one of these categories). For practical and heuristic reasons, then, and to avoid some of the problems that can be expected with such a comprehensive level of detail, a two-fold distinction (environmentalism vs. ecologism) will be used below to examine the green character of three separate approaches, namely corporate social responsibility, green-collar jobs and downshifting. These particular approaches were chosen as prominent representatives of the three main subject areas that need to be considered when discussing the greening of work (i.e. the greening of existing jobs, the creation of new ‘green-collar’ jobs by environmental protection, and the extension of informal and subsistence work at the expense of formal wage labor). The purpose, however, is not to compare one approach against another, but rather to provide more insight into the ‘greenness’ of each of these greening efforts with the help of the created framework. As a result, instead of providing an exhaustive account of the three approaches under scrutiny, the focus will simply be on trying to place these approaches correctly within the proposed political and positional scales.

Corporate social responsibility

Corporate social responsibility (CSR) represents the first of three subject areas concerning the greening of work, that is, the greening of existing jobs. In short, CSR can be described as ‘a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business operations and in their interaction with their stakeholders on a voluntary basis’ (EC 2001, p. 6). What started as an effort by various charities and non-governmental organizations to push CSR higher up the corporate agenda has now evolved into a flourishing profession and an industry in its own right, with its physical manifestations such as education programs, business school chairs, professional organizations and journals (Crook 2005; Kallio 2006). The conceptions of CSR have been fundamentally impacted, for example, by the Brundtland Report of 1987 (Dobers and Springett 2010). As a core response of global business to the need to promote sustainable development, CSR thus rests on three well-known pillars: economic growth, ecological balance, and social progress (Clapp and Dauvergne 2005, p. 225). From an environmental perspective, CSR activities have particularly included the use of ‘environmentally friendly’ technologies, and pursuit of higher levels of environmental performance through recycling and pollution abatement (e.g. McWilliams et al. 2006).

Ehrenfeld (2008) has argued that business – as the most powerful global institution in terms of financial power, and as the largest employer – should be a key target for institutional change regarding sustainability (i.e. for making work more green). He also anticipates that if businesses begin to operate with a new set of sustainability beliefs and norms, their employees are likely to express and practice these new views in other life areas (ibid., p. 200). The adoption of well-crafted CSR programs could therefore be used, for their part, to transform some of the more outdated work-related practices and attitudes towards more sustainable ones as part of the overall ‘sustainability transition’.

What then, is the proper place for CSR within the two-fold distinction between environmentalism and ecologism? To begin with the political dimension, Jallow (2009) has interestingly demonstrated that radicalism and CSR are not necessarily exclusive concepts, but that in the present situation the reformists have ‘claimed’ the CSR debate and therefore disempowered those who would bring about more fundamental changes (p. 321). As Kallio (2006, p. 173) observes, the CSR discourse has, either explicitly or implicitly, silenced the most sensitive topics that could threaten its own legitimacy, such as continuous economic growth. In a similar vein, Valor (2005) has described how the discourse of CSR has largely been turned into PR exercises rather than endeavoring to rethink and reshape corporate internal management in any serious way. This kind of ‘managerial capture’ has led to a situation in which ‘social and environmental performances are not seen as an end in themselves but as a source of competitive advantage or a condition to be competitive’ (ibid., p. 199). Empirical evidence also suggests that even in companies that are positioned highly in terms of greenness, the principal motivation for going green has usually been stakeholder pressure, government legislation, and the opportunity to enhance the corporate image (Saha and Darnton 2005). Thus, CSR practices clearly appear to be more reformist than radical in nature (i.e. the emphasis is clearly on improving environmental performance rather than on pursuing more profound structural or attitudinal changes).

With regard to the positional dimension, there seems to be little or no discussion in the field of CSR of the possible need to shift the balance from anthropocentrism to ecocentrism. In other words, even though CSR practitioners and advocates are beginning to take a more active role in environmental protection, the ecocentric logic is still alien to the majority of them (Pina e Cunha et al. 2008). This becomes evident if we look, for example, at the apparent lack of progress on the research and practice of ‘ecocentric management’, a concept that was originally coined by Shrivastava already in the mid-1990s (Pina e Cunha et al. 2008; Shrivastava 1995). The proponents of the ecocentric management paradigm, in which organizations seek to establish more harmonious relationships between their natural and social environments, have so far failed to establish any stronghold in the field of CSR. At the present stage of development, CSR thus appears to be green only in the weakest sense (environmentalism).

Green-collar jobs

The second important subject area concerning the greening of work is the creation of new green jobs, or green-collar jobs, through environmental protection. In a landmark study on the impact of an emerging global ‘green economy’ in the world of work (Renner et al. 2008), green jobs were defined as ‘work in agricultural, manufacturing,

research and development (R&D), administrative, and service activities that contribute substantially to preserving or restoring environmental quality'. According to Jones (2008), today's green-collar workers are those who install solar panels, retrofit buildings to make them more efficient, refine waste oil into biodiesel, and construct transit lanes, etc. (p. 13). The transition to a sustainable, low-carbon economy will be a mixture of technological innovations, shifts in business and investment strategies, and a new set of policies that will involve businesses, workers, communities, and movements (Renner et al. 2008, p. 277). Trade unions in particular have been at the forefront of the discussions on green jobs creation with the aim of ensuring that job loss as a result of environmental transition is minimized, and that the inevitable shifts in employment patterns and skill profiles do not occur at the expense of decent work and decent terms and conditions (e.g. TUC 2008).

The mainstream green jobs discourse does not seem to fit easily within either the environmentalist or the ecologist position. The language used in the joint ILO/UNEP/ITUC/IOE report on green jobs (Renner et al. 2008), for example, reflects a rather ambiguous mindset on many key issues. On the one hand, the report discusses (in line with the ecologist position) the possible importance of work time reduction programs in order to share available work better, and the possibility that a sustainable economy might need a new economic theory that abandons the outdated assumption that quantitative growth is unconditionally desirable (Renner et al. 2008, p. 83).

On the other hand, the report seems to approach the greening of work mostly as a series of investments and technological innovations (i.e. promoting renewable energy sources and replacing inefficient machinery, equipment, buildings, and vehicles with more efficient models) (Renner et al. 2008, p. 83; see also Deitche 2010; Llewellyn et al. 2008). Thus, despite some concessions made towards the ecologist position, the ideas presented in the report are clearly more politically reformist than radically transformative. Another joint report on green jobs, prepared by the Center on Wisconsin Strategy, the Workforce Alliance, and the Apollo Alliance (White and Walsh 2008), draws broadly similar conclusions, while suggesting that the common aim of business leaders and trade unions is to save jobs and create new ones by focusing principally on investments in innovation, new technology and energy efficiency (see also Canadian Labor Congress 2000). In a similar vein, Jones, the author of the influential book 'The Green-Collar Economy' (2008), argues that at this stage, making 'maximum demands', such as directly challenging the paradigm of growth and consumption, would only create more resistance than support. Instead, he would prefer making only 'minimal demands', that is, to use more 'family friendly eco-populism' that can mobilize and unite large amounts of people who would otherwise be turned off by a more extreme set of demands (ibid., p. 93).

With regard to the human positional scale, we already saw that green jobs are defined as jobs that should contribute substantially to preserving or restoring environmental quality. Although this sounds promising from the perspective of the ecologist position, the green jobs discourse nevertheless appears to be rather closely tied to 'nature as resource' and management efficiency (e.g. Llewellyn et al. 2008; Renner et al. 2008; TUC 2008). However, there is at least one notable exception that explicitly states an intrinsic value motivation. Jones (2008) has argued that the transition towards an inclusive, green economy rests on three transformative principles: equal protection for all, equal opportunity for all, and reverence for all creation. From the perspective of the ecologist position, the third principle is especially interesting, because it states that

‘our commitment must be deeper than a desire merely to maximize the utility of other living beings and ecosystems for our own desires and pursuits’ (ibid., p. 75).

Overall, then, the green jobs discourse is able to transcend, at times, the environmentalist position on both the political and positional scale. However, it still fails to qualify as a member of the ecologist position. This is mainly because the ecological crisis is still approached within this discourse largely as a management problem (albeit a severe one) that can be solved within the dominant social paradigm, that is, without any major political, social or ‘metaphysical’ transformation.

Downshifting

The third subject area concerning the greening of work covers all the issues and phenomena that strive to strengthen the role of more self-supporting and informal social and economic arrangements at the expense of formal wage labor. Downshifting is one such phenomenon that has gained popularity in recent years – especially within the wealthy western world – as an alternative to today’s frenetic work and consumption-orientated lifestyle (Andrews and Urbanska 2010; Chhetri et al. 2009a). In short, downshifting is about working less, spending less, and doing things differently (e.g. Juniu 2000). Or, to be more precise, it can be understood as a ‘long term change in lifestyle other than planned retirement, which has been accompanied by the earning of less money’ (Chhetri et al. 2009b, p. 349). The concepts of ‘voluntary simplicity’, ‘sea change’ and ‘downshifting’ are often used interchangeably in the literature, and despite subtle differences, they all suggest a voluntary simplification of lifestyle in order to achieve an improvement in the quality of life (Chhetri et al. 2009b; see also Etzioni 1998). Available evidence also suggests that attitudes towards the environment may influence the decision to downshift (e.g. Leonard-Barton 1981; Shama and Wisenblit 1984; Iwata 1997).

To explain the different motivations underlying voluntary simplicity behaviors, Leonard-Barton (1981), for example, has come up with a typology consisting of three types of individuals, namely ‘conservers’, ‘crusaders’, and ‘conformists’. Conservers consider frugality a way of life that above all makes economic sense, whereas for crusaders, the motivation to engage in voluntary simplicity behaviors is born of a strong sense of social responsibility (i.e. a concern for the world’s dwindling resources) (Leonard-Barton 1981, p. 248). Conformists, on the other hand, dutifully recycle resources, cut down on meat consumption, etc., mostly because they are just following the example set by their more environmentally minded neighbors in the community (ibid.). More recently, Chhetri et al. (2009b) set out to explore the characteristics of downshifters in more detail and found that, for the participants in their case study, the most important reasons to downshift were the need to gain additional time with the family, improved control over one’s life, and greater fulfillment. Somewhat surprisingly, then, only a small minority of those who had chosen to downshift could be labeled as ‘ecocentric downshifters’ who hold pro-environmental attitudes and express a desire to live a less materialistic lifestyle (ibid.).

More research is therefore clearly needed for assessing the actual level of commitment of downshifters to the tenets of voluntary simplicity (cf. Chhetri et al. 2009a), but for now, it is safe to assume that in today’s society there might be more pressing (e.g.

health- and family-related) reasons for people to jump off the ‘frenetic work treadmill’ than the pursuit of a truly ecocentric way of life. On the positional scale, then, the proper place for downshifters remains to be determined. Similar difficulties can be encountered when trying to pinpoint downshifters on the political scale. On the one hand, downshifting represents a promising possibility – especially from the perspective of the ecologism position – of the revival of the informal economy in which people work for themselves and one another, on tasks that are valuable to themselves (cf. Robertson 1983). As Hayden (1999) points out, ‘the more time free from employment, the more energy people can devote to these alternatives outside the global market’, and ‘the more developed these alternatives, the less dependent people will be on employment in the market to meet their needs’ (p. 54). On the other hand, it can be argued that, despite all its radical potential, downshifting represents in reality a rather moderate form of voluntarily simplicity. In other words, downshifting is being practiced for the most part by economically well off and secure people who ‘voluntarily give up some consumer goods (often considered luxuries) they could readily afford, but basically maintain their rather rich and consumption-oriented lifestyle’ (Etzioni 1998, p. 622). It can be concluded, then, that as an emerging work life phenomenon, downshifting clearly has the potential to shift the balance from the environmentalism position towards the ecologism position. Available evidence suggests, however, that this potential has not yet been fully realized in practice (e.g. Chhetri et al. 2009b; Twenge 2010).

Discussion

This paper’s overview on the different tenets and beliefs of two differing green positions revealed that the proponents of ecologism are clearly more willing to ‘push the envelope’ beyond what the more moderate environmentalists would consider to be the most feasible and attainable course of action for dealing with our current environmental problems. However, it can be argued that these positions could also have a lot to learn from each other. For one thing, the proponents of ecologism could learn from their more pragmatic counterparts not to allow their ‘utopian aspirations’ to settle as mere mental compensation for the shortcomings of the status quo (cf. Eckersley 1992). Instead, they should strive to connect their aspirations more closely with an understanding of existing power relations and forces for change (cf. Hayward 1994). From this perspective, the proponents of ecologism should pay heed to André Gorz’s advice (which was originally given to the ecological Left):

‘We have to start out from what work is and what work really means today in order to transform it, reduce it and expand the scope for autonomous activities, production for one’s own use, and self-realization for every-one’ (Gorz 1994, p. 64).

In contrast, the proponents of environmentalism could learn about their counterparts’ willingness to ‘venture beyond the given’ and to question the taken-for-granted nature of the present (cf. Eckersley 1992, p. 186). The proponents of environmentalism may also start feeling pressure to reflect their chosen gradualist and reformist environmental strategy in light of the fact that the ‘planetary boundaries’ are already closing in (e.g. Rockström et al. 2009). This means, for example, that it is becoming more and more

difficult to wait for the more time-consuming processes, such as the cultivation of environmental awareness and responsibility, to play out. Hence needs are emerging to learn ‘the art of rapid transition’ (cf. Boyle and Simms 2010). Compelling reasons thus exist for the proponents of environmentalism to start making more ‘maximum demands’ (cf. Jones 2008), despite the risk that in the process, people may be turned off by asking too much of them too fast.

One of the most pressing questions for further research relates to the challenge of how to introduce these transitory demands (whether reformist or radical) without creating too much resistance among the affected workers and their unions. To begin with, it can be expected that workers’ tasks and performances are easily influenced by environmental improvements: by efforts to use resources more economically or to substitute polluting chemicals with more ecological alternatives (Hvid and Lund 2002, p. 9). Secondly, some existing jobs may even disappear if a company decides to give up the manufacture of its existing products and focus upon more environmentally benign ones (ibid., p. 9). From this perspective, it would be interesting to look more closely at whether a concept such as ‘just transition’ could provide a joint platform for all the greening efforts (i.e. in a way that would bring the proponents of environmentalism and ecologism closer together). ‘Just transition’ is an emerging concept, promoted especially by trade unions, that recognizes that support for environmental policies depends on a fair distribution of the costs and benefits of those policies across the economy (e.g. TUC 2008; Renner et al. 2008). Within the context of work, different kinds of ‘just transition strategies’ could thus be utilized to reassure workers that the burdens of the change will be shared as equally as possible, and that there will also be support for re-educating and re-training those affected by the transitional measures (cf. TUC 2008).

One of the concerns for workers and trade unions is also the fact that some new green jobs, such as recycling work, seem to involve serious occupational health hazards (Renner et al. 2009; TUC 2008). On that note, there clearly exists a window of opportunity for the formation of larger ‘blue-green coalitions’ between labor and environmentalist groups around the need to reduce the risks of community and workplace exposures (Mayer 2009). According to Mayer (ibid., p. 192), these blue-green coalitions are the ideal forum in which a common agenda can be developed to promote both healthy jobs and a clean environment. In a similar way, just transition advocates, such as the Blue Green Alliance in the United States, have attempted to bypass industry’s ‘jobs vs. environment’ framing by proposing so-called superfunds for workers displaced by environmental regulation (e.g. Gould et al. 2004; Young 2003). These funds, generated through taxes on pollution, would offer, for example, wage replacement, training and educational benefits, health insurance, and retirement contributions (Young 2003). From a Nordic perspective, it is also interesting to note how the just transition approach overlaps with the central principle of the ‘flexicurity approach’ that posits how ‘workers need income, employment, and labor security rather than a particular job in a particular industry with a particular employer’ (Renner et al. 2009, p. 291; see also Wilthagen and Tros 2004). As Renner et al. (ibid.) observe, the flexicurity approach – a model developed with success by Scandinavian countries, and now a key element of the European Employment Strategy – may very well facilitate the effort to develop a ‘Just Transition’, at least within the European context.

Conclusion

The elastic nature of the label *Green* has necessitated green thinkers to create more effective ways to distinguish between different types of green (e.g. Dobson 2000; Naess 1995; Pearce et al. 1989). This is also true within the context of work, especially now, given the widespread awareness of the need to start transforming work along the lines of green thinking. This paper set out to show that rather profound differences still exist between different strands of green thought and practice that should be recognized more clearly when thinking about the greening of work. The dichotomy between environmentalism and ecologism, as presented in this paper, represents one viable approach for assessing the 'greenness' of current developments in work life with more clarity. However, it is also worth mentioning that there are interesting and rather ambitious discussions emerging that, for example, strive to altogether transcend the anthropocentrism-ecocentrism duality that has so far characterized environmental debates, especially in the English-speaking world (Esbjörn-Hargens and Zimmerman 2009; Whiteside 2002). Thus, the aim here is to develop more integral approaches to environmental concerns that would be able to better appreciate the strengths of many approaches and methods while at the same time exposing their respective limits and blind spots (Esbjörn-Hargens and Zimmerman 2009). This paper, however, proceeded perhaps from a more modest premise that if we continue to use terms such as 'environmental' and 'ecological' interchangeably and without meaningful distinction, this could effectively prevent us from recognizing and realizing other possibilities and choices that might be needed to make work truly 'green'. The conceptual framework created in this paper is able to make these distinctions more visible, as became evident when it was applied to three contemporary approaches to greening the work; at least so far, the discourses on CSR, green jobs and downshifting all remain too reformist and anthropocentric in nature to qualify as members of the ecologist position. They thus belong more appropriately to the environmentalist position, which does not presuppose any radical changes in our relationship with the non-human natural world, or in our mode of social and political life.

Examples abound, then, of 'reformist anthropocentric' approaches to greening the work. At the same time, however, the virtual absence of more 'radical ecocentric' greening efforts raises the uncomfortable question of whether we are approaching the challenge of greening the work in the manner of the fabled drunkard 'who lost the car keys but kept looking for them under the street lamp because that is where the light was' (cf. Ehrenfeld 2008).

References:

- Allaby, M., and Bunyard, P. (1980) *The Politics of Self-sufficiency*. Oxford: Oxford University Press.
- Andrews, C., and Urbanska, W. (2010) Inspiring People to See That Less is More. In *State of the World: Transforming Cultures, from Consumerism to Sustainability* (pp. 178–184). New York: W. W. Norton.
- Barbier, E. B. (2009) *A Global Green New Deal*. New York: United Nations Environment Program (UNEP).
- Baxter, B. (1999) *Ecologism. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Boyle, D., and Simms, A. (Eds.) (2010) *The Art of Rapid Transition How to thrive in times of crisis*. London: New Economics Foundation. Available at www.neweconomics.org/publications/the-art-of-rapid-transition.
- Bookchin, M. (1980) *Toward an Ecological Society*. Montreal: Black Rose Books.
- Bromley, S. (2004) Political ideologies and the Environment. In D. Goldblatt (Ed.), *Knowledge and the Social Sciences: Theory, Method, Practice*. Second Edition (pp. 77–118). London: Routledge.
- Brown, L. R. (2008) *Plan B 3.0 Mobilising to Save Civilization*. New York: Earth Policy Institute.
- Butchart, S. H. M. et al. (2010) 'Global Biodiversity: Indicators of Recent Declines', *Science* 328: 1164–1168. DOI: 10.1126/science.1187512.
- Canadian Labor Congress (2000) *Just Transition for Workers During Environmental Change*. Canada: Canadian Labor Congress, April, 2000.
- Chhetri, P., Khan, A., Stimson, R., and Western, J. (2009a) 'Why bother to downshift? The characteristics and satisfaction of downshifter in the Brisbane-South East Queensland Region, Australia', *Journal of Population Research*, 26(1): 51-72. DOI: 10.1007/s12546-008-9005-y.
- Chhetri, P., Stimson, R. J., and Western, J. (2009b) 'Understanding the Downshifting Phenomenon: A Case of South East Queensland, Australia', *Australian Journal of Social Issues*, 44(4): 345–362.
- Clapp, J., and Dauvergne, P. (2000) *Paths to a Green World. The Political Economy of the Global Environment*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cooté, A., Franklin, J., and Simms, A. (2010) *21 hours. Why a shorter working week can help us all to flourish in the 21st century*. London: New Economics Foundation. Available at www.neweconomics.org/publications/21-hours.
- Crook, C. (2005) 'The Good Company', *Economist* (January 22nd): 3–4.
- Crowley, K. (1999) 'Jobs and environment: the 'double dividend' of ecological modernisation?', *International Journal of Social Economics*, 26(7/8/9): 1013–1027. DOI: 10.1108/03068299910245787
- Deitche, S. M. (2010) *Green collar jobs: Environmental careers for the 21st century*. Santa Barbara, Calif: Praeger.
- Dobers, P., and Springett, D. (2010) 'Corporate Social Responsibility: Discourse, Narratives and Communication', *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 17: 63–69. DOI: 10.1002/csr.231
- Dobson, A. (2000) *Green Political Thought*. Third Edition. London: Routledge.
- Docherty, P., Kira, M., and Shani, A. B. (Eds.) (2009) *Creating Sustainable Work Systems. Developing Social Sustainability*. Second Edition. London: Routledge.
- Donkin, R. (2010) *The Future of Work*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Eckersley, R. (1992) *Environmentalism and Political Theory. Toward an Ecocentric Approach*. London: UCL Press.
- Ehrenfeld, J. R. (2008) *Sustainability by Design*. New Haven: Yale University Press.
- Esbjörn-Hargens, S., and Zimmerman, M. E. (2009) *Integral Ecology. Uniting Multiple Perspectives on the Natural World*. Boston: Integral Books.
- Etzioni, A. (1998) 'Voluntary Simplicity: Characterization, Select Psychological Implications, and Societal Consequences', *Journal of Economic Psychology*, 19: 619–643.
- European Commission (EC) (2001) *Green paper - Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*. COM (2001) 366 final, Brussels: EC, 18 July.
- Friedman, T. L. (2008) *Hot, Flat and Crowded*. London: Allen Lane.
- Goldsmith, E., Allen, R., Allaby, M., Davoll, J., and Lawrence, S. (1972) *Blueprint for Survival*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gorz, A. (1994) *Capitalism, Socialism, Ecology*. London: Verso.

- Gould, K. A., Lewis, T. L., and Roberts, J. T. (2004) 'Blue-Green Coalitions: Constraints and possibilities in the post 9-11 political environment', *Journal of World-Systems Research*, X, 1, Winter 2004: 91–116.
- Hare, W. L. (2009) A Safe Landing for the Climate. In *State of the World: Into a Warming World* (pp. 13–29). New York: W. W. Norton.
- Hayden, A. (1999) *Sharing the Work, Sparing the Planet. Work time, Consumption, and Ecology*. London: Zed Books.
- Hayward, T. (1994) *Ecological Thought. An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Hvid, H., and Lund, H. L. (2002) 'Sustainable Work. Concepts and Elements of Practice', *The Journal of Transdisciplinary Environmental Studies*, 1(2): 1–20.
- Isles, N. (2008) *Greening Work*. London: The Work Foundation. Available at www.thework-foundation.com/research/publications/publicationdetail.aspx?oItemId=196
- Iwata, O. (1997) 'Attitudinal and behavioural correlates of voluntary simplicity lifestyles', *Social Behaviour and Personality*, 25(3): 233–240.
- Jallow, K. (2009) 'Radicalism and corporate social responsibility: unlikely partners?', *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 20(3): 321–334. DOI: 10.1108/14777830910950711
- Jones, V. (2008) *The Green Collar Economy. How One Solution Can fix Our Two Biggest Problems*. New York: HarperOne.
- Juniu, S. (2000) 'Downshifting: Regaining the Essence of Leisure', *Journal of Leisure Research*, 32(1): 69–73.
- Kallio, T. J. (2006) 'Taboos in Corporate Social Responsibility Discourse', *Journal of Business Ethics*, 74: 165–175. DOI: 10.1007/s10551-006-9227-x
- Kilbourne, W. E. (1995) 'Green Advertising: Salvation or Oxymoron?', *Journal of Advertising*, 24(2): 7–19.
- Leonard-Barton, D. (1981) 'Voluntary simplicity lifestyles and energy conservation', *Journal of Consumer Behaviour*, 8(3): 243–244.
- Littig, B., and Griefler, E. (2005) 'Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory', *Int. J. Sustainable Development*, 8(1/2): 65–79.
- Llewellyn, A. B., Hendrix, J. P., and Golden, K. C. (2008) *Green Jobs: a guide to eco-friendly employment*. Avon, Mass.: Adams Media Corp.
- Mayer, B. (2008) *Blue-Green Coalitions: Fighting for Safe Workplaces and Healthy Communities*. Cornell: Cornell University Press.
- McWilliams, A., Siegel, D. S., and Wright, P. M. (2006) 'Guest Editors' Introduction. Corporate Social Responsibility: Strategic Implications', *Journal of Management Studies*, 43(1): 1–18. DOI: 10.1111/j.1467-6486.2006.00580.x
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., and Behrens, W. W. (1972) *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe.
- Merchant, C. (1992) *Radical Ecology. The search for a livable world*. New York: Routledge.
- Monastersky, R. (2009) 'A Burden Beyond Bearing', *Nature* 458: 1091–1094. DOI: 10.1038/4581091a
- Naess, A. (1995) The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary. In G. Sessions (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century: Readings on the philosophy and practice of the new environmentalism* (pp. 151–155). Boston: Shambhala Publications.
- Nielsen, K. A., Elling, B., Figueroa, M., and Jelsøe, E. (Eds.) (2010) *A New Agenda for Sustainability*. Farnham: Ashgate.
- Norton, B. G. (1991) *Toward Unity Among Environmentalists*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Riordan, T. (1981) *Environmentalism*. London: Pion Limited.

- Pearce, D. W., Markandya, A., and Barbier, E. (1989) *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan.
- Pina e Cunha, M., Rego, A., and Vieira da Cunha, J. (2008) 'Ecocentric management: An Update', *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(6): 311–321. DOI: 10.1002/csr.169
- Porritt, J. (1984) *Seeing green: the politics of ecology explained*. Oxford: Blackwell.
- Ramus, C. A. (2002) 'Encouraging innovative environmental actions: what companies and managers must do', *Journal of World Business*, 37: 151–164. DOI: 10.1016/S1090-9516(02)00074-3
- Renner, M., Sweeney, S., and Kubit, J. (2008) *Green Jobs: Towards Decent Work in a Sustainable, Low-Carbon World*. New York: UNEP/ILO/IOE/ITUC.
- Renner, M., Sweeney, S., and Kubit, J. (2009) Employment in a Low-Carbon World. In *State of the World: Into a Warming World* (pp. 115–118). New York: W. W. Norton.
- Robertson, J. (1983) *The Same Alternative: a choice of futures*. Available at www.jamesrobertson.com/books.htm#sane
- Rockström et al. (2009) 'A safe operating space for humanity', *Nature* 461: 472–475. DOI: 10.1038/461472a
- Roszak, T. (1979) *Person/Planet. The Creative Disintegration of Industrial Society*. London: Victor Gollancz.
- Sachs, W. (1995) Global Ecology and the Shadow of 'Development'. In G. Sessions (Ed.), *Deep Ecology for the 21st Century: Readings on the philosophy and practice of the new environmentalism* (pp. 428–444). Boston: Shambhala Publications.
- Saha, M., and Darnton, G. (2005) 'Green Companies or Green Con-panies: Are Companies Really Green, or are they Pretending to Be?', *Business and Society Review*, 110(2): 117–157.
- Schor, J. (2010) Sustainable Work Schedules for All. In *State of the World: Transforming Cultures, from Consumerism to Sustainability* (pp. 91–95). New York: W. W. Norton.
- Senge, P., Smith, B., Kruschwitz, N., Laur, J., and Schley, S. (2009) *The Necessary Revolution*. New York: Doubleday.
- Shama, A., and Wisenblit, J. (1984) 'Value of simplicity: Lifestyles and motivation', *Psychological Reports*, 55: 231–240.
- Shrivastava, P. (1995) 'Ecocentric management for a Risk Society', *The Academy of Management Review*, 20(1): 118–137.
- Silverman, V. (2006) 'Green Unions in a Grey World. Labor Environmentalism and International Institutions', *Organization and Environment*, 19(2): 191–213. DOI: 10.1177/1086026606288780
- Smith, M. J. (1998) *Ecologism. Towards Ecological Citizenship*. Buckingham: Open University Press.
- Taylor, C. (1991) *The Ethics of Authenticity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Trades Union Congress (TUC) (2008) *A green and fair future, for a just transition to a low carbon economy*. London: Touchstone.
- Twenge, J. M. (2010) 'A review of the empirical evidence on generational differences in work attitudes', *Journal of Business and Psychology*, 25(2): 201–210. DOI: 10.1007/s10869-010-9165-6
- UNEP (2007) *Labour and the Environment: A Natural Synergy*. Nairobi: United Nations Environment Program.
- Valor, C. (2005) 'Corporate Social Responsibility and Corporate Citizenship: Towards Corporate Accountability', *Business and Society Review*, 110(2): 191–212. DOI: 10.1111/j.0045-3609.2005.00011.x
- Wells, D., and Lynch, T. (2000) *The Political Ecologist*. Hants: Ashgate.
- White, S., and Walsh, J. (2008) *Greener Pathways: Job and Workforce Development in the Clean Energy Economy*. Madison, WI: Center on Wisconsin Strategy.

- Whiteside, K. (2002) *Divided Natures: French Contributions to Political Ecology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Williams, B. (1992) Must a Concern for the Environment be Centred on Human Beings? In C. C. W. Taylor (Ed.), *Ethics and the Environment* (pp. 46–52). Oxford: Corpus Christi College.
- Williams, C. C. (2007) *Rethinking the Future of Work. Directions and Visions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wilthagen, T., and Tros, F. (2004) ‘The concept of ‘flexicurity’: a new approach to regulating employment and labour markets’, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 10(2): 166–186. DOI: 10.1177/102425890401000204
- WWF (2010) *Living Planet Report 2010. Biodiversity, biocapacity and development*. Gland: WWF International.
- Young, J. (2003) ‘Green-Collar Workers’, *Sierra Magazine*, July/August 2003.
- Zadek, S. (2001) *The Civil Corporation. The New Economy of Corporate Citizenship*. London: Earthscan.